

PROBLEMI

24

JAN GROSSMAN: O KRIZI V LITERATURI; BRANKO HOFMAN: MOŽ BREZ OBRAZA; RADOMIR LUKIČ: O KONFLIKTNIH INTERESOV V SOCIALISTIČNI DRUŽBI; DUŠAN MEVLJA: PESMI; DUŠAN PIRJEVEC: O »SODOBNOSTI« IN OB NJENI USODI; LEOPOLD SUHODOLČAN: NOREC IZ MESTA D; DERSVIŠ SUŠIČ: DANILO V BEOGRADU; ARNOLD TANNENBAUM IN STANLEY SEASHORE: NOVI KONCEPTI RAZISKOVANJA VLOGE POSAMEZNIKA V ORGANIZACIJAH; FRANCE VURNIK: V KAPLJI ČASA; FRANCI ZAGORIČNIK: VEDRA KATEDRALA — OCENE IN POROČILA — LIKOVNA PRILOGA: MARLENKA STUPICA: ILUSTRACIJE COLLODIJEVEGA OSTRŽKA

REVIIA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Vsebina

<i>France Vurnik: V kaplji časa</i>	1169
<i>Branko Hofman: Mož brez obraza</i>	1182
<i>Franci Zagoričnik: Vedra katedrala</i>	1201
<i>Leopold Suhodolčan: Norec iz mesta D.</i>	1207
<i>Dušan Mevlja: Pesmi</i>	1227
<i>Derviš Sušič: Danilo v Beogradu</i>	1229
<i>Arnold Tannenbaum in Stanley Seashore: Novi koncepti raziskovanja vloge posameznika v organizacijah (prevedel M. J.)</i>	1238
<i>Radomir Lukić: O konfliktnih interesov v socialistični družbi (prevedel Jože Plešej)</i>	1245
<i>Jan Grossman: O krizi v literaturi (prevedla Ada Muha)</i>	1260
<i>Dušan Pirjevec: O »Sodobnosti« in ob njeni usodi</i>	1270

OCENE IN POROČILA

<i>Poljska raziskovanja družbenih sprememb podeželskih industrializiranih področij (prevedel Jože Plešej)</i>	1278
---	------

LIKOVNA PRILOGA

<i>Marlenka Stupica: Ilustracije Collo-dijevega Ostržka</i>

problemi

revija za kulturo in družbena vprašanja, leto II., št. 24

Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Stane Saksida, Vita Varl in France Zupan. Lektor: Samo Savnik

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 30-033, tekoči račun: 600-14-608-23 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvoda za naročnike 80 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 150 dinarjev. Celoletna naročnina 960 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani

FRANCE VURNIK: V KAPLJI CASA

Freska

Kmečka bajta, oče ji je zamenjal slamnato streho z opečnato, dimnica, vsa črna in smolnata, v kateri se je neznana stara mati prehladila za smrt, oče jo je zrušil in sezidal novo belo kuhinjo, da sva z mamo jokala v njej; tiho, neopazno, neslišno vsak zase.

Stare skrinje, z bratom sva jih pometala s podstrešja in potem pila vino za malico, ker sva opravila pomembno delo.

Poti okrog njiv in senožeti, prehodila sva jih s tresočo dedovo roko.

Smreke na Jelovici — vsi dedje so jih varovali za stara leta, da bi ne bili osamljeni in lačni, pa so jih logarji obsekali s sekiricami in poštempljali z nezbrisnimi pečati štorov.

Poti na Brezje za krstami, za usahlo krvjo moje krvi, za spori, ljubeznimi, sovraštvi, ki so se zlili v zemljo.

In gore, gore, kamnite in gozdnate, pete maše, zvonovi, zvonovi v ušesih in vlak in prvi korak v svet in zvenenje kamna, ta monotona pesem očetovih rok, breg, mehki vlažni breg, Sava, zaušnice, potepanja in bojazni, pečen krompir, osmojeni lasje, zažgana koruza in mah in dvoje svetlih oči, dvoje poševnih oči in glas, dušeči glas, nezemski glas, pesem, nikoli več je ni znala zapeti, nikdar več ni imela tako poševnih oči.

In bombe, letala, streli; kamion mrtvih talcev drug čez drugega, nekdo se še v mukah premika,

čelade, čelade nad njimi, kopita,
cevi, reflektorji, rafali skož noč tja čez Savo,
rafali, salve, govori, mitingi, povorke, baklade,
bakla v roki in hripavo grlo,
govori, sovražniki

in vprašaji v očeh.

Pogreb

Zdaj se srečujemo samo še pri pogrebih
v temnih oblekah in z maskami na obrazih.

Na visok mrtraški oder so položili gospodarja,
poiskali stare svečnike, kropivnik in mešičast križ
in se skušali spomniti vsega,
kar naj bi sodilo k podobi gospodarja.

Varujemo ga podnevi in ponoči,
pijemo žganje in črno kavo
(vse bo propadlo, bi rekli stari)
in govorimo, govorimo o vsem, kar vemo.

Zdravnik — tudi zdravnika imamo v družini —
z na pol razumljivimi besedami razlaga vzroke smrti
in ženske zajokajo,
ker se jim zdi,
da morajo biti za smrt še druge reči.

Stric pravi, preveč je garal
in premalo dal nase;
pri tem je obstal, ker ni hotel reči,
da je preveč pil,
sicer bi ženske še bolj jokale.

Iščejo trenutke njegovega veselja
in vrtajo za spomini, ki bi pričali,
da je bil najboljši,
najdelavnejši,
najveselejši
človek daleč naokoli.

Potem se zbiramo,
spet pijemo juho, kavo in žganje,
ker zunaj je bela odeja

in mislimo nase.

Tu in tam se spomnimo,
zakaj smo prišli in nekdo pripomni,
da se mu zdi čudno,
kako da smo se zbrali vsi.

Ko se poslavljamo,
se s solzami ali stisnjenimi ustnicami
in znova spoznavamo,
da je smrt vendarle smiseln sklep življenja.

Stari običaji — s krsto napravijo na pragu križ —
nam sežejo v stisnjene ustnice,
razglašena pesem domačinov nas umirja
in stare molitve pripovedujejo,
da hodimo vsi isto pot.

Vonj kadila in sveč draži oči:
zdaj nas je manj.
Gospodarja ne bo in
za nas dom ne bo več pravi dom.

Prav na teh vijugah do pokopališča se nekaj spreminja

Zvonovi, ki jih imamo polna ušesa,
vztrajno in nepodkupljivo opozarjajo na to.

Zdaj si se, gospodar, razbil na toliko atomov,
kolikor ljudi si srečal.
Živel boš z njimi in
z njimi dokončno mineval.
Nikomur ne morem povedati
o najinem zadnjem srečanju.
Mislili bi si svoje.
Ni bilo prav, da si jokal,
tega bi ne smel, gospodar.
Moral bi vedeti,
da se nalive časa ne moreš upreti.
Dovolj dolgo si živel
in v času,
ki je naučil ljudi — misliti.
Zemlja se ti je razdrobila.
Kaj si mogel?
Otroci so šli po svoje.
Kaj si mogel?

Ana bi morala dobiti kmečkega človeka,
ne pa oditi s šoferjem.

Oh, ne bodi smešen! Kje si ostal?

Fant pa nima obstanka doma.

Ni mu za delo.

Kot lončen lonec se bo vse razletelo.

Sram me je pred očetom in dedom.

Legel boš v njuno soseščino,
pa jima razloži, če bosta terjala
in če bosta zdaj bolj potrpežljiva
in dovzetna za pogovor.

Kako bi bil vsemu kos?

Bil si kot vol,

vprežen v voz,

ki te je gnal po bregu

in te nezadržno pregazil.

Jutri bom na istem bregu.

Grude prsti že bobnijo.

Zivljenje se lepi iz milijarde drobcev.

Kdo jim ve dati pravo ceno?

Če zapustiš nekaj grobo obdelanih kamnov,

si opraviš dovolj?

Poroka

Prejšnji večer so se zbrali pevci pred hišo
in njihova pesem

je sprejemljivo zvenela v večernem miru.

Slutili smo, da bodo prišli,

zato smo na zgornji strani vse zatemnili.

Sestra in oče jih vabita noter

in ker jih je veliko,

posedejo okoli podkvaste mize

in še po stopnicah v veži.

Po malem pijejo in pojejo

in oče jih nepričakovano zaprosi,

naj zapojejo tisto

»le predi, dekle, predi ...«

Sestra je vsa zardela v lice,

ker je le preveč vsega,

namenjenega samo njej.

Med zgovornimi pevci
se oče ne utegne zamisliti,
ne more se prepustiti spominom,
ki mu jih obuja — predica.

S pesmijo in vinom odhajamo od doma
in se vračamo,
da bi se znebili besed,
ki bi že zdavnaj morale iz nas,
pi jih nismo izrekli,

Vse kaže, da jih tudi ne bomo.

Kot hrasti smo rastli drug mimo drugega
in nagibali veje drugam.

Naslednjega dne opreza oče,
kdaž se bodo izza daljnega ovinka
prikazali ženin in njegova družba.
Potlej zaklene vežna vrata,
da bi bilo vsaj malo podobno temu,
kar je doživel on, ko se je ženil.
Mi ob njem nerodno zadržujemo smehljaj
in se nam zdi nemogoče smešno,
kar je in kar bo.
Zunaj potrkaajo, pokljukajo
in vprašajo, če je kdo doma.
Da smo, pravi oče in pristavi, koga bi radi.
Nevesto, pravijo zunaj,
oče pa jim odvrne,
kako si to mislijo,
da sicer imamo nevesto,
ki pa ni za vsakogar.
Zunaj pojasnjujejo,
da so taki, kot morajo biti in kot si jih oče želi.
Če je tako ..., pravi, odpre vrata
in ženina s svojimi povabi
za mizo, ki je že pripravljena.

Ne vzdržim v praznem govorjenju,
odidem v klet
in potegnem po cevi iz soda.

Kmalu me iščejo,
da bi se poslovil od sestre
in ne morem razumeti,
zakaj joka,
ko vendar odhaja v pisano samostojnost.
Cisto hladno se poslovim.

Se grem v klet
in sem ravno pravi za razmišljanje:
Cudne navade, ohranjene v naš čas,
komaj je vojne konec,
vsakdo je iz nje odnesel m o r a l n o prasko,
tu se pa vprašujejo, če so pošteni.
In spet nastavim cev in vlečem.
Sprijaznim se s tem, da nimam možnosti ugovora,
in da se mi odpre:
ko bi čez noč odvrgli to, s čimer smo zrastli,
stare navade z vrtanjem v človeka,
bi postali n e a n d e r t a l c i ,
ker bi samo rušili...
več pa ne zmorem,
samo še dvakrat potegnem po cevi.

Mama, sosede in ženske so tako zagledane v sklede,
da ne opaziijo moje meglene hoje.
Stopim na polje in se pod hruško prespim.
S težko glavo se vrnem
in moj prihod razgiba molčeče svate,
nudim jim možnost vprašati, kje da sem bil.

Občinski in cerkveni blagoslov sta mimo,
zdaj naj bi bila mož in žena
in če prav slišim,
se že pomenjkujeta,
da bosta na stanovanje čakala leto ali več
in da bosta do takrat vsak na svoje.

Hiša se polni;
tete in strici so taki
kot so od nekdaj bili;
za vsakogar veš,
kaj bo delal
in kako se bo nasmehnil.

Vse nas zabava,
ko nas fotograf razmešča po deskah na stolih.
Veliko ima opraviti in troje očal si izmenja.
Nevesto opominja, naj se malo nasmehne,
ženinu kaže, kako naj jo prime za roko.
Vsem drugim naroča, naj gledamo vanj.
Vara nas,
da bomo na sliki podaljšali svoj trenutek.

Mlada nas kmalu zapustita,
na morje odideta za tri dni,
da se bosta potem vrnila

z majhno utvarico
vsak na svoj dom.

Mi še ostanemo,
pijemo in mislimo nase.

Hrup in velika družba,
h kateri sodim
(in spoznavam, da sem njen del)
me napolnjujeta z navdušenjem,
da sem po končanem veselju,
ko pospravljam in odnašam mize,
še bolj potrta in prazen.

Z mamo sedeva k peči.
No, zdaj lahko malo počijem, pravi.
Vsi boste odšli, pretrga molk
in ne vem, če sem prav zaslutil
bolečino,
ki se je skrivala za preprostim stavkom.

Potem odide v svojo malo sobo,
jaz pa v noč
odganjat misel, da joka.
Kmalu se vrneva k politim mizam
in skrivava obraz drug pred drugim,
dokler se ne spomniva kaj smešnega,
na primer strica Franceta
in njegovih nedolžnih smešnic.

Tako se razhajamo,
ne da bi se pomenili
in kar naprej iščemo novih srečanj,
toda besede ostajajo v grlu.

Oče sedi na svojem prostoru,
naslonjen s komolci na lipovo mizo,
kot bi pognali korenine.
Z veselim nasmehom v očeh
se ogleduje po hiši.
Prihajamo in mu stiskamo roko,
on pa kar sedi za mizo,
pozorno spremlja vse
in je videti dosti mlajši.

Stara ura, še dedova lastnina,
s hrupom obvladuje prostor,
medtem ko se babica in mlada mati
šepetaje mudita okoli
majhnega, rjavega, nagubanega obrazka.

Mama odreže velikanski kos belega kruha,
ga zavije v šumeč papir,
potem pokliče sosedovega kuštravca
in mu šepetaje naroča,
naj bo v bližini.

In ko odhajajo, jim pravi,
še teh tisoč din mu dajte,
da se bo spominjal tega dne.
Fant v poskokih priteče k vežnim vratom
in prestreže pot beli culici.
Ko dobi, kar mu gre,
ker se je prvi srečal z novim človekom,
steče proti radovednim obrazom
na oknih sosedove hiše.

Potlej sedejo v avto,
ker je po naključju pred hišo
in se odpeljejo na veliko skrb babice,
ki vse bolj zaupa svojim nogam.

Dečko gleda pisano,
ko dajejo zanj izjave
(zlasti botra odganja hudobnega duha,
da odmeva po vsem prostoru) —
in zatrdila, ki mu jih ne bo treba nikoli izpolnjevati.

Ob vrnitvi je še bolj veselo:
spet pijemo žganje in kavo
in mislimo nase.

Sina izroče materi,
da ga nahrani,
potem fant malo pojoka
in zadremlje v košu,
kar je zdaj njegova dolžnost.

Tukaj spi zdaj kal našega odhoda.
Nabira si moči,
da nam odvzame vse,
kar smo mi iztrgali očetom in dedom,
da se poroga nad starim
in si domišlja,
da se svet začenja pri njem.

O, da bi te izučile norosti očetov in dedov.

Očetovo zadovoljstvo se stopnjuje s spitimi kozarci,
vesel in z osebnimi spoznanji prepojen
pogovor vodi ob obloženi mizi.
Brat in žena, ki sta poskrbela
za svoje skrbi,
molčita in se prepuščata besedam drugih.

Oni tam v košu,
se kljub temu, da nima še obraza,
ki bi se vtisnil v spomin,
vrašča, vrašča med nas
in terja svoj prostor
ob mizi,
v hiši,
povsod.
Dajmo mu ga,
toda sam naj se dokoplje do njega.

Po malem pijemo in
mislimo nase.

Ded

Premalo tvojih skušenj
in spoznanj
se je ohranilo v meni.

Odkrivati moram
obzorja in cvetove,
ki si jih ti že predobro poznal.
Biti moram otrok kamene dobe
in filozofski starec devetnajstega stoletja.

Sices pa se je tako vse spremenilo:
stare bogove zamenjujemo z novimi,
ne da bi se utegnili privaditi nanje;
nove uganke odkrivamo,
ceste širimo in podaljšujemo med zvezde.

Lahko se tudi uničimo,
in sicer v celoti,
kar sami, veš,
tega pa tebi in tvojim
ne bi uspelo kar tako
brez božje pomoči
v podobi kakšne kuge ali lakote.

Mi ne bi potrebovali božje pomoči za uničenje.

V senci tega spoznanja
in samozaverovanja
živimo kar naprej
brez bojazni
in grozno ponosni,
ker smo ljudje iz dvajsetega stoletja
(z vsem, kar sodi zraven).

Ti pa si bil od daljnega včeraj,
ko nisi potreboval osebne izkaznice,
(pa si prehodil Balkan in košček Evrope);
kljub tej pomanjkljivosti si bil — človek.

Prebiral si zgodovino
in sveto pismo
(v podobah, da je bilo vse resničnejše),
mi pa se oziramo naprej
in nočemo misliti na to,
kako veliki smo,
da se lahko uničimo sami.

Brke si gladiš
in zadržano se nasmihaš;
kar povej:
Ogenj, železo, ročaj,
kolo, lupa, para,
električna iskra,
drezanje v atome,
pogled v vse zanke
in najtemnejše labirinte,
kar je v tebi in okoli,
pa tudi to,
da se lahko uničiš sam —
vse je uklenjeno v drobce
prastare resnice:
rojstvo in smrt sta okova življenja;
v tem loku si razpet.

Cloveštvo je velik blok
neobdelanega kamna;
čas — kamnosek
kleše kip.
Veliko mora odbiti.
Ostajajo drobci pod kipom.
Tisočletja odpadajo.
Morajo,
sicer ne bo nikoli kipa.
Kaj pa z drobci pod kipom?

Hvalnica

Množica predmetov polni moje življenje.
Po njih sodim,
da napredujem,
da sem življenju kos.

V hladilnik sem shranil zamrznjena čustva,
z radijskimi valovi odganjam misli,
pred televizijskim sprejemnikom se prepričujem,
da sem sredi
zgodovinskih,
enkratnih,
mogočnih dogodkov.

Z avtomobilom lovim vsakdanja potrdila,
da živim uspešno,
uspešno, uspešno...

Nič mi ne more uiti, ha, ha!
Niti ženske!

Zvečer zaspim hitro,
da se ne bi vtihotapilo vame
morebitne podobe drugačnega življenja.
Vsi se moramo bojevati,
da se ne bi kakšna roža drznila zrasti iz betona,
da se ne bi kak dvom prikradel v naše premočrtne oči.

S hrupom motorjev, kompresorjev in avionov,
s kovinskim žvenketom,
z nerazpočenimi bombami,
z besedami, lažmi in frazami
klempempemtrilalaquacqueixambamba, ba, ba
smo prekričali pesnike hvalabogu!
Te nebodijhtreba sanjače.
Otresli smo se njihovega vpliva iz mladosti,
ko so nam v šoli
z njihovimi umotvori
hoteli zamegliti življenje.

Pri vsem tem pa še nihče ni napisal
HVALNICE MOTORJU,
temu ustvarjalcu energije.
Čudno: človekovo delo je,
pa se mu človek še ni uspel približati.

Biti preprost kakor stroj,
biti delaven kot stroj,
biti natančen kot stroj,
biti poslušen kot stroj,
biti nezahteven kot stroj,
biti — stroj
in se naslajati z uspehi, z uspehi, z uspehi:

to naj bo naš ideal.

Trenutki

samo trenutki so
trenutki
ki kakor rosa na pajčevini
stkani iz potrebe in veselja
hlapijo
v večni nič

samo zaznavanje
zaznavanje minevanja
in stekanja
iz jutri
v včeraj

in hip omame
varljivega in
lažnega prepričevanja
da si
da ljubiš
da živiš

potem atomi časa
ko na koncu klecneš
in se zaveš
da si na kamnu
da si samo na kamnu

varljiva pot
skoz spajajoče se atome časov
prehod
iz nič
v nič
ujeti sončni žarek
v očesu
torej si
samotni kljuvajoči vran
namesto strahopetnega srca
in si
v atomu časa
in kljuje vran
s kapljo časa
se boš razlil

Mož brez obraza

Branko Hofman

monodrama

Dnevna soba.

Oprava, slike in ostale drobnarije kažejo, da veže stanovalce ljubiteljski odnos do umetnosti. Okno. Na levi zavesa, ki loči sobo od kuhinje.

Vstopi Andreja.

Pod domačo haljo nosi črno obleko. In tudi v rokah polno črnine: črn plašč, črn klobuk s črnim pajčolanom, črna torbica, črne nogavice. Vse skupaj vrže čez stol.

Gre po čevlje. Ogleduje si jih. Potem jih nese k stolu in spusti na tla. Nečesa se spomni. Vrne se k vratom in pokliče s praga:

Meta! Meta!

Posluša.

Odšla je. Obleče se in meni nič tebi nič gre. Rekla sem ji, naj počaka. Ona pa: »Saj veste, kako racam, gospa, dohiteli me boste.«

In zdaj lahko preobrnem stanovanje, da bom našla, kar iščem. Preneumno. Pogled ji na nečem obvisi. Stopi na hodnik in se vrne s šopkom. Zamišljeno zapira vrata.

Rože. Rože, rože... Sveč pa nikjer.

Če jih ni sama vtaknila v torbo... Zmedena je dovolj. Nekaj ji šine v glavo in potlej... Norost, da sem jo sploh poslušala —:

»Zdaj, ko ste toliko pri močeh, zdaj morate na pokopališče, gospa.«

— Moram? Zakaj, Meta?

»Zaradi ljudi, zaradi jezikov. Od pogreba vas nihče več ni videl na grobu.«

— Bi me moral kdo videti, Meta?

»Prav bi bilo, gospa, če bi vas videli.«

— Bolna sem bila, ves čas samo v postelji. Mar ne vedo ljudje?

»Vedo, a nihče prav ne verjame v bolezen. Namigujejo.«

— Kdo namiguje?

»Vsevprek. Slišim tu, slišim tam, čeprav nočem, čeprav ne verjamem...«

— Nič se ne izmikaj. Kdo namiguje?

»Močvirje, gospa. Mesto je ko močvirje s stoterimi izvirčki; nikoli ne vemo, kje je glavni.«

— Nekje si slišala, Meta, kdo ti je rekel... Ali pa sama namiguješ?

»Zaboga, gospa! Jaz? Res mislite, da bi lahko jaz?

— Dobro, dobro... Potlej pa moški, ki hoče z menoj govoriti. Je bil on? Je on tisti, ki namiguje?

»Ne. Sploh ne. Niti z besedico ne. Pride, pozvoni in vpraša, če ste še bolni in kdaj boste toliko pri močeh, da bi lahko z vami govoril. 'Zgolj formalnost,' pravi. 'Ne mudi se, naj si gospa opomore,' pravi. 'Se bom že oglasil spet,' pravi. Vsak teden tako. Nikoli nobene druge besede.«

— Vsak teden, Meta? In zmeraj na isti dan?

»Zmeraj na isti dan, gospa. Danes je štiri tedne in danes je četrtrič pozvonil. Bilo je pred štirimi tedni, na današnji dan. — Se spominjate, gospa?«

— Molči!

»Gospa, na pokopališče morate. *M o r a t e.*«

— In kaj si mu rekla prejle, ko je zvonil? Po pravici povej, kaj si mu rekla.

»Rekla sem mu, no, da se oblačite... Naj vas ne moti zdaj, naj pride zvečer, ko se boste vrnili s pokopališča. To sem mu rekla.«

— Pa on?

»Začuden je bil.«

— Začuden? Nad čem?

»Rekel je: 'Pa ne, da misli gospa na grob?'...«

— Nič drugega?

»Veseli je bil videti, ker ste si opomogli. Nasmehnil se je in vprašal: 'Torej je že toliko pri močeh, da bom lahko z njo govoril?'...«

— Še kaj?

»Ne. Samo to.«

— Kaj misliš, Meta, zakaj tako vztrajno trka na vrata? Kaj hoče? Se ni nikoli predstavil?

»Nikoli, gospa. Videti je... ne vem, kako naj rečem... A vseeno ne more prikriti, k d o j e.«

— Hočeš reči, da je...

»Mislim, da je... Tem ljudem se pozna po glasu, po hoji, po gibih kdo so in kaj hočejo, četudi jih ne gledaš v obraz. Zato vam pravim, gospa: morate na pokopališče. Čim dlje boste odlašali, slabše bo...«

Mahoma jo vznemiri misel. Prisluškuje. Steče k oknu in pogleda na ulico. Nekoga opazi. Stopi za zaveso in preži.

Tam, ob živi meji. Na drugi strani. Sprehaja se. Zdaj ga je skrila senca, vsrkala ga je vase. Ni. Je. Skoraj ga ni.

Živci. Moj bog, če niso samo živci...

Niso. On je. Plamenček. Prižgal si je cigareto. Premaknil se je. Naprej gre. Tak je, kot ga je opisala Meta. Kravato si popravlja. Na uro gleda, kot bi čakal na zmenek. Zaigral bi rad naključnega sprehajalca.

Ta hoja, ta drža, ti gibi — spominja me na... na... Na koga že? Pa obraz? Obraza ne vidim. Mrak ga zakriva. Klobuk si je pomaknil na oči. Na rokah ima rokavice; popravlja si jih, vsak prst posebej nateguje. To vidim. Obraza pa ne. Kot bi ga ne imel. Kot bi bil brez obraza.

Na koncu ulice je. Dva, trije koraki še... Dolga razpotegnjena senca se vleče za njim. Se bo obrnil? Ne. Za kostanj je stopil. Senca ga izdaja. Stoji. Čaka. Koga? Mene? Videl je Meto, ko je odšla in zdi se mu čudno, da me ni od nikoder. Najbrž misli, da ga je nalagala. Najbrž se sprašuje, če se mu nisem izmuznila. Morda pa sploh ne verjame, da bom šla zdoma...

Zave se, da počenja nekaj mimo svoje volje, proti volji. Pomane si oči. Potem, čez čas, gre k mizi.

Nič ni bilo. Bil je naključen sprehajalec. Bila je senca. Bil je privid. Nekdo pač, ki je kar tako, brez cilja, taval v mraku. Bil je naključen sprehajalec. Bil je... bil je... Nič ni bilo.

Zdravnik pravi: živci. Ja ja, seveda... živci. Samo živci.

Sede. Ogleduje si nogavice. Počasi si jih natika na nogo.

Ne, ni bila samo senca. Nekdo je res šel mimo hiše. Moški je bil. Cigareto si je prižgal in ko je hodil, si je nategoval prst za prstom na rokavicah. Senca ni bila. Naj pravi zdravnik, kar hoče, niso le živci. Malo majčkeno že — a ne samo živci.

Meta pravi... Če ne laže, seveda... Nič preveč ji ne verjamem. Odkar govori s tistim poudarjenim glasom: 'Gospa, na pokopališče morate,' ji zmeraj manj verjamem.

Govori, kot bi kaj vedela. Pa ne ve. Ne more vedeti. Sploh ne. Takrat je ni bilo doma. Nikogar ni bilo. Niti mene. Dokazano je, da je bil sam, da je storil sam. Vseeno se mi zdi, da se v Metinem glasu spreletava senca sumničenja. V taki zmedeni glavi se marsikaj izcimi. Nekdo nekaj namigne in potlej tuhta in melje za deset let nazaj vsako nadrobnost. Vseh najinih prepirov se spominja, tudi tistih, ki sem nanje že sama pozabila. Tudi za Marijo je vedela. Večkrat je rekla: »Vzelo vas bo, gospa, če si boste tako gnali k srcu.«

Za Marijo so najbrž vedeli vsi, čeprav je prikrival, dokler je mogel. Meni ni mogel prikriti. Preden se je zgodilo, sem vedela, preden je legel k nji. Mož mi je bil — kako bi ne vedela?!

Ampak govorice in Metino namigovanje: 'Na pokopališče morate'...? — Ne ne, tega nihče ne ve! Nikomur se niti ne sanja.

— Živci. Samo živci.

Da bi se bila sama izdala? Tiste dni po pogrebu? V vročičnih blodnjah? Ali kdaj prej ali kdaj pozneje? Kdo ve. Morda. Ne verjamem. Ne zdi se mi verjetno. Pa vendar je rekla Meta takoj po tistem... po tistem... po tistem... Kako je že rekla?

»Čim dlje preudarjam, gospa, manj razumem.«

— Kaj spet?

»Gospod ni nikoli hodil v kuhinjo, še kave si ni sam natočil. Če je kdaj legel, je zmeraj le v svoji sobi. Zdaj pa na lepem k štedilniku, leže na moj povaljan divan in odpre...«

— Molči!

Začudeno me je pogledala. Nič več ni rekla, samo gledala me je tako ... tako ... Groza. Kričala sem in nisem nehala, dokler ni odšla. Odtlej ni nikoli več omenila Miloša. Vsaj naravnost ne. Namiguje pa. Mimogrede, komaj opazno. Bolj z glasom kot z besedami.

— Živci. Samo živci.

Od kod pravzaprav govorice? Meta pravi: močvirje s stoterimi vrelci. Eden je lahko njen. Kdo ve, če ni kje zinila, nehote, v blebetavosti? Najbrž ni nič hudega mislila in ji je kar tako spolzelo z jezika: »Veste, ne zdelo bi se mi čudno, če bi storila gospa. Hudo je trpela. Vsak dan sta se prepirala. Na koncu je bila z živci. Ampak, da se je tako spozabil gospod? Ne gre mi v glavo ...«

Dovolj, da je omenila na cesti, v trgovini, na trgu. Ko povodenj se širi in raste. In tako jim je najbrž prišlo na uho; staknili so glave, ugibali, rekli:

»Že res: samomor. Le okoliščine so malce nenavadne. Predvsem pa ni čisto jasno: čemu?«

V poklicu uspeh, v družbi uspeh, pri ženskah uspeh. Tole bi si kazalo nekoliko pobliže ogledati. Diskretno seveda, da ne bo škandala. Znana osebnost je bil. V resnici oba: on režiser, ona igralka ... Najbolje bo, če pošljemo tega in tega; uglajen je in spreten. Nobenega uradnega zasliševanja, nobenega vdiranja v hišo. Le vljuden obisk, ne zdaj, ko si bo opomogla, pa nevsiljiv razgovor in potlej, pri kavi, nekaj vprašanj, spretno nastavljenih zank in ...«

Tako nekako so mu morali naročiti. In zdaj hodi možak, zvoni in vprašuje pri vratih, kdaj bi utegnila govoriti z njim ... A čemu preži okrog hiše? Čemu se skriva in pohajkuje?

Preneha z oblačenjem nogavic in steče k oknu. Skrita za zaveso pogleda na ulico. Nikogar nikjer. Počasi odgrne okno.

Ni ga. Zdaj ni nikogar nikjer. Prazna ulica. Luči gore; videla bi, če bi hodil. Tudi če bi stal tam, kjer ni luči, bi ga morala videti; še zmeraj je mrak. Bil je naključen sprehajalec. Bil je naključen sprehajalec.

— Živci. Samo živci.

Nasloni se na okno. Gleda ga kot nekaj živega, bliskega, nekaj, kar je vezano z njenim življenjem. Podpre si glavo in strmi predse, z notranjimi očmi pa blodi za obzorji minulega.

Okno. Moje okno. Okno pričakovanj. Okno obetov. Okno žalosti. Koliko noči sem preslonela ob tebi, okno! Priča nemira, strahu, groze! Od prve ure, od prvega večera, ko sem ga čakala. Ko še nisem nič vedela. Ko sem le slutila. Bila je prva noč. Vse noči potlej, ki sem jih preslonela ob tebi, okno okence, se prelivajo v eno samo, tisto prvo, ko —

sem visela čez tvoj rob, okno okence, in zaman iskala, česa naj se oprimem. Mesec je vabil k sanjarenju. Nisem se mu dala. S kamnom dedne groze sem tonila. Klicala sem te. Lahko bi me bil rešil. Takrat. Bil je še čas; uteži na uri se še niso premaknile. Tebe pa ni bilo. Ni. Bila sem daleč od sveta, na robu. Svojo usodo sem vezala s tvojim življenjem in drgetala. Z glasom srca sem te klicala:

— Kje si? Pridi, za božjo voljo, pridi že vendar! Ne pusti me vso večnost čakati!

Nisi me slišal. Glas je bil ko negoden ptič; tu, v meni, je vzprhutaval in ni in ni ni mogel iz gnezdeca. Ko senca sem visela in te čakala. Čakala.

Daleč, nekje v drugem svetu, so zaškripala vrata. Koraki; tiho, po prstih. Slišala sem, kako si tipal za lučjo. Ko si jo prižgal, je dobil svet razumna razmerja in z glasom mrliča sem ti rekla:

— Nikar, Miloš.

»Kako da ne spiš, Andreja?«

— Ugasni luč!

»Samo toliko, da pokadim cigareto, Andreja.«

— Ugasni, ti pravim.

Z očmi si me prebadal ko z noži. Nisem ti pokazala, da boli. Korak za korakom si se plazil k oknu. Čutila sem, da se bližaš, pa se nisem ozrla. Ko utopljenka sem visela na oknu, da bi prikrla drhtavico. Obstal si za menoj, molčal in lovil ravnotežje. Potlej, čez čas, ko si začutil v molku težo očitjanja, si tipaje začel iskati sidro moje odtujenosti:

»Sanjariš, Andreja?«

— Ne.

»Ne moreš prikriti, Andreja.«

— Ne.

»Si me čakala?«

— Ne.

»Veš, zakasnil sem se. Bil sem...«

— Nikar ne govori, Miloš! Prosim.

Glas me je izdal in za hip si okleval. Potem si se naslonil na okno, tesno ob meni, in mi s sapo priklical mravljince na vrat. V tebi se je prebudil izzivalec:

»Pa ne, da je gospo prikovala mesečina? Nekoč — se spominjaš — si rekla...«

— Ne.

»...Rekla si, da v mesecu vidiš rožo. Nocoj se je kakor vrtnica razcvel. Kaj misliš, kdo jo vse trga ta hip?«

— Nič več mi ni roža. Vse drugo ko roža.

»Gondola?«

— Solza.

»Ni originalno, Andreja. Reciva raje hlebec sira. Zaljubljeni grizejo vanj.«

— Prstan, ki ga je nekdo zavrgel.

»Ničvreden cekin. Še prgišča sanj ne dobiš zanj.«

— Kolovrat s tanko belo prejo.

»Zlat gumb na modri obleki.«

— Mesec v Valpurgini noči. Prav tak je kakor v Valpurgini noči.

Igra podob in odkrivanja. Omrtvičenost je popuščala. In sva se srečala: zlate gumbe je nosila na modri obleki. Ona. Gretica ob starem kolovratu. Ona. Tvoja režija Fausta. Ona. In nad odrom je na vrvici visel mesec podoben cekinu.

— Kako je bilo v gledališču, Miloš?

»Nič posebnega, Andreja.«

— Dobra predstava?

»Kot zmeraj.«

— Pa igralci?

»V redu.«

— Pa Marija?

»Odlična.«

— Srečno roko si imel, ko si jo zasedel v tej vlogi.

»Res mi ni žal, Andreja.«

— Vedel si, da so na odru cipkice zmeraj najboljše device. Kajne?

»V miru jo pusti!«

— Glej, glej, zame nisi bil nikoli tako občutljiv.

»Ni mi do preprirov, Andreja. Utrujen sem.«

— Se mar prepiram? Ti mar očitam?

V poživljajoči resničnosti zre v vrata, kot bi bil pravkar nekdo odšel.

Udarec z vrati. Sami sva ostali, samota in jaz. Slišala sem, kako si stopil čez prag, zaklenil vrata svoje sobe, šel k oknu in ga odprl na stežaj. Potem si hodil: sem in tja, sem in tja — ko vojak na straži. Sem in tja pred božjim grobom svoje skrivnosti. Ime ji je bilo: Marija.

Po prstih se plazi k steni in prisluškuje.

Tu sem prisluškovala, ob tej steni štela korake lahkotne, pojoče, ki gredo za lučjo. Nisi vedel, da vem. Mislil je: žensko sumničenje. Mislil, da me gnete zavist, ker je mlada, lepa, ker doživlja na vsakem koraku uspeh.

Bilo je več. V zraku je bil čar. S teboj je prišel. Zasenčil me je in tedaj je stopil usodovec vame, da sem čisto zanesljivo vedela:

Ona.

Dogajalo se je. Nekaj se je nekje dogajalo, drugače kot običajno. Gledala sem te v dvojni luči občudovanja in sovraštva, ko si zatrjeval, da ni med vama ničesar. Takrat najbrž res ni bilo. Vsaj ne tako, kot navadno mislimo. Ni še bilo, a je prihajalo.

Odrnga se od stene in se sprehodi po sobi, kot bi tavalala po ozki stezi čez polje. Obstane pred divanom in z odporom, kot bi jo kdo silil, leže.

Čez planoto doživljajske razsežnosti je prihajalo: mene si začel v domišljiji spreminjati v njo. In tako si jo imel, še preden je bilo res. To.

Tako sem ležala. Takrat. In prej in pozneje. Tudi za pokopališčnim zidom. Tudi tam. Bila je pomlad in živali so gledale svet skozi zvezde, tavale za vonjavo ljubezenskih obetov, na pol hrome in slepe od drhtavice gonov. Mene pa je oklepala zmrzavost. Smrad mrhovine mi je stiskal nosnice. Naslonjena na pokopališčni zid sem izmikala glavo tvoji sapi, da bi me ne ožgala. Potem sem zagledala mračnika, ki je z voščenimi krili vzprhotal mimo naju. Spreletelo me je:

— Ne za pokopališčnim zidom, Miloš!

»Kaj praviš, Andreja?«

— Drugam pojdiva, prosim.

»Tako kakor tu, ne bo nikjer.«

— Upira se mi. Po mrličih zaudarja.

»Ko bodo videli, za kaj vse jih je prikrajšala smrt, nama bodo zavidali. Tulili bodo od zavisti.«

— Ne morem, Miloš. Vsa sem v oklepu.

»Oklep predsodkov, Andreja.«

— Ne tu.

»Zapri oči. Prikliči si tisto neuresničljivo, po čemer hrepeniš. Tako se rešujemo tesnobe.«

— Ti delaš tako?

»Ja.«

— Zmeraj?

»Večkrat.«

— Jaz ne morem. Rada bi, pa ne morem.

»Takole naredi... pssst...«

— Ne... Kjer koli raje... Doma nama bo lepše... Prosim... Ljubi moj...

»Ljuba moja.«

— Oh... ne morem verjeti...

»Kaj?«

— Bilo je kot prvič. Tudi tebi?

»Tudi.«

— Pravijo, da je tako, kadar se otrok spočne. Verjameš?

»Verjamem.«

— Si srečen?

»Srečen. Neskončno srečen. In tako... tako spremenjena se mi zdiš...«

— Kako spremenjena?

»Kot bi ne bila ti?«

— Vsa? Tudi v obraz?

»Tudi v obraz.«

— Pa lasje?

»Niso tvoji.«

— Pa objem?

»Tesnoben. Krčevito odpiranje školjke. Dolgo sem že sanjal o njem.«

Tedaj sem opazila, da ti leze pajek čez obraz. Čuden pajek. Dolge mesnate noge je imel, kosmata stegna, močne boke in žensko glavo. Bilo je znamenje: Marija.

Mene si objemal, njej se dajal. Bil je peklenski domislek, perverzna vizija tvoje čutnosti, tvoja najboljša režija: ob pokopališčnem zidu. Mene si pokopaval, njo klical v življenje. Pajek ti je lezel čez obraz, čuden pajek.

Miže si hodil in se dajal razkošju, ko sva se vračala. Nisi je hotel izgubiti. Z molkom si jo klical k sebi, z molkom zanikal mojo resničnost.

Odslej je živela v tebi. Dajal si ji stotero podob, jo v stoterih podobah iskal, s stoterimi podobami oživljal. Nobena te ni potešila. In ko je v tvoji domišljiji zmanjkalo reje, ko nisi več zmogel, si se spet k meni zatekel.

Vstane. Vzame klobuk in torbico z mize; gre k zrcalu. Ogleduje se. Potem si popravi lase in se začne lišpati.

V mesto si me peljal. Ko majhno dekletce si me vodil okrog. Bil si očarljiv:

... Najprej k frizerju. Pričeska po tvoji zamisli. Potem sva iskala klobuk. Sam si ga izbral. Kupil si mi torbico. Kupil parfum. Dozo za puder.

— Kako mi pristojā?

»Čudovito.«

— Si zadovoljen?

»Ti nisi?«

— Sama sebe ne spoznam več. Klobuk me čisto spremeni.

»Se ti zdi?«

— Ne opaziš spremembe?

»Prav takšna si mi všeč.«

— Zares, ali si samo vljuden?

»Bi ti sicer prigovarjal, da ga vzemi, če bi ne mislil iskreno?«

— Torej ti ugajam?

»Tako kot bi te danes spoznal.«

Njen obraz je dobil druge, mlajše poteze. S klobukom in posnemanjem tujih gibov daje iluzijo drugega človeka.

Vame si jo prenesel, ker nisi mogel do nje. In ko si jo gledal v meni, ti je skrita žerjavica oblila obraz. Da bi ti ne skalila sreče, sem se mukoma vživljala v vlogo, ki si mi jo bil odmeril. A bilo je preveliko breme. Zmagalo me je. Videla sem, da se ti samo še skozi njeno podobo razkriva svet. Na robu popolne izničenosti so pognale korenine ponosa in rekla sem ti:

— Pričeska, ki si mi jo izbral, je podobna Marijini.

»Malce res spominja na njeno.«

— Prav tak klobuk ima.

»Moda je taka.«

— Kupil si mi torbico, ki je za las podobna njeni.

»Česa vse ne vidiš!«

— Obe imava enako pudernico in enak parfum. — Čudno naključje, kajne?

»Zares.«

— Dovolj mi je poniževanja! Ne prenesem več!

»O bog, ta tvoja samovšečnost! Spravila me boš ob živce!«

— Jaz?!

Odvrže klobuk in torbico! Izčrpana od vživljanja se sesede.

Drevo. Postala sem drevo v jeseni: list za listom je odnašal veter. Cez noč gol rogovilast skelet. Meglena jutra z dimom nad strehami. Sever je zaril lemež med oblake. Mračen, tesnoben svišč. Niti žarka svetlobe. Samo ti in ona. In jaz

v začaranem risu. Vrtinci. Vrtoglavica. Mižala sem, odganjala privide. Ti. Ona. Vsako minuto, vsako uro, iz dneva v dan, iz tedna v teden. Čas podvojenih razsežnosti; vsaka minuta ura, vsaka ura dan, vsak dan teden, vsak teden mesec — neskončnost. In na vsakem koraku stotero razpotij, v vsakem pogledu stotero domnev in stotero pomenov v vsaki besedi. Groza. Nič več nisem vedela zase. Postala sem drevo v jeseni.

Potlej sem se nekega jutra zbudila brez vrtoglavice. Z otroško začudenostjo sem gledala svet. Nekje daleč sem ujela rahlo plivkanje, kot bi se tišina prelivala vame. Spravljiv mir mi je močil korenine, dokler se ni zganilo. Tu. Pod srcem.

Mahoma sem bila eno samo pričakovanje: Je? Ni? — Je — ni? In ko se je nekajkrat zaporedoma zganilo ko topla, nežna bolečina, sem vedela: Je! Je! Z očmi v sebi sem odkrila čudež: telo mi je vzbrstelo. Razcveto se bo in se zgodilo, kar sem si leta in leta želela, sanjarila, upala, dvomila, hrepenela in še komaj verjela. Zgodilo se bo. Zgodilo. Otrok.

Ti pa si v tem času spremenil najin dom v čakalnico; prihajal si, da si lahko spet odšel. Sprva izgovori, potlej se ti še to ni zdelo več vredno. Zame se nisi zmenil. Ne, ne, slabo rečeno! Ne da bi se ne zmenil — videl me nisi več. Gledal si skozme, kot bi bila steklo, zrak. Zate sem nehala biti. Preprosto: ni me bilo.

Zdravnik mi je rekel:

»Čestitam gospa, rodili boste.«

— Zanesljivo?

»Nobenega dvoma več.«

V trenutku je bilo vse pozabljeno. Tekla sem domov, da bi ti povedala. Ni te bilo. Telefonirala sem v gledališče. Ni te bilo. Telefonirala znancem. Ni te bilo. Na koncu še Mariji:

— Halo, Andreja tu. Oprosti, če nadlegujem...

»Prav nič. Prosim.«

— Si morda videla Miloša? Vseposod ga iščem — kot bi se v zemljo vdrl...

»Miloša? — Kako prideš na misel, da mene sprašuješ?«

Hlinjenje. Slabo prikrita zadrega. Spustila sem slušalko in še dolgo čutila žerjavico v dlani.

Poslala sem Meto, da je obšla vse kavarne, vse gostilne. Nikjer te ni našla. Komaj se je vrnila, sem jo znova poslala. Zaman. Ves dan sem te čakala, do noči. V grlu me je tiščalo. Ustnice, razpokane od solz, so me skelele. Čakala sem te vso noč. Z enim očesom sem bdela nad svojo skrivnostjo, z drugim na oknu. Na oknu... na oknu...

Klobčič spominskega obujanja se ji je zaplel. Z očmi se obeša na posamične stvari, kot bi skušala preko znanih predmetov najti pravišnje razmerje do sveta. Na tleh zagleda klobuk in torbico; pobere ju in položi na mizo. Nehote vzame plašč, kot bi ga hotela pomeriti, a ponavljajoče se besede ji prodro mahoma v zavest. Održe ga in gre k oknu.

Vrnil se je. Spet je tu. Po robu pločnika hodi. Svetilka za hrbtom, jasen obris postave. Obraza mu še zmeraj ne vidim.

Nestrpen je. Gibi ga izdajajo. Tik hiše je postal. Preudarja. Okleva. Meta mu je rekla, da se odpravljam na pokopališče. Ni me videl, da bi odšla, pa tudi luči v oknu ne vidi. Nekaj sumniči. Tak je njegov poklic: na nič se ne zanesti, nikomur verjeti... Morda ga skrbi, da ni storil vse, kar so mu naročili. Majčkena nepazljivost ali nerodnost — in prijeli ga bodo. Se sebi ne more verjeti — tak je ta poklic.

Po ulici se ozira. Zdaj se je z očmi obesil na okno. No? Kaj bo? S pločnika je stopil. Čez cesto gre, k vrtnim vratom. Zaboga...

Steče na hodnik. Vrata pusti odprta. Hišni zvonec zabrni: enkrat, dvakrat. — In spet. Andreja se vrača ko senca in prisluškuje. Spet zvoni. Ko je nekaj časa vse tiho, previdno zapre vrata in se plazi k oknu. Skrita za zaveso gleda na ulico.

Hotel se je prepričati. Zdaj odhaja. Obrača se. Videti je nezaupljiv. Na srečo sem zadnji trenutek zmaknila ključ. Če bi ga videl v ključavnici, potem... potem...

Spet se je ozrl.

Čemu se mu mahoma tako mudi? Kot bi ga gnala blodna misel. Pa ne da bi... pa ne da bi... Ustavil se bo. Na vogalu, pod lučjo, bo postal. Ne.

Odšel je.

Tako torej. Tako torej. Ni naključen sprehajalec. Ni. Tako torej: konec izmikanja. Eden tistih zaznamovancev, ki ne morejo prikriti, kdo so... Ki se jim pozna...

— Živci. Niso samo živci. Naj pravi zdravnik, kar hoče. Zvonil je. Slišala sem. Se mi brni po ušesih. Potemtakem je res. Res je. Res.

Pravzaprav... Bi se lahko drugače končalo? Čemu sem presenečena? Slutila sem. Ves čas, ko sem ležala, je kluvalo v meni. Glas žolne: klop-klop-klop. Bo. Bo. Bo. Enkrat bo konec. Razkrilo se bo. Bo. Čemu sem presenečena?... Sem presenečena...

Ključ, ki ga tišči v roki, zažene v kot. Izčrpanost jo zmaga. Mukoma se zavleče do naslonjača. Sede.

— Presenečena?... Sem presenečena?... Si presenečena?... Sem?... Si?

Vrača se v doživljajsko resničnost: Bilo je. — Takrat.

»Si presenečena, ker sem ti ga v tem času pripeljala, Andreja?«

— Nisem, Marija. Slutila sem.

»Prosim, draga žena, brez scen! Midva ti ne bova aplavdirala, preslaba igralka si...«

— Bodi vsaj toliko obziren, Miloš...

»Jo slišiš, Marija? Gospa prosi za obzirnost...«

»Ne izzivaj, Miloš. Lezi in se prespi!«

»Ohranimo živce. Vsi trije lepo.«

Tega ni rekel zdravnik. Ti si rekel, Miloš, na pragu, pred vrati, ko si na majavih nogah zarana prikolovratil domov. Bilo je takrat, ko sem te vso noč čakala in bdela z enim očesom nad svojo skrivnostjo, z drugim na oknu, da sem v

medlem svitu lahko videla Marijo, ki te je pod pazduho privlekla po ulici. Tam, na pragu, pred vrati, sva si pogledali iz oči v oči.

»V klubu sem ga našla, zvečer, po predstavi. Prigovarjala sem mu, naj gre domov, da ne boš v skrbeh. On pa ne in ne. Bil je precej takšen ko zdaj. Saj veš, kakšen je, če pije...«

— Vem, Marija.

»Na koncu si nisem znala drugače pomagati, kot da sem ga vzela pod roko in ti ga pripeljala.«

— Slutila sem tako, Marija.

»Ženka — ženka — ženkica, zahvali se Mariijiiii...«

— Bi rad, da nas vidi vsa ulica in komentira to idilo?

»Brez scen, žena — žena — ženkica... Preslaba igralka si, da bi ti z Marijo aplavdirala...«

Krvave oči so me gledale sovražno. Jezik se ti je opletal. Hotel si, da bi vama skuhala kavo, tebi in Mariji. Stala sem na pragu in se nisem premaknila. Bila sem odločena: samo čezme. Spregledala je in te zavrnila, ko si jo silil, naj vstopi. Čutila je, da ji gledam v dušo.

Bil si pri njej, ne v klubu. Ni se te mogla drugače znebiti, kot da te je prijela pod pazduho in zvlekla domov. Verjetno si se ji gnusil. Tak si bil, da bi se vsaki cipi...

Ko je odšla, si me obzrl. Zadnjo trohico razsodnosti si zgubil. Samo njo si videl. Mene in ponižujočega položaja, v kakršnega si me spravil, nisi. Metresa mi pripelje izčrpanega moža:

»Tule je — vzemi olupek.«

Rekla ni, mislila pa je. V očeh sem ji brala. Za nameček pa bi vama naj zaigrala služkinjo in servirala kavo. Ogabno.

Tule, v naslonjač, si se vrgel. Z vdrtimi očmi, zabuhel v obraz, s potegnjeno gornjo ustnico in kiselkasto sapo si me meril. Gnusil si se mi. Potem sem se spomnila, da nisem več sama, da mi utripa pod srcem skrivnost in da ti moram biti kljub vsemu hvaležna za sladko breme. Potlačila sem prezir. V grlu pa me je še zmeraj stiskalo, ko sem goltala grenko slino in iskala pravšnjo besedo za spravo:

— Se ti ne zdi, Miloš, da je to le prehudo?

»Kaj ne poveš!«

— Če ne misliš že name, bi lahko vsaj nase. Nisi preveč pri močeh za taka junachenja.

»Ohoho — starec čez noč! Zate seveda! Jaz in še kdo pa mislimo drugače. Ne verjameš?«

— Zate me je sram — tako govoriš.

»Jaz pa v jok!«

— Daj, Miloš, pogovoriva se. Tako ne moreva več.

»Prizanesi mi, za božjo voljo, s svojimi neskončnimi jeremijadami!«

— Čas je, da razčistiva.

»Sit sem tvojega samopomilovanja, hlinjenja in navidezne dobrote. Sit vsega!«

— Krivičen si, Miloš. Sam veš, da si.

»Kajpak: krivičen. Prava pravcata pošast.«

— Ne smej se! — Zakaj se mi nasmihaš?

»Nasmiham se poln razumevanja za tvojo bolečino, pomagati pa ti ne morem.«

— Lepe besede. Prazne besede. Tvoje besede. Kot zmeraj.

»Kaj pravzaprav hočeš?«

— Povedala bi ti rada... Reči sem ti hotela, da sem... da sem...

»Brez solz in podobne dekoracije, prosim!«

— Bila sem pri zdravniku, Miloš. Včeraj. Pregledal me je in mi rekel...

»... Da si histerična, kajne? Zato bi ti ne bilo treba hoditi k zdravniku. Mene bi vprašala.«

— Nisi posebno obziren, Miloš.

»Nisem zdravnik, zato mi ni treba izbirati besed. Vendar bi na njegovem mestu postavil bolj precizno diagnozo: Razvajena, samoljubna, neumna trapa. Tako. Koketa, ki se ne more sprijazniti z resnico, da je minil čas, ko je lovila v zanke norce moje sorte. Tako. Minilo. Za vekomaj: fuč.«

Bilo je preveč. Ne zame, zanj, ki se je zganil pod srcem. Čutila sem, kot bi meni namenjen udarec zadel njega, komaj spočetega, še nerojenega. Vse, kar je bilo nad mojim ponosom, nad mojo ljubeznijo in življenjem, si v trenutku umazal in poteptal.

Brezumno sem se zagnala vate in te udarila, da se ti je pocedila kri. In potlej še in še.

Planil si. Podivjal. Kri na ustnicah se ti je pomešala s peno. Z enim samim zamahom si me zbil po tleh. Potem si se vrgel name, tolkel, bil, me pograbil za lase in vlačil po sobi. Kričala sem. To te je do kraja razbesnelo. Držal si me za lase in z glavo tolkel ob zid, tam, pri oknu. Tedaj nisem več kričala. Nisem se upirala. Ko si me brcal, sem se zvila v klobčič in si z rokami varovala trebuh. Mahoma nisem več čutila bolečin: strah, da bi ne udaril njega, da bi ga ne zadel, me je omrtvičil. Dokler sem mogla, sem ga varovala. Potem... potem...

Meta me je spravila v posteljo. Ko sem se zavedla, sem jo prosila, naj pokliče zdravnika. Tebe ni bilo več.

Zdravnik ni nič spraševal, rekel je le:

»V bolnišnico bo treba, gospa.«

— Saj ne boli. Le malo majčkeno kljuje.

»Vseeno. Za nekaj dni, kolikor bo potrebno za preglede.«

— Mislite, da...

»Nič ne morem reči, gospa. Preiskava bo pokazala.«

— Raje bi ostala doma. Preveč bo govoric.

»Za vas gre, za vaše zdravje. Kaj bi mislili na govorice!«

Odpeljali so me. Rešilni avto. Nosila. Bolniški voziček. Postelja. Sestre v belem. Spodbuden smehljaj. Zdravniki. Jod. Eter. Kloroform. Na velikem podstavku instrumenti, stekleničke, mazila. Merjenje temperature, pulza. Spogledovanje.

Šepet. Vse sem gledala skozi megleno kopreno in zdelo se mi je, da ležim na puščavskem pesku:

— Vode, prosim...

»Nobene tekočine. Potrpite, gospa. Minilo bo.«

— Žejna sem.

»Dala vam bom obkladek.«

Malo majčkeno se spominjam operacijske sobe. Tu in tam kakšen utrinek. Pravzaprav se spominjam samo Metinega obraza ob postelji.

Naslednji dan je bilo; morda čez dva dni, ne vem. Sklanjala se je nadme in ustnice so ji drgetale. Obrisala me je po čelu, mi popravila vzglavnik in potlej mencala rob rjuhe, kot bi prala. Gledala sem jo iz hladnega sveta neprizadetosti: siva starka s krmežljivimi očmi, nizkim čelom in dvojnimi podbradkom. Nič se mi ni zdela podobna Meti, ki zrači posteljnino, briše prah, hodi na trg, toži nad draginjo in pomiva posodo. Potem sem zagledala nageljne in tulipane ob vzglavju. Šopek? Od koga in zakaj? In v tem kozarcu? Zakaj ne v vazi? Meta je med hlipanjem nekaj govorila. Nisem je razumela.

— Kaj praviš?

»Prinesla sem vam tulipane. Nageljne pošilja gospod.«

— Kdo?

»Gospod. In pozdravlja vas.«

— Miloš?

»Kdo drugi kot on! Uboga gospa...«

— Kako je doma, Meta?

»Dolgčas. Nikjer nikogar. Vse prazno.«

— Pa on? Miloš?

»Gospodu je nerodno. Izmika se, saj razumete... enkrat samkrat je prišel domov, se preoblekel in spet odšel. In pa danes je prišel, da mi je dal šopek za vas.«

— Za kakšen teden pojdi k bratu, Meta. Pisala ti bom, kdaj se vrni.

»Pa gospod? Kdo bo skrbel zanj?«

— Bo že kako... Sama praviš, da je zmeraj zdoma. Brez skrbi se odpelji.

»Ta teden sem hotela...«

— Ubogaj, Meta. Pojdi zdaj. Utrujena sem.

Zdela sem. Daleč od sveta, daleč od ljudi, potopljena ko kamen v strugi. Vse okrog sebe sem gledala v prelivajočih se odsevih. Nič se me ni dotaknilo. Nič se ni premaknilo v meni. Bila sem do solz brezbrizna.

Potem, ne vem kdaj, zakaj tudi čas je tekel mimo moje zavesti brez menjav, so obvisle primarijeve oči na meni:

»Še nekaj dni in rešeni boste, gospa. Zdaj, ko ste pri močeh vam lahko povem: precej skrbi ste nam pripravili. Na srečo je šlo brez komplikacij.«

— V skrbeh? Kdo v skrbeh? Zakaj v skrbeh?

»Precej nemarno notranje krvavenje. No, zdaj je minilo. Kmalu bo vse dobro.«

— Dobro, dobro... Kdo pa?... Povejte mi, kako je...

»No?«

— Saj veste: več kot tri mesece sem ga že nosila.

»Ne mislite na to, gospa.«

— Ne, takoj zdaj, pri priči mi povejte!

»O vašem zdravju govorim, gospa. Vesel sem, da šte si opomogli.«

— Za boga, odgovorite vendar: Je bil splav?!

»Sestra, ampulo largactila za pomirjenje.«

Planila sem s postelje, kričala, bila naokrog. Zgrabili so me. V pasu me je zvila bolečina. Tulila sem. Nekaj se je trgalo v meni, me dušilo. Potem sem omagala. A še v polsnu, ko mi je legel svinec na veke, sem slišala hlipanje. Bilo je, kot bi hlipal nekdo globoko globoko v meni, čisto na dnu posušenega studenca.

Mukoma vstane, kot bi jo davna bolečina držala čez pas. Odvrže haljo in si oblači črnino.

Ko so mi prinesli obleko, sem prvič pomislila. Pravzaprav ni bila misel, bil je le nekakšen občutek tesnobe, da se bo nekaj zgodilo, da se mora nekaj zgoditi.

Zakaj bolnišnico je zapuščala žena, ki je nisem poznala. Morda mi je bila podobna. Ne vem. Morda je hodila z mojim korakom. Ne vem. Morda je govorila z mojim glasom. Ne vem. Pa naj je imela mojo postavo, pa naj je hodila z mojim korakom in govorila z mojim glasom — sveta, koder sem blodila, nisem poznala. Jaz nisem bila več jaz. Z očmi mrliča sem gledala svet.

Kdo ve, zakaj sem rekla šoferju, naj ustavi na vogalu. Morda zaradi občutka, da se bo nekaj zgodilo, da se mora nekaj zgoditi. Ni me še vznemirjala misel, nobenega naklepa še nisem kovala, noben načrt me še ni preganjal. Samo tesnoben občutek me je hromil.

Opotekala sem se po ulici. Nasmejani obrazi. Tlak. Vrvež. Ljudje so hodili, postajali, mahali z rokami, govorili, a v svet moje tišine ni prodril glas. Sonce je sijalo; videla sem ga, čutila pa ne. Za mrzlim kačjim zidom, ki sem ga nosila v sebi, sem drgetala ko zapuščen drobičen otrok.

Odklenila sem vrata. S kreljutjo zaspanega ptiča mi je udaril v obraz težak, zatohel zrak. Oprijemala sem se stene, stopila v stanovanje, kot bi se zamajala čez prag mrtvašnice. Nikjer nikogar.

Tedaj se je tesnoben občutek, da se bo nekaj zgodilo, da se mora nekaj zgoditi, zgrmel ko plaz po strmini moje odtujenosti, me potegnil za seboj in mahoma me je prešinila misel: končati bo treba. Bila je ko plamen: žareča, žgoča, uničujoča. Svetilnik preteklosti se je prižgal in mi osvetlil vso planoto minulega. Vse pozabljeno je znova oživel, vstalo od mrtvih in se postavilo predme ko bolečina, ki me bo zdaj, zdaj zadušila, razkosala, izničila. Padla sem na stol in mižala. Dolgo. Zelo zelo dolgo.

Potem me je zdramil glas. Krhek, droban glas nepotešenega otroka, ki joče. Zatisnila sem si ušesa, da bi ga ne slišala. Krhek, droban glas. Kar naprej je jokal, glas v meni. Začela sem si prigovarjati, ga tešiti, a bolj ko sem ga tolažila, glasnejši je postajal, zmeraj bolj rezek, terjajoč, zajedljiv, dokler ni dobil barve tvojega glasu, tvoje posmehljivosti, Miloš. Potem me je močan val potegnil z

brega v globino, me zvrtnčil, vrgel slapove sovraštva čezme, me vlekel na dno in v tej stiski sem se oklenila rešilnega pasu: končati bo treba.

Ko sem obvisela na njem, je prišlo oljašanje. Zagrizla sem se v skorjo ugibanj, tuhtala, premišljevala in se naposled odločila: Odločitev me je mahoma do kraja pomirila. Postala sem mrzel, jeklen avtomat. In taka sem ostala, ko sem pripravljala, hitela, urejevala, in potem, ko sem te zagledala, govorila...

Najprej sem na stežaj odprla okna. Potem sem se sprehodila po sobah: vse je bilo, kot je bila pustila Meta. Tvoja postelja nedotaknjena. Niti noči nisi prespal doma. Le odprta omara je kazala, da si hodil menjavat obleke.

Odgrne zaveso, ki loči sobo od kuhinje in gre po prt, ko se vrne, začne pripravljati mizo: steklenica, dva, kozarca, cigareti, pepelnik — vse tako, kot bi čakala na obisk.

Popoldne si prišel. Vse je bilo pripravljeno. Zadrega ti je spodrezala noge, ko si me zagledal.

— Vstopi vendar.

»Zakaj mi nisi sporočila?... Pote bi prišel.

Nasmehnila sem se ti in te z gibom povabila v sobo. Moja spravljivost te je do kraja zmedla. Ko si zagledal pogrnjeno mizo in dva do roba natočena kozarca, si zatikajoče izgoltal:

»Kaj... kaj naj pomeni to?...«

— Proslavila bova mojo vrnitev. Mar boš odklonil?

»Seveda, seveda...«

— Pridi bliže. Ne bodi no tako tog.

»Poslušaj, Andreja... Rad bi ti rekel... Premišljeval sem...«

— Jaz tudi. A o tem kasneje, če boš utegnil, seveda.

Vsilila sem ti kozarec v roko in ti z drugim nazdravila:

— Na najino spravo!

Okleval si. In ker sem se zbala, da bi zavrnil pijačo, sem brž dodala:

— Za spravo in preudaren razgovor! Brez iht, očitkov in solza! Tako kot pamet veleva! Velja?

»Velja! Eks!«

Na dušek si izpraznil. Obraz se ti je skremžil. Ko sem opazila, da nezaupljivo ogleduješ kozarec, sem ti ga naglo zmaknila iz rok. Vprašala sem te, ne da bi trenila:

— Čemu tak obraz?

»Čuden okus ima tole vino. Nekam nenavaden. Trpek, grenak.«

— Bila je na pol izpraznjena steklenica. Kdo ve, kako dolgo je stalo. Čakaj, prinesla bom drugo.

Odnese steklenico pa kozarec in prinese drugo. Sede k mizi in znova natoči. Na dušek izpije. In potem še.

Potem sva sedela tu, za to mizo, in pila. Sprva sem točila jaz, potlej pa kar sam. Prijalo ti je. Gledala sem te kakor tujca in prvič trezno, brez prizadetosti po-

misllila, da si nagnjen k pijači. Ko sva izpraznila steklenico, si šel in prinesel drugo.

Merila sem te, ko si natakala. V meni se ni nič zganilo. Velika tišina me je preplavila. Ni me motilo ne skovikanje sovraštva ne drget prezira ne sapa tesnobe. Nič. Le kdaj pa kdaj, za hip, sem začutila mravljince v vratu. In majčkeno studa, kot bi gledala spolzko žabo, jeguljo ali slepiča. Bila sem avtomat. Ta neprizadetost, ta mir, to moje tujstvo te je pehalo v pijano samoizpovedovanje:

»Vem, da nisem ravnal prav in lahko mi verjameš: koj po tistem mi je bilo žal...«

— Verjamem.

»Poznaš mojo vihravost. Ko me zgrabi, se mi zamegli, da sem čisto brez uma.«

— Vem.

»Sicer pa si me izzvala. Toliko je tudi tvoja krivda, Andreja.«

— Vem.

»Nič ne očitam. Govorim kar tako, kot teče pogovor... Pravzaprav mi je všeč, da tako neosebno klepetava.«

— Vem.

»Trezna govorica dveh rekonvalescentov, ki sta prebolela sentimentalne ošpice... Dobra prispodoba, kajne?«

— Dobra.

»Zadnje čase sem sploh nekam pesniško razpoložen. Ne misli, da pišem pesmi, tako globoko še nisem zagazil... Berem jih pa. Rad.«

— Sam sebi ali Mariji?

»Haha — dober domislek. Sicer pa si zmeraj kazala smisel za humor. Nekakšen angleški humor: suh, trpek, zajedljiv.«

— Ni bilo zajedljivo mišljeno.

»Nikar se ne opravičuj. Na koncu koncev, če se vživim v tvoj položaj, te vendar razumem...«

— Zares, Miloš?

»Jasno, Andreja! Ženske prenesete vse, le tujih uspehov ne. Tvoji uspehi na odru... No ja, pustiva to.«

— Ne bom ti več delala scen, Miloš.

»Čudno spravljliva si postala, Andreja. Občudujem te.«

— Ne bi bila rada v napoto.

»Prav, prav, prav. Obrniva ploščo.«

— Ne bom ti branila, če misliš na ločitev.

»S te strani te sploh nisem poznal... Preloživa razgovor na drugič. Velja?«

— Velja.

»Ne misli, da je takšen ločitveni špas preprost, kot je videti. Advokat mi je rekel...«

— Si že govoril z advokatom?

»Mimogrede. Privaten razgovor, Andreja.«

— In kaj ti je svetoval?

»Povem ti kdaj drugič. Za vse to je potrebna človeku precej bolj bistra glava, kot je moja zdajle...«

— Si kam namenjen?

»Ja, kako bi rekel... Nameraval sem... Nekam sem hotel... Kam že?... Madona, kako me je mahoma prevzela utrujenost... Kam sem že bil namenjen? Nič več mi ne delajo možgani...«

— Lezi. Spočij se za kakšno uro. Potem se boš spomnil.

»Oči se mi kar same zapirajo... Kakšno prekleto vino je to?«

— Nisi spal, Miloš?

»Sem. Sploh ne vem, od kod utrujenost. In kar v hipu... In potem... Nog skoraj ne čutim, le mrazi me...«

— Kar tam za zaveso lezi, v kuhinji. Toplo ti bo in mir boš imel.

»Res se bom. Ampak čez kakšno uro me zbudi, Andreja...«

— Bom.

»Me boš poklicala? Danes še moram...«

— Bom.

»Tudi če se bom upiral in tečnaril, ne odnehaj.«

— Bom.

»Daj mi nekaj čez noge, Andreja. Zebe me.«

Gre za zaveso in vrže haljo na divan. Vsa je v črnini. Strmi, kot bi opazovala človeka, ki je pravkar zaspal na divanu. V haljo mu zavije noge.

Bom, bom, bom. Kot bi tolkel boben. V trenutku je zaspal. Tisti prvi kozarec:

»Čuden okus ima tole vino. Nekam nenavađen. Trpek, grenak.«

Riba, sem pomislila, ko sem ga gledala. Z na pol odprtimi usti je hropel in zaudarjal. Riba. Spolzka riba. Na suho vržen krâp, ki se ne more obrniti. Riba. Krap. Krap ni riba. Krap je krap. Krapovina.

Potem sem se premaknila. Ena, dva, tri. Točno trije koraki od divana do plina. Stegnila sem roko in segla po pipi.

Steje korake. Vrne se in zgane zaveso. Gleda po sobi. Opazi kozarca na mizi; enega vzame in ga skrije v torbico.

Cez obraz si potegne pajčolan. Odhaja, ne more prikriti, da je pila. Na pragu se znova obrne. Zagleda odprto okno in ga steče zapirati.

— Lepa reč, če bi pustila okno odprto!

Mahoma otrpne.

Moj bog, spet je tu! On. Mož brez obraza. Z Meto se vračata. Ponjo je tekel. Na pokopališče. Zato se mu je prejle mudilo. Najbrž ji je povedal, da je prejle zvonil in da se mu nisem oglasila. Najbrž jo je trdo prijel, kaj je z menoj. Zdaj se hoče prepričati sam, če mu ni lagala. Ne bo se ga znebila. Ne bo ga odpravila

pred vrati. Vztrajal bo. Nobene obzirnosti več. Nobene galantnosti. Stopil bo predme in naravnost udaril:

»Povejte mi, gospa, kako je bilo?«

— Ne vem, kaj mislite.

»Seveda veste. O samomoru vašega moža govorim.«

— Kako naj vem jaz? Ni me bilo doma. Tisti dan sem bila odpuščena iz bolnišnice in ker ni bilo Mete doma, sem šla k prijateljici. Tam sem ostala čez noč.

Moža sploh nisem videla. «

»Niste videli moža? Nista se srečala doma?«

— Ne.

»Lažete gospa!«

Tako bo začel. In potlej korak za korakom: zagrizeno, neusmiljeno, vztrajno. Do konca. Iz vsega, kar koli bom rekla, bo spletel zanko.

Meta ga nekaj sprašuje. Videti je zaskrbljena. On pa se komaj zmeni zanjo. Trdo hodi, z rokami v žepu. Nič več tako kot prej. Zanj ni nobenega dvoma več. Samo še dolžnost. Kakor koli. Z vsemi sredstvi:

»V imenu pravice, gospa...«

— Kakšne pravice?

»V imenu pravice, ki dobro plačuje in hudo kaznuje.«

— Tako sem ravnala. Kaznovala sem hudo. Čemu potlej prihajate pome?

»To je drugače, gospa. To je čisto nekaj drugega. Samo pravica ima pravico, da dobro plačuje in hudo kaznuje.«

— In kako ve pravica, kaj je meni dobro in kaj hudo?

»Vse je v knjigah. Vse je lepo urejeno in zapisano.«

— Moje hudo ni zapisano. V nobeni knjigi ni moje bolečine. O njej ne more soditi vaša pravica. Nihče. Samo jaz. Samo jaz.

»Nobenih namigovanj, gospa, nobenih dvomov. Tudi dvom je kazniv.«

— Po vašem sem torej storila zločin?

»Še dvomite?«

— Ne vem. Morda sem ravnala prav, morda nisem. Sem? Nisem? Če ne morem presoditi sama, potem še manj vi in vaša pravica. Zato dvomim. In ne pustim si vzeti pravice do dvoma. Moja je. Moja človeška pravica. Kdor pravi, da ni, ne vidi v meni človeka. Zanj me ni. Zanj je pravica zaradi pravice, sama po sebi. Od vekomaj. Pravica sile. Pravica stroja.

»Niti besedice več! Pojdite z menoj, gospa!«

O ne, mož brez obraza, ne bom šla s teboj. Ne bom ti odprla. Prepozno prihajaš. Prepozno.

Bojim se, pa ne tebe. Stroja se bojim, ki ti je zmaličil obraz. Brez obraza si, mož. Jaz ga imam. Jaz sem še zmeraj jaz, čeprav kriva. Stroj pravice me ni

razosebil. Ti pa, četudi čist, si kolešček v stroju. Če stopim predte, priznam njegovo oblast, oblast stroja nad človekom in potlej bom kakor ti, ki gledaš ves svet v njegovem odsevu:

»Pravica? Na tej in tej strani. Zapisano je. — Zločin? Troje poglavij naprej. Vest? Je v knjigi zapisano? Ni? Potlej je ni.«

Vidiš, mož brez obraza, meni pa pravi vest, da je mnogo zločinov v imenu pravice, ki dobro plačuje in hudo kaznuje. Stroj je stroj. Terja svoje. In čemu bi ne jaz? Pravico imam. Pravico do zmot, pravico do dvomov, pravico do sreče. Vem, noro je, kar govorim. Pamet mi pravi: brez teže, brez haska. Zmedeno. Jaz pa poslušam srce. Globoko globoko v meni, na dnu posušenega vodnjaka kriči in zato govorim, govorim neumno in noro in prav tako noro verujem v čas, ko ne bo treba tej moji majčkeni, drhtavi, od vseh pozabljeni in oskrunjevi pravici do sreče, do materinstva, ubijati, da bi živela...

Zagrne okno. V temi gre h kuhinjski zavesi in mimo divana k pipi za plin. Potem se vrne in leže na divan.

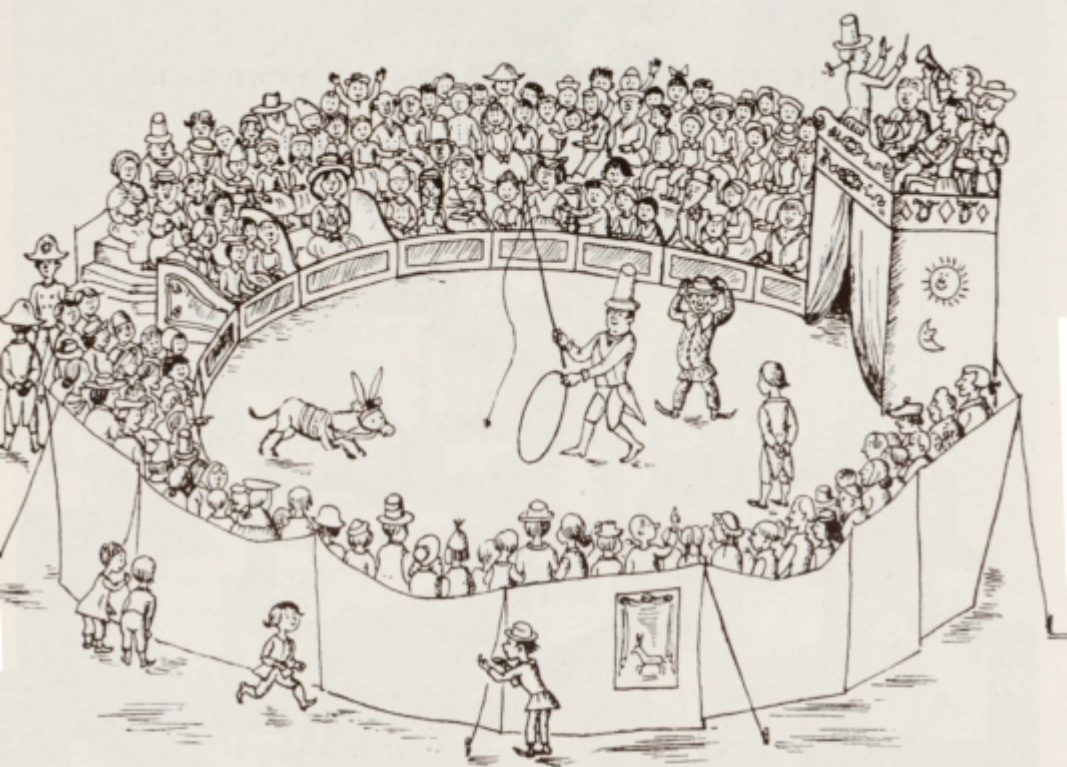
Ko zazvoni hišni zvonec, zagrne zaveso. Medtem nestrpno zvoni. Zvoni.

Tišina. Molk.









MARLENKA STUPICA

Ilustracije Collodijevega Ostržka:

Lutkovno gledališče

Prireditelj

Mesto »Trapolovec«

Cirkus

FRANCI ZAGORIČNIK: VEDRA KATEDRALA

Načrt: a) preludij

b) fuga

c) konsekvence

Vzpostavitev

V začetku je že spet vprašanje kako načeti svet
muka in kako početi
to kar bi potem bilo z opravičljivimi razlogi
in sploh na pravem mestu.
tako se je trafil tudi bog. nazadnje pa je izrekel
besede
ki so bile popolnoma brez pomena
glede na to da je prišla zora potem sama z vsem
kar sodi zraven. ostalo je tako in tako
poezija
in ljubi bog je od veselja in radosti
sam sebi godel imena stvari po vrsti
kakor so prihajale na dan
saj je predvidel vsa dejanja takoj ko je
spregledal
potem je šel še enkrat skozi
že spet je vse premeril in preračunal
in je določil zakone
po katerih stvari so čeprav so bile že prej
od tistega pred njim samim
in pridejo še govorice ki jih sam ne bo razumel
in zanj ne bodo imele besed.
torej začeti to kar nima začetka
kar nima svojega A
nima robu ker je rob samo videz. videz je
namišljena ali otipljiva omejitev dogajanja
ki zajema vse smeri
nagrizti ali izbočiti rob
bolj videzni videz vzpostaviti
med tem kar je in tistim kar bi moralo že biti
svoj da ali ne

zadostni razlog iz takšnega tkiva
kakor vse končuje
to reč s katedralo
kakor sem določil
ali odlašam v glavobolu
in drugih izgovorih
naj zora pride in ostalo
potem pa seveda plujem na to kar že je
če se mi izpridi
tako bom tako in tako potopil svet
in začel spet na začetku kar nima začetka

Mordana

Od stene do stene lobanja odmeva
hvala lepa to že vemo
lobanja je votla lobanja
in roke so votle
koža in nohti
in miza kakor jo vidim z nogami
ki se dotikajo mojih
in soba in votel zid
in prostori drugih prostorov
prasketanje ognja glasovi zvočnikov
kamen trave morje zastave
stavek je zasilni izhod
saj potem zvezda lahko zažari
zadobi ime lego
in namen ustrezne številke
izgine tako misel v brezbrizni strugi
zgubi obliko
bila je razcvetelo kamenje
in morje morja Marije
in najnjenega rahločutnega odbijanja
od stene do stene izpodkopanega nagiba
ker noče biti predpis
in vztraja v svojem subverzivnem božanstvu
še neka druga beseda
sila ustrezna in bi sprožila plaz
kakršnega sem si samo pozelel
in je bil že na pol izprožen
neka beseda v tem trenutku najlepša
je izginila
vse sem še enkrat pregledal in premislil
imela je dva vedra zloga

enega z aaaaaa enega z nekaj manj
in tako nasmejana
da jo hočem
čeprav ni ničesar zanesljivo oprijemljivega
od česar se ne bi spet odvrnil
ali pa prav zato
ker je še nepreverjena možnost
in bi se navsezadnje zgodil čudež
namesto tega da se topim v brezmejnosti

Pod tri

Vem kako se postavi kamen na kamen
če imam vsaj struno
in roke s katerimi moram nekaj početi
dobro je biti veter
tako ti vse poje kamorkoli se spustiš
dobro je biti zaprašena kitara
na kakšnem pozabljenem žeblju
dobro je biti karkoli
na primer dobro je biti
in dobro je biti
in dobro je biti
ali utrinek ali užitna prst
za svoje korenine za svoja stopala
razlita mesečina
iz mesečeve čaše posledica nekega izvora
neke druge posledice
ne kaj kar bi si izmislil zaradi strahu
od minljivosti navideznega
ne kaj kar bi si osvojil
in bi si potem upognil hrbtenico
pod bremenom bremena nečesa postranskega
tudi ne kaj kar bi
ampak zdaj ampak tu katedrala mojega glasu
tlak mojega gibanja
ptica ali gnezdo ali ruda
dobro je biti in lupiti kostanj
hvaljen bodi veliki bog kostanja
kajti tvoje je kraljestvo
mojega gladu hvaljeno bodi žitno morje
in sveži potok
res pomežikujem soncu
seveda mu dajem določene znake
kajti so še druge stvari
in jih je treba zgrabiti

na pravem koncu
smrti je treba nabrusiti koso
na pravem koncu
za žetev na pravem koncu
za kruh za bivanje
na pravem koncu
vem kako traja pesem

Pod štiri

Odpiram vrata v noč
Vsak večer ista vrata
Vsak večer v drugo noč
Tako zlahka dosežamo raznovrstnost
Z vnemo ki sprošča
In me strese prijetni hlad
Ceprav so pota zvezd določena
Za naprej in za nazaj
In za kanec le zagreni
Vseobsegajoči zakon o prostem padanju
V nič Odpiramo krste
Sardin Tako oči drugih zvezd zamolčijo
Istost med Velikim vozom Alp in
Jadranskega morja Ze zdavnaj mirne
Se spuščajo skozi veliki golt
Za hip se prepuščamo požirku vrat
S privilegijami človeštva prepuščamo se
Gledanju glodanju gladenju gladi
Po nekem drugem prizoru
In že ne zadošča več Andromeda
In vsa ta ozvezdja severa
Zato pogled toliko strelja proti jugu
Potem se plazi skozi temo sence
In že z zadovoljstvom izprazni čašo
Nečesa drugega
Kajti zvezde so prav naravnane
In sence zagotavljajo varnost
V kateri zašklepetajo zobje
Lačne živali
Psi opravljajo svoj posel
Zavzemajo praznine dvorišč
In sadovnjakov se sporazumevajo
V skupnem jeziku psovk
Za neki bolj pasji svet
O mrtve zvezde rib
vaša je zora in biseri rose na smetišču

O ribe mrtvih zvezd
vrnile se boste v morje z oglodanimi skeleti
O zvezde mrtvih rib
iztirite pohitite iztiriti
Ostanite v noči
zadržite prekleto noč naj ostane
zadavljena v krematoriju jutra
in brez dela vratarji nesmrtnosti

Striptease

Noč se počasi slači
in oči vajene nepreglednosti bivanja
vse bolj ugašajo
ne gledam več a vse bolj vidim
pornografijo nakopičene luči
in mrhovinarji občudujemo svoje popke
namesto da bi požrli danes
kaj šele včeraj in dneve pred njim
ki že zaudarjajo
kupujte stare zavržene ure
kupujte budilke ki ne budijo več
čuječe jutranje straže
na križiščih prebujanja
čas sedanji in čas prihodnji
si omogočite po globoko znižani ceni
staro skoraj nerabno sonce obesite
na steno v okras
lahko pa mu podtaknete žarnico
in bo čisto dostojna luč
dan in noč tekmujeta v slačenju
gola resnica in golo dejstvo
tu je še gol zid in gola revščina
prvemu sledi drugo
in ni nujno da bi bilo tretje več
in četrto s prvim in drugim vred
in sploh ni nujno da je čas
zvezde ne bodite sramežljive vendar
ljubite se in množite se če vam paše
zgledujte se po meni
toliko blata sem že pustil za sabo
vsak dan znova se izkopavam iz njega
nekoliko manj se ukvarjam z zobmi
da ne omenjam nog

kajti glavno je pa le kravata
 in čisti čevlji in rob na hlačah
 in snemanje klobuka po nepisanem
 soc-bon-tonu tovariš urednik
 pišite mi kaj mislijo o tem
 Kitajci ali Hotentoti
 jutri utegne biti važno
 da ne naraste zid
 da ne zrastejo zidovi previsoko
 tako kakor narašča mrhovina preteklosti
 in bi zemlja zgubila še to
 razmajano ravnovesje
 nujno mi pišite vaš prizadevni amater
 humanist dan se slači v noč
 pozdravljeni
 oglasili se bomo spet jutri ob istem času

Potop

sedeli so v parku sredi mesta
 nasedli so poleg velikega sidra
 med sencami in golobi
 trije redkobesedni graditelji
 z brezizraznim razumevanjem
 za frfotove ptiče
 in bedasto sidro
 eden je rekel ja
 če pa vržejo H-bombo
 bo pa vse izravnano
 drugi je rekel
 trg republike
 nebotičniki gore vse
 tretji je grizel žemljo
 rekel je o vse
 golobi so pobirali drobtinice
 pod bedastim sidrom
 potem je padal pepel
 tri dneve in tri noči
 dolgo noč
 razpadla so trupla
 graditeljev golobi so
 ocvrti in sidro trg
 republike nebotičniki gore
 in o katedrala in o vse
 kdo vas odkrije pompeji

čez tisoč sedemsto let
in se kakor trnjulčica prebudiš
kadar te najde
srečni princ
premnoga bogastva
bo našel tisti ki
išče potem bomo prišli
bivši ljudje in ga bomo požrli
zmeraj pride kdo
zmeraj kakšnega požremo
zdaž že iskavce
dresiramo zato da jih
potem požremo zadosti
iskavcev bo še za bivše ljudi
zadosti pompejev
ni smrti
ampak je luč

Norec iz mesta D.

Leopold Suhadolčan

radijska groteska

Šef

Namestnik

Oskar

Krištof

Margareta

Mimi

ŠEF: Ste prišli z avtom?

NAMESTNIK: Ukazali ste, naj pridemo peš, gospod šef.

ŠEF: In v hišo ste stopili skozi glavna vrata?

NAMESTNIK: Da, gospod šef... Vedno pravite, da vzbudi pozornost prav tisti, ki prihaja skozi stranska vrata.

ŠEF: Dolgo ste že pri meni, a še vedno radi razlagate. Slekli ste samo učiteljsko suknjo, duše niste spremenili.

NAMESTNIK: Solan in Franco čakata na stopnicah.

ŠEF: Sem jaz tako ukazal?

NAMESTNIK: Niste, gospod šef... Toda mislil sem... Če bo kdo prišel, bosta vprašala po vašem sinu.

ŠEF: Po Oskarju?

NAMESTNIK: Ne, po gospodu Krištofu, zdravniku...

ŠEF: Ej, dragi moj namestnik, lahko vas pohvalim: ne znate neko svoje dejanje samo razlagati, temveč tudi imenitno zaplesti.

NAMESTNIK: Naj vzamem to kot pohvalo ali kot grajo, gospod šef?

ŠEF: Kakor hočete.

Premor, v sosednjem prostoru koraki.

NAMESTNIK (*zaskrbljeno*): Če dovolite, gospod šef, v sosednji sobi, se mi zdi, sem slišal korake.

ŠEF: Ne verjamem... Strežnica mi je malokar rekla, da so vsi zdoma. Brez skrbi. Bili so odmevi strahov, ki jih še niste preboleli... Želite cigaro?

NAMESTNIK: Hvala, ne kadim cigar.

ŠEF: Saj... Tu so cigarete.

NAMESTNIK: Prosim.

Premor.

ŠEF: Poročajte.

NAMESTNIK *kašlja*.

ŠEF: Vam ne diši cigareta?

NAMESTNIK: O hvala... Topniško baterijo bodo premestili. Pojutrišnjem. Zanesljivo.

ŠEF: Vedel sem, da ne smemo več odlašati.

NAMESTNIK: Strinjam se z vami, gospod šef. Začnimo ob zori.

ŠEF *prehaja v zanos*: Vsa velika dejanja v zgodovini so se začela ob zori.

NAMESTNIK: Strinjam se z vami, gospod šef. Vsi se strinjamo.

ŠEF: Morate se strinjati. Prisegli ste z mano.

NAMESTNIK: Prisegli smo.

ŠEF: Kdo me danes pozna? Malokdo. Kdo v svetu ve za mestece D.? Nekaj naveličanih zemljepiscev.

NAMESTNIK: Jutri bo o nas govoril ves svet. Mesto D. bo bliskovito osvojilo zgodovino.

ŠEF: Petinštiridesetega so mislili, da so nas dokončno steptali v prah. Toda mi smo se samo potuhnili v prah.

NAMESTNIK (*priliznjeno, naivno*): Potuhnili v prah, imenitno povedano, gospod šef.

ŠEF: A prišel je čas, da naš svet spet dvignemo iz prahu...

Začne korakati po sobi, v daljavi marš, podloženo.

NAMESTNIK: Prišel je čas...

ŠEF: ... kajti pravica je na strani boljših...

NAMESTNIK: ... boljših...

ŠEF: ... in močnejših!

NAMESTNIK: ... in močnejših!

ŠEF (*groteskno*): Jutri bomo svet spet krojili po naši meri! Svoboda — po naši meri! Enakost — po naši meri! Pravica — po naši meri!

NAMESTNIK (*je ponavljal za njim, zdaj zaploska*): Bravo, gospod šef! Bravo! Rojen govornik ste. Škoda, da vas niso pravkar slišali naši meščani.

ŠEF: Jutri bi naredili zborovanje vseh somišljenikov.

NAMESTNIK: Vedno več jih je, gospod šef.

ŠEF: Sklenil sem, da ne bomo sprejemali strahopetcev, ki so se v letih po vojni omehkužili z mirom. Dovolj imamo ljudi, ki niso nikoli pozabili, kateremu svetu pripadajo.

NAMESTNIK: Mladina je na naši strani.

ŠEF: Ne vsa, dragi namestnik. Kadar sva sama, si ne mečiva peska v oči. A storiti moramo vse, da si jo pridobimo. Kdor si jo osvoji, je pospravil že pol zmage.

NAMESTNIK (*zaskrbljeno*): Vseeno mislim, gospod šef, da je nekdo v sosednji sobi. Rekel bi, da se ne motim. Razločno sem slišal.

ŠEF: Tako?! Pa pogledjva.

Koraki, vrata.

ŠEF: Ti si, Krištof!? Hm.

KRISTOF (*v sosednji sobi*): Ja, oče.

ŠEF: Si že dolgo v sobi?

KRISTOF: Nekaj časa že.

ŠEF: Hm... (*Zapre vrata, važno*): Gospod namestnik, navsezadnje ste imeli prav... Slišali ste strahove. Hm. (*Naglo.*) Zdaj pa pojdite in takoj...

Preglasi ju gong, premor.

ŠEF: Krištof... Nekaj bi se pomenila.

KRISTOF (*mirno*): Lahko, oče.

Telefon.

KRISTOF: Samo trenutek, prosim, telefon me kliče... Halo!

ZENSKI GLAS (*v telefonu*): Halo! Halo! Halo!

KRISTOF: Ja, prosim... Prosim...

GLAS (*razburjeno*): Nujno... Prosim vas... Pridite k mojemu sinu. Nujno! Saj ste doktor Franz?

KRISTOF: Ja, pri telefonu.

GLAS: Pridite... Sin... Najbrž bo pljučnica.

KRISTOF: Ste izmerili vročino?

GLAS: Pridite... 40 ima... Prosim vas...

KRISTOF: Koliko pa je otrok star?

GLAS: Deset mesecev...

KRISTOF: Hm... Seveda... Takoj pridem.

GLAS: Bojim se, gospod doktor... Slaboten je...

KRIŠTOF: Precej pridem... Naslov, prosim.

GLAS: Beethovnova 12...

KRIŠTOF: Beethovnova 12...

GLAS: Gospod doktor, prosim...

KRIŠTOF: Čez deset minut bom pri vas. (*Odloži slušalko.*)

ŠEF: Torej...

KRIŠTOF: Za daljši razgovor nisem, to vidite.

ŠEF: Od tebe je odvisno, kako bo dolg.

KRIŠTOF (*hodi sem in tja, pokliče*): Mimi! Pripravite mi dežnik, zdi se mi, da dežuje.

MIMI (*iz sosednjega prostora*): Takoj, gospod.

ŠEF: Ne motim se. Slišal si ves pogovor, ki sem ga pravkar imel s svojim namestnikom. Ali ne?

KRIŠTOF: Res. Ne motite se.

ŠEF: To je bil drugi del pogovora. Poznaš tudi prvega?

KRIŠTOF: Poznam... Prosim, pohiteti moram. Pozneje lahko nadaljujeva.

ŠEF: Še minute ne moreva odlašati.

KRIŠTOF: Potem moram oditi kar tako.

ŠEF: Ne moreš kar tako.

KRIŠTOF: Kako ne morem?!

ŠEF: Prišel boš samo do stopnic... Tam stoji namestnik s svojimi pomočniki... Solan, Franco — sami zanesljivi dečki...

KRIŠTOF: To je kratko malo nasilje!

Nagli koraki, vrata, spet koraki, vrata zaloputnejo.

ŠEF: Si se prepričal?

KRIŠTOF (*odločno*): Toda jaz moram iz hiše! Moram. Zdravnik sem. Kličejo me k otroku, ki ima pljučnico... Deset mesecev star otrok...

ŠEF: Nocoj gre za višje stvari.

KRIŠTOF: V mojem primeru gre za človeka.

ŠEF (*s poudarkom*): Rekel sem, da gre za višje stvari, doktor Krištof Franz... Gre za naše ljude, za naše meščane, za naš svet...

KRIŠTOF: V grozi spoznavam vašo višjo stvar. Zadnje noči sem prebil na pol bede. Zdi se mi, da znova doživljam leto petinštirideseto... Bil sem še otrok, ko so me vlačili po frontah...

ŠEF: Tudi tebe bomo maščevali.

KRIŠTOV (*glasno*): Nočem vašega maščevanja! Nočem! Obrnili bi ga radi v svojo korist!

Premor.

KRISTOF (*mirneje*): Oče, pusti me k otroku. Pohitel bom naravnost k njemu, v Beethovnovi ulico, in se takoj vrnil.

SEF: Ne morem tvegati... Strahovi gospoda namestnika lahko zamahnejo tudi po meni, po našem načrtu, ki ga bomo začeli uresničevati ob zori. Vmes ne sme biti ničesar več, tudi usmiljenja ne, če klic iz Beethovnovе ulice tako imenuješ...

KRISTOF: Spomnil sem se. Telefoniral bom kolegu. Pogledal bo k otroku. (*Dvigne slušalko, trese telefon.*)

KRISTOF: Halo! Kaj je to?! Halo!

SEF: Prepozno si se spomnil, sin. Telefon, žal, ne dela več.

KRISTOF (*odvrže slušalko*): Preklete...

SEF: Stvar je v tem, da ti, Kristof, ne razumeš našega načrta. Nikoli ga ne boš razumel, vedel sem to... Oskar je drugačen.

KRISTOF: Oskar ni kot otrok crkaval po strelskih jarkih... O zadnji vojni ne ve ničesar, vi ste mu jo vsa leta slikali kot junaški ep, končne zmage nasprotnikov sploh ni bilo... Tudi v šolskih učbenikih je vse lepo okrašeno z zmagami...

SEF: Ti si po materi, Kristof... Že ko si delal prve korake, smo vedeli, da si boš izbral poklic, v katerem se boš lahko izkazal z usmiljenjem, človekoljubjem... Toda človekoljubje je laž in usmiljenje strahopetnost!

KRISTOF (*s sarkazmom*): Bravo, gospod šef! Po vsem svetu so, ki bi vam zdajle zaploskali...

Vrata.

MIMI: Ne boste potrebovali dežnika, gospod?

SEF: Spravite ga!

KRISTOF: Počakajte, Mimi... Oče... Pomislite, tudi vaš mlajši sin, vaš Oskar, bi lahko imel zdajle pljučnico...

SEF: Oskar je zdrav. In če bi tudi moral zdajle k njemu, te ne bi pustil iz hiše... Odnosite dežnik!

Premor.

SEF: Prekleta cigara, ne diši mi...

KRISTOF: Kadar vam ne diši cigara, potrebujete injekcijo.

SEF: Hm... Počakal bom še... Prebodel si mi že vse telo... Vedno pogosteje... Torej veš o našem načrtu vse, ali ne?

KRISTOF: Ne vem, če vem vse...

SEF: Lahko ti ga razložim. Celo prav je, da ti ga razložim. Prav nocoj, ko trpiš zaradi človekoljubja... Torej poslušaj, prav natanko poslušaj: Kakor veš, se je na robu našega mesta utaborila topniška baterija z velikim dometom, kar še posebej poudarjam. Ob zori bom s svojimi ljudmi top zavzel.

Vse smo dobro premislili in moji ljudje so izkušeni vojaki... Nato bomo začeli na moj znak streljati na drugo stran...

KRISTOF: ...na drugi strani bodo precej mislili, da smo začeli z vojno...

ŠEF: ...prestrašeno bodo pritisnili na gumbе, atomske rakete se bodo dvignile in poletele...

KRISTOF: ...in začela se bo tretja svetovna vojna...

ŠEF: Tretja in zadnja.

KRISTOF: Ne. Zadnja samo za nasprotnika. Velikan, ki je na tej strani, bo hitrejši.

KRISTOF: Aha, velikan, ki je na tej strani...

ŠEF: Velikanu na tej strani se prijateljsko smehljamo samo začasno...

KRISTOF: Dokler ga boste potrebovali.

ŠEF: Ne tajim.

KRISTOF: In naše lepo mesto bo ostalo, kajne?

ŠEF: Morebiti bo nekoliko porušeno. A to nič ne de. Tudi v zadnji vojni so nam ruševine samo koristile.

KRISTOF (*prizanesljivo mehko*): Oče, bolni ste, zelo ste bolni.

ŠEF: Zdrav sem! Vse se bo zgodilo natanko po načrtu.

KRISTOF: In velikan, ki bo ostal?

ŠEF (*s poudarkom*): Ostali bomo samo mi.

KRISTOF: To diši po hijeni.

ŠEF: To diši po kondorju.

KRISTOF: A ne diši nič lepše.

ŠEF: To me pač ne moti.

KRISTOF: Torej bodo ljudje tretjič umirali za vas, za naše mesto?

ŠEF: Prelepili jim bomo duše s prepričanjem, da umirajo za boljši svet.

KRISTOF: Upam, da ne bom med tistimi, ki bodo ostali.

ŠEF: Da mi le Oskar ostane.

Vrata.

MIMI (*iz sosednjega prostora*): Gospod...

KRISTOF: Ja, Mimi?

MIMI: Gospa je naročila, če je do šestih ne bo, da jo pokličete po telefonu na kliniko.

KRISTOF: Hvala, Mimi.

Premor.

ŠEF: Ne moremo več odlašati. Nekdo mora sprožiti.

KRISTOF: Milijoni ljudi po svetu s strahom čakajo na tistega, ki bo sprožil prvi... In ker so pač ljudje, obenem upajo, da tistega nikoli več ne bo...

ŠEF: Upajo tisti, ki jih v tej vojni nismo mogli več odrešiti njihove manjvrednosti... Razen tega... Kratko malo: Nasprotnik nam s svojimi idejami razjeda tla pod nogami.

KRIŠTOF: Nasprotnikovih idej ni tako lahko porušiti kot njihove ljudi in palače.

ŠEF: Vse je že odločeno. S filozofiranjem nas ne boš zaustavil niti za minuto. Nastopil je ugoden trenutek, ko lahko izzovemo oba velikana... Ob zori bom sprožil prvo salvo.

KRIŠTOF: In kako pravzaprav mislite z mano?

ŠEF: Nič ne mislim... Le z družino boš ostal do zore v hiši. Če boste kaj potrebovali, povej namestniku, stal bo pred vrati. Razen tega boš pri roki. Zdi se mi, da mi boš moral dati injekcijo...

Gong, koraki, vrata.

KRIŠTOF: Mimi!

MIMI: Ja, gospod!

KRIŠTOF: Se je žena vrnila?

MIMI: Ne, gospod... Gospod Oskar je prišel.

KRIŠTOF: Hvala.

MIMI: Gospod...

KRIŠTOF: Ja?

MIMI: Še zdaj niso prinesli mleka. Rabila bi ga za Roberta. Hotela sem ponj, a me ne pustijo iz hiše.

KRIŠTOF: Ostanite v kuhinji, Mimi... Počakala bova na ženo.

MIMI: Razumem, gospod.

Premor, vrata.

KRIŠTOF: Dober dan, Oskar.

OSKAR (*domišljavo*): Zakaj me pozdravljaš prvi? Vstopil sem, jaz bi moral pozdraviti.

KRIŠTOF: Stal si pri vratih in nisi odprl ust.

OSKAR: Menda ti taka stvar ne žre tvojih zdravniško trdnih živcev?

KRIŠTOF: Mogoče mi jih danes žre.

OSKAR: Aha... Danes... Zaradi tistih, ki stojijo na stopnicah in pri vratih, kaj... Veš. Tudi po ulici pred hišo se sprehajajo.

KRIŠTOF: Motiš se. Gre za živce, ki so globlje, kot jih ti poznaš.

OSKAR: Požvižgam se na tvoje globine!

Premor.

OSKAR: Ne vem čisto natanko, kaj se nocoj pripravlja v naši hiši. Toda kolikor poznam očeta, gre za nekaj pomembnega.

KRIŠTOF: Kolikor ga jaz poznam, doslej v življenju še ni naredil nič pomembnega.

OSKAR: Čakal je na svoj dan. Meni in še marsikateremu mojih let je pokazal na otipljiv cilj...

KRISTOF: Morebiti, a to je grozljiv cilj. Toda najprej gre za očetov osebni obračun: Že trideset let skuša razširiti svojo tovarnico. Vedno je živel v senci velikih podjetnikov. Po vojni so mu malone zavili vrat prav tisti, ki so jim med vojno bombe do tal porušile tovarne. Zgradili so nove, z modernimi stroji, nikoli več jih ne bo dohitel.

OSKAR: Ni res! Lahko jih dohiti in prehititi.

KRISTOF: Da si da v tretji vojni vse do tal porušiti?

Premor.

OSKAR: Krištof, zastavil ti bom vprašanje.. Če bi smel nocoj iz hiše, kam bi pohitel?

KRISTOF: Vprašuješ, da bi še iz mojih ust slišal odgovor, ki ga že tako poznaš.

OSKAR: Fuj!

KRISTOF: Preklete, Oskar, žrtev si povojne šole. Zato nisi sam kriv za prejšnjo besedo.

OSKAR: Ko se je prejšnja končala, mi je bilo tri leta... Tako rekoč ne spominjam se je. Pa mi ni prav nič žal tega spomina. Kakor vidim, spremljajo spomine predsodki.

KRISTOF: Rasel si s časom, ko smo v gospodarskem vzponu, v osebнем ugodju naglo pozabljali na vojne strahote, in povrhu smo poskrbeli, da so se nekateri dogodki zabrisali, druge pa smo obračali po svoje...

OSKAR: Oh, daj no, saj si kdaj pa kdaj še zmerom priredimo kakšno majhno lokalno vojno...

KRISTOF: Ni majhnih vojn, vsaka vojna je velika... In ponavljam: Tudi na račun teh vojn so se za nekatere grozljivo večala udobja...

OSKAR: Če bi se po tej drugi svetovni vojni vsi okužili s filozofijo, kakršno oznanjaš ti, Krištof, potem...

KRISTOF: ...potem bi bili danes za mir in nevtralnost...

OSKAR (*zakliče*): Ah, tudi to je filozofija strahopetcev, in tistih, ki še niso dovolj pripravljeni na novo vojno.

KRISTOF: To so strašne besede, Oskar... Kot očetu ti gorijo oči...

OSKAR: Ponosen sem na svojega očeta!

KRISTOF: Čeprav veš, da je bil med vojno poveljnik koncentracijskega taborišča.

OSKAR: Koncentracijska taborišča niso bila nič drugega kot s sodobnimi metodami organizirana naravna selekcija.

KRISTOF: Zdaj vem. Kadar me pogledaš, imaš v mislih: primerek za selekcijsko taborišče...

OSKAR: Prav tako mislim.

KRIŠTOF: Res. Nimaš predsodkov... A spomnil bi te, Oskar, da imava istega očeta.

OSKAR: Ti si po materi, to je več kot očitno... Bila je iz rodu čevkavih tribunov...

KRIŠTOF: Ponosen sem na njen rod...

Premor.

KRIŠTOF: Čudno, da Margarete še ni.

OSKAR: Vidim. Potreben si tolažbe.

KRIŠTOF: Ti se najbrž nikoli ne boš toliko ponižal, da bi iskal tolažbe v ženskem naročju.

OSKAR: Ženske še za hišni okras niso dobre. Pomehkužijo te.

KRIŠTOF: Pa te vseeno vidim, da večkrat prevažáš dekleta s svojim oplom. Sicer je res, da jih tudi večkrat menjaš.

OSKAR: To so študentke. Skupaj hodimo na predavanja. Dekleta je treba menjati, jih poniževati, da se bodo končno rešile tisočletne manjvredne ženskosti.

KRIŠTOF: O, po vojni so nas že v marsičem dohitele!

OSKAR: Samo da nimaš ti pri tem nobenih zaslug.

KRIŠTOF: ... Hm... Kmalu bomo popolnoma brez slabosti. Za to skrbijo naši vrli generali, junaki, ki nosijo polne prsi odlikovanj. Kmalu bomo pozabili na vsa grda dejanja, ki smo jih kdaj zagrešili. Za to skrbijo naši zavedni, čistokrvni zgodovinarji.

V sosednji sobi ropot, klici, govorjenje.

OSKAR: Menda je očetu spet hudo.

KRIŠTOF: Če lahko dvigneš duh v popolnost, telesa ne moreš... Niso moje besede.

OSKAR: A so prazne! Očeta ste pokvarili taki zdravniki, kot si ti.

KRIŠTOF: Kakšen zdravnik pa sem?

OSKAR: Zdravnik, ki z injekcijami mehkuži telo.

Vrata.

NAMESTNIK: Gospod doktor, oče bo potreboval injekcijo.

KRIŠTOF: Hm. Oskar je drugačnega mnenja.

OSKAR: Vrnite se k očetu, gospod namestnik.

NAMESTNIK: Mislim... Gospod šef se ne bo pomiril brez injekcije. In prav nocoj mu je potrebna popolna zbranost.

OSKAR (*ukazujoče*): Vrnite se k njemu, sem rekel.

NAMESTNIK: Če mislite... Toda dvomim. Pošteno ga je prijelo. Res... Prosim vas, stopite z mano.

OSKAR: Že grem.

Govorjenje se približa.

ŠEF (*glasno*): Krištof!

KRISTOF: Tu sem, oče.

ŠEF: Torej mi nočeš več pomagati?

KRISTOF (*mirno*): Rekli so, da vam injekcija ni več potrebna.

ŠEF: In tvoja zdravniška vest?

KRISTOF: Hm... Zdravniška vest? Vest? Saj ste mi jo zapravili. Niste me pustili k bolnemu otroku.

NAMESTNIK: Ne primerjajte svojega očeta s tistim otrokom!

KRISTOF: Saj imate prav, gospod namestnik. Tisti otrok je nekaj drugega...

Zanj mi je žal...

OSKAR (*strastno*): Ubijem ga, oče!

ŠEF (*razdvojeno*): Ubij ga! Ubij... Ne! Ne... Pusti ga... Pusti ga, prosim te...

OSKAR: Oče, ne ponižujte se.

ŠEF: Mora mi dati injekcijo, razumeš? Mora... Mora...

KRISTOF (*mirno*): Dal vam jo bom. Takoj bo pripravljena.

ŠEF (*norčavo bolno*): Ste slišali? Rekel je, da mi jo bo dal... Kako mirno je rekel... Kako mirno... Mirno... (*zakriči*): Ne! Ne maram je! Ubil me boš z njimi... Ubil me boš... Proč! Proč! Proč...

OSKAR: Pomagajte mi, gospod namestnik. V posteljo mora...

Glasovi se oddaljijo.

Gong.

Otroška trobenta se približa.

MARGARETA (*s sproščenim smehom*): O! Krištof! Očka! Zadremal si... Glej ga no...

KRISTOF (*trudno*): Samo za hipec sem se naslonil na mizo.

MARGARETA: So te spet mučili? Ti obiski. Vedno pravim. Naše mesto ima premalo zdravnikov.

KRISTOF: Ni bilo hudega, Margareta.

Otroška trobenta, veselo.

MARGARETA: Ga vidiš, našega sina? V izložbi je zagledal otroško trobento. Ni dal miru, morala sem mu jo kupiti... No, Robert, odnehaj malo... Robert! (*Smeje.*) Vso pot do doma je piskal, piskal... Ljudje so se nenehoma ozirali za nama.

KRISTOF: Kar vidim te, kako si bila ponosna.

Otroška trobenta.

MARGARETA: Veš, premišljevala sem... Mislim... Naj bo naš Robert nekoč glasbenik... Pianist... Ali violinist...

KRISTOF: Glasbenik? Zadnjič si mu kupila čopič in barve in si rekla, naj bo slikar... Van Gogh... Cezanne... Picasso...

MARGARETA: Kaj ne bi mogel biti oboje?

KRISTOF: Margareta, mislim, da je ena umetnost dovolj težka za enega človeka...

Premor.

KRISTOF: Dolgo sta hodila. Pozno je že... Kako je bilo na kliniki?

MARGARETA: Odslej ti bom kot zdravniku bolj zaupala.

KRISTOF: Me veseli... Čeprav ga je že dovolj po svetu, vsaka brazgotina in vsaka bolečina le ni rak.

MARGARETA: Vseeno bom šla večkrat na kliniko, drugače ne bom mirna.

KRISTOF: Res. Dobro zdravilo. A vedno bolj redko.

V sosednji sobi govorjenje, ropot.

MARGARETA: Oče?

KRISTOF: Ja...

MARGARETA: Mu ne boš dal?

KRISTOF: Me bodo že poklicali.

Vrata.

MIMI: Dober dan, gospa... Lahko odpeljem Roberta?

MARGARETA: Kar, Mimi. Takoj pridem.

MIMI: Naj pripravim kopel?

MARGARETA: Ne bova ga kopali, Mimi... Bojim se... Ko da ima vročično čelo...

MIMI: Prav, gospa.

Otroška trobenta se oddalji.

KRISTOF: Ne boj se... Najbrž ga je le trobenta malo razgrela...

MARGARETA: Krištof... Kaj pomenijo ljudje na stopnicah, pred vrati?

KRISTOF: Pomenijo, da ne smemo iz hiše, Margareta. Nocoj ne več, do zore ne več...

MARGARETA: Ne razumem.

KRISTOF: Uporabil bom star, častitljiv stavek: Naše mesto bo čez nekaj ur stopilo v zgodovino... Po zaslugi očeta in njegovih pomočnikov... Sedi k meni, Margareta... (*Premor.*) Nikoli mi ni bilo žal, da sem se poročil s tabo. Oče mi je sicer branil, bila si še študentka, brez premožnih staršev, v vašem rodovniku ni bilo z medaljami okrašenih junakov...

MARGARETA: Krištof...

KRISTOF: Ko sva se kot študenta spoznala, sva doživela čudovite dneve. Naše mesto ima prelepe stare ulice z zgovornimi kramarji, zakotne gostilne, kjer dan in noč brlijo zastrite svetilke, tu je park, in celo svojo reko ima, majhno sicer, a dovolj veliko, da je ob njej speljana pot za sprehode...

MARGARETA: Krištof?! Zakaj mi to pripoveduješ?

KRIŠTOF: Ker ... ker bi se rad prepričal, če sem še človek, kot sem bil včeraj, lani, petinštiridesetega leta, ko sem kot razočaran smrkavec odvrgel puško ...

MARGARETA (*zaskrbljeno*): Ste se sporekli? Povej!

KRIŠTOF: Malo smo se res ... Ni mi žal ... Reči pa moram, da sem si oddahnil, ko si vstopila z Robertom.

MARGARETA: Prepozno sva si začela zidati svojo hišo ... Toda čez dva meseca, mislim, se bomo lahko vselili ... (*Zagori v pričakovanju.*) Opremi ti bomo ordinacijo ... Spotoma sem bila v trgovini. (*Smeje.*) Bili so strašansko uslužni, saj jih poznaš, nemudoma so hoteli vse instrumente odpeljati na dom. Komaj sem jim dopovedala, da se še nismo preselili ...

Premor.

V sosednji sobi otroška trobenta, ki jo preglasi govorjenje, ropot.

KRIŠTOF: Poslušaj me, Margareta. Glej mi v oči. Bodi razumna, kot si bila vedno.

MARGARETA: Poslušam te.

KRIŠTOF: Oče je postal skrajno nerazsoden. Naglo se pogreza v svoj svet. Maščevati se hoče za svoje nepomembno življenje. Ni prvi in ne zadnji. Njegova bolezen je od ure do ure hujša.

MARGARETA: Ti ga ne moreš več zdraviti, Krištof. Pošlji ga na kliniko. Če nisi že predolgo odlašal.

KRIŠTOF: Ne mara. Dobro veš, da sem to že stokrat predlagal. Vedno močnejše injekcije pa niso noben izhod.

MARGARETA: Potem ... potem ga moraš spraviti na kliniko pač zgrda.

KRIŠTOF: Tudi to smo najbrž že zamudili.

MARGARETA: Kako zamudili?

KRIŠTOF: Poslušaj ... S svojimi pomočniki je naredil blazen načrt, ki pa ga je mogoče brez težave uresničiti ... Ob zori bodo zajeli top, ki je zakopan na polju zunaj mesta, in začeli streljati ... Nasprotnik bo seveda odgovoril s svojimi topovi, sprožili se bodo gumbi, poletele bodo atomske rakete ...

MARGARETA: To vendar pomeni vojno!

KRIŠTOF: ... ki je njihov cilj! Očeta je obsedla misel, da tako rekoč nekaj rešuje, rešuje nekaj velikega ...

MARGARETA: Krištof, saj ... saj ... to je kratko malo ... Ne, ne, ne smemo dopustiti ... S svojim načrtom bi uničili vse ... tudi naše mesto, najino komaj dograjeno hišo ...

KRIŠTOF: Oče je prepričan, da bo preživel sodni dan in da bo nad ruševinami zaplaval spačena gloriola njegovega sveta.

Otroška trobenta.

MARGARETA: Toda Krištof, kaj lahko ukreneva?!

KRISTOF: Dosti in nič... Dosti: Če bi se kdo prebil iz hiše in še v pravi čas obvestil policijo, kliniko... A nič: Zastráženi smo, da še prsta ne spraviš skozi vrata.

MARGARETA: Prehudo bi bilo, če bi bilo brezupno...

Vrata.

MIMI: Gospa... Robert joče. Noče večerjati.

KRISTOF: Margareta, pojdi k otroku.

MARGARETA: Ne vem, komu sem ta trenutek bolj potrebna.

KRISTOF: Pojdi in se vrni... Razmislil bom še...

MARGARETA: Prav, Kristof... Bilo bi preneumno, če bi se to zgodilo.

KRISTOF: Ne bi se zgodilo prvič v zgodovini...

Gong.

Vrata, govorjenje glasneje.

NAMESTNIK: Gospod doktor, pripravite brizgalko.

KRISTOF: Mi že zaupate?

NAMESTNIK: Nič bolj kot prej.

KRISTOF: Torej so vas prisilile razmere.

NAMESTNIK: Injekcijo mu bom dal jaz. Vi jo boste samo pripravili.

KRISTOF: Zelo kratkovidno. Injekcijo lahko pripravim po svoje.

NAMESTNIK: Lahko že. Toda vi je ne boste.

KRISTOF: Po vsem tem, kar se je danes zgodilo v tej hiši, ne morete biti tako zelo prepričani.

NAMESTNIK: Vi se kljub vsemu niste spremenili. Ostali ste zdravnik, ki že ves trpi, ker ni mogel k bolnemu otroku in ki še vedno pripravlja pravilne doze injekcije.

KRISTOF: Vaše besede bi mi pravzaprav lahko bile v olajšanje, vendar... Gospod namestnik, tu je brizgalka. Pazite. Tako jo primite. In še košček vate... Še trenutek, prosim... Bi smel zdajle k bolnemu otroku?... Če vam obljubim, da se brez ovinkov vrnem?

NAMESTNIK: Ne pozabite: Do zore nam je ostalo le še nekaj dragocenih ur. Preveč bi tvegali, če bi vas pustili iz hiše. Obljube so v takih trenutkih brez vrednosti... Razen tega tistemu otroku najbrž sploh niste več potrebni... Hvala lepa, gospod doktor...

Vrata, šefovi glasovi so vse glasnejši.

OSKAR: Oče nori...

NAMESTNIK: Brizgalka ga bo odrešila.

OSKAR: Še vedno sem proti temu. Kriza bo minila. Dovolj velik mož je, da lahko premaga tudi svoje telo.

NAMESTNIK: Poslušajte, gospod Oskar...

ŠEF (*kriči iz sosednje sobe*): ... in jutri mi bo svet ležal pred nogami ... Jutri ... Prekleti ... Jutri ... Živel, bodo klicali ... Živel! Prekleti ... Živel.,, Prekleti ...

Vrata, glasovi v trenutku zamrejo.

OSKAR (*s pridruženjo jezo*): Krištof, zaprl si vrata ...

KRIŠTOF (*mirno*): Pojdite k njemu, gospod namestnik, samo pazite, da vam je ne zbije iz rok.

OSKAR: Rekel sem, da je to proti mojim načelom ... Očeta želim videti v pravi podobi. Premaga naj še to slabost ... Injekcije so kot iluzije — škodljive ...

NAMESTNIK: Tokrat vas ne bom ubogal, gospod Oskar ...

Premor.

OSKAR: Krištof ... Tu imaš listek, ki si ga zalučal na cesto.

KRIŠTOF (*zaprepadeno*): Ti si ga našel? Si bil zunaj?

OSKAR: Ne. Prinesel ga je eden očetovih pomočnikov. Komaj ga je opazil. Brez zvezd je nocojšnja noč.

KRIŠTOF (*bolj zase*): Morebiti se rešujem preveč nagonsko, nepremišljeno ...

OSKAR: Kakor vidiš, so tvoji poskusi popolnoma brezupni ... Sanjski domislek bednega intelektualca. Lahko greš k Margareti in ji pomagaš okopati Roberta ... (*s cinizmom*). He, in potem mu napudraš ritko, he, he, he, ga odneseš v posteljico in mu poveš pravljico o princeski z dobrim dobrim srčkom ...

Kot v daljavi otroška trobenta.

KRIŠTOF: Oskar, za pravljice si bil prikrajšan ... Meni jih je pripovedovala mama, a ko si se rodil ti, je umrla ...

OSKAR: ... in tako mi srca ni več utegnila razmehkužiti s pravljicami ...

KRIŠTOF: Šolal si se v očetovi domači kasarni ... In pozneje vem, kako si študiral v gimnaziji. Plačeval si kolegom, da so ti prebrali knjige in ti napisali obnove.

OSKAR: Že takrat sem bral samo knjige, ki opisujejo našo resnično zgodovino. Vse druge so dolgovezne, plehke, sentimentalne, požgal bi jih, pisatelje pa kaznoval s prisilnim delom.

KRIŠTOF: Najbrž ti ni neznano, da so jih v zadnji vojni mnogo požgali.

OSKAR: Vem samo to, da so jih premalo!

KRIŠTOF: O gorje! Z Margareto pa se boriva, da bi najin Robert preživel jutrišnji dan ...

Vrata, ropot, govórenje.

NAMESTNIK: O bog, razbil mi je brizgalko ...

OSKAR (*se zasmjeji*): Oo ... hoho, ooo, razbil jo je ... Imenitno!

KRIŠTOF: Opozoril sem vas, gospod namestnik.

NAMESTNIK: Najprej me je čisto mirno sprejel. Nič ni govoril, vdano si je zavihal rokav. Približal sem se mu, potem pa je nenadoma začel strmeti vame kot vol, zahropel je. Prestrašil sem se, planil je nadme ter me začel divje preganjati po sobi, dokler me ni ujel, mi iztrgal brizgalko ter jo zdrobil v pesti kot hrošča...

OSKAR (*se glasno smeji*).

KRIŠTOF: Ne morem več pomagati. Imel sem eno samo.

NAMESTNIK: Potem je omahnil in obležal.

OSKAR (*v smehu*): Hoteli ste mu vzgrizniti slabost, hohoho, pokazal vam je, da je še dovolj močan...

NAMESTNIK: Poslal bom svojega pomočnika po drugega zdravnika.

OSKAR: Nikogar ne boste nikamor pošiljali.

NAMESTNIK: Vaš oče brez zdravniške pomoči ne bo mogel iz hiše, toliko ga zdaj že poznam. Ne gledam njegovega napada prvič.

OSKAR: Prepustite vso skrb meni, gospod namestnik. Pridite!

Gong.

MARGARETA: Krištof, pojdi nekaj pojest. V kuhinjo menda smeš.

KRIŠTOF: Hvala, Margareta, ne bom.

MARGARETA: Naj rečem Mimi, da ti prinese sem?

KRIŠTOF: Ne, ne, ne bom...

Premor.

KRIŠTOF: Je Robert zaspal?

MARGARETA: Nemiren je... In zdi se mi, da pokašljeuje.

KRIŠTOF: Da res ne bi bila vročica zaradi trobente?

MARGARETA: Mogoče sem ga preslabo oblekla. Nisem vedela, da je tak veter...

Premor.

MARGARETA: Rekla sem Mimi, naj mu pove pravljico.

KRIŠTOF: Bolje bi bilo, če bi mu jo povedala ti.

MARGARETA: Misliš?!

Premor.

V sosednji sobi otroška trobenta.

MARGARETA: Krištof... Si se česa domislil?

KRIŠTOF: Poskusil sem že... Mogoče prav neumno, nič iznajdljivo. Napisal sem dvoje pisem in ju naslovil na prijatelja na kliniki in na policijo ter pripisal še prošnjo za najditelja, da bo opravil veliko delo, če bo pismo nemudoma odnesel naslovljencem. Nato sem pisma privezal k polenu in jih zalučal skozi okno na cesto. Hm, nasmehni se, Margareta.

MARGARETA (*neučakano*): Krištof! Pa saj to je pametna misel! Pisma je že prav gotovo kdo našel, vsak trenutek lahko pričakujemo...

KRISTOF: Ne, ne, Margareta, ne hvali me prezgodaj. Eno pismo so mi že vrnili. Našel ga je očetov pomočnik.

MARGARETA: In drugega?

KRISTOF: Ne vem. Najbrž še vedno leži na cesti. Temna noč je, nihče ga ne bo odkril.

MARGARETA: Mogoče vendarle.

KRISTOF: Ne zanašajva se... Kratek čas je še do zore... Ob zori pa bodo sprožili: z očetom ali brez njega.

Vrata.

MIMI: Gospa, Robert ne more zaspati... Premetuje se po postelji. Bojim se, da ima vročino.

MARGARETA: Precej prideva, Mimi. Vrnite se k njemu.

KRISTOF: Upam, da mu bom lahko pomagal.

MARGARETA: Ne more biti nič hudega.

KRISTOF: Popoldne so me klicali k bolnemu otroku... V Beethovnovi ulico... Nevarna pljučnica... Niso me pustili iz hiše.

MARGARETA: Prosim te, Kristof, ne očitaj si. Če so ti zastražili vrata...

KRISTOF: Očitek ostane očitek, ne pozna nobenega opravičila.

MARGARETA: Saj... saj bova nekaj storila.

KRISTOF: Da, res. Nekaj morava storiti. Vendar se bojim, da raste moja hrabrost počasneje kot obup.

MARGARETA: Poglejva k Robertu. To lahko najprej storiva.

Otroška trobenta bliže.

KRISTOF: Res. Vročino ima... Puls... Nič prida.

MARGARETA: Kaj boš storil?

KRISTOF: Počakajva še.

MARGARETA: Mirno naju gleda, trobento stiska v roki.

MIMI: Kaj lahko pomagam, gospa?

MARGARETA: Prinesite še eno odejo, Mimi... Zebe ga...

Koraki.

NAMESTNIK: Tu ste.

KRISTOF: Zelo se bojite zame, gospod namestnik.

MARGARETA (*prizadeto*): Tu je naša spalnica. Vsaj potrkali bi bili lahko.

NAMESTNIK: Nocoj so drugačne okoliščine, gospa Margareta.

KRISTOF: Kaj želite?

NAMESTNIK: Pojdite z mano k šefu.

MARGARETA: Ostati mora pri otroku, bolan je.

KRISTOF: Brez smisla je, če je Oskar pri njem.

NAMESTNIK: Gospod Oskar je v pritličju. Študiraj načrt.

KRISTOF (*se odloča*): Hm... Pravzaprav. Kaj bi mu še lahko pomagal?

Dobro... Margareta, precej se vrnem.

Koraki, vrata, koraki.

Premor.

KRISTOF: Zelo mirni ste, oče.

NAMESTNIK (*šepetaje*): Ne norčujte se, gospod Krištof, gospodu šefu trepeče vse telo.

ŠEF (*zadržano, bolno*): Le pridi bliže... Se me bojiš? Saj praviš, da sem miren... miren... miren...

KRISTOF: Hotel sem vam dobro.

ŠEF (*stiska zobe v bolečini*): Krištof... Vse prevečkrat imaš to besedo na jeziku... Tvoj pocukrani humanizem... Zavoljo tega sem te vedno sovražil...

NAMESTNIK: Gospod šef...

ŠEF: Molčite!

KRISTOF: Pravzaprav ste me klicali.

ŠEF: Klical sem te, ker... ker... Ugonobil si me s svojimi injekcijami! Dobrotno zahrbtno si mi puščal življenje..., počasi, počasi... Da te niso najeli tisti, ki so me vse življenje tiščali k tlom?! Po vojni sem kandidiral na vseh volitvah, a so mi vedno zarotniško odžirali glasove...

KRISTOF: Počel sem, kar bi vsak zdravnik... Samo injekcije vam še lahko podarijo nekaj znosnih ur življenja.

ŠEF: Ubogati bi moral Oskarja, premagati se.

KRISTOF: Potem zdajle ne bi več čakali zore.

ŠEF: Veš to tako gotovo?

KRISTOF: Kakor tu stojim.

Premor.

ŠEF: Poglejte na uro, gospod namestnik...

NAMESTNIK: Kmalu bo polnoč.

ŠEF (*z bolnim glasom*): Čez tri ure moramo začeti... Slišiš, Krištof?! Svet bo zaplesal na moj ukaz! Jaz... jaz bom prvi sprožil top... Minuto prej naj se oglasijo fanfare... Fanfare! Fanfare... fanfare... fanfare...

KRISTOF (*šepetaje*): Gospod namestnik, očetu je zelo hudo. Prepeljati ga moramo v bolnišnico. S tem bi spravili v nevarnost naš načrt.

NAMESTNIK: Gospod šef mi tega ne bi nikoli odpustil.

ŠEF (*nenadoma*): Krištof, prinesi brizgalko!

KRISTOF: Žal. Ne morem.

ŠEF (*zakriči*): Prinesi jo! Ukazujem ti!

KRISTOF: Razbili ste jo. Druge nimam.

ŠEF (*se zruši, proseče*): Ooo... Pasji sin... Prosim te... Prinesi jo...

NAMESTNIK: Gospod šef...

ŠEF: Prinesi jo... Prosim...

KRIŠTOF: Nimam je... Prisegam...

NAMESTNIK: Gospod šef, ne ponižujte se, pred njim ne...

ŠEF: Ooo... Glej, sin moj, na kolenih sem pred tabo...

KRIŠTOF: Nemudoma mora v bolnišnico. Bolečine bodo vedno hujše.

NAMESTNIK: Nikoli! Od tu ne sme. Nocoj ne.

ŠEF (*od besede do besede raste v blaznost*): Ooo... Proč... Vsi proč! Proč!
Ukazujem vam! O, pobijem vas... Vse! (*Razbijanje po sobi, steklo, čre-
pinje.*) Vsi boste jutri steptani v prah. V prah! Vsi... Ooo... Z raketami
vas bom poteptal v prah... Vse... vse... vse... v prah...

NAMESTNIK: (*zakliče na stopnice*): Solan, pridi takoj! Brž, brž! Pomagal mi
boš... Ti, Franco, pazi na doktorja...

Gong.

Premor.

Otroška trobenta.

MARGARETA: Krištof...

KRIŠTOF: Hm?

MARGARETA: Zaspal je... Še vedno z vso močjo stiska trobento...

Premor.

MARGARETA: Krištof...

KRIŠTOF: Poslušam te.

MARGARETA: Preveč mirno sediš. Ni mi všeč.

KRIŠTOF: Mirno še ni vdano.

MARGARETA: Oprosti...

Premor.

KRIŠTOF: Bolj smo brez moči, hitreje teče čas... V tolažbo mi je, da morebiti
nocoj nisem sam... nisva sama... Pa vendar. Ko sem se petinštiridesetega
vrnil domov, sem si dneve in noči šepetal: Nikoli več!... Ti si bila še otrok
in jaz nekoliko večji otrok.

MARGARETA: Ne pripoveduj mi več o tem, Krištof, nocoj ne...

KRIŠTOF (*strastneje*): Prav nocoj je treba pripovedovati, samo kakšno uro
imava še časa...

MARGARETA: Dajva si roke, Krištof. To me je vedno pomirilo.

KRIŠTOF (*kot zgoraj*): Ne morem si odpustiti, da smo tisti — in bilo nas je
mного! — ki smo petinštiridesetega strastno šepetali: Nikoli več! nato
kmalu zadremali v »puhasti toploti miru«...

MARGARETA: Krištof, bila so čudovita leta, prizanesi nama...

KRIŠTOF: Ponavljam: Zadremali v »puhasti toploti«, namesto da bi stali na
straži...

MARGARETA: Spoznala sva se ... Rodil se je Robert ... Gradila sva si dom ...

KRISTOF: Na straži! Vse dni in noči ...

Vrata.

MIMI: Gospa ...

MARGARETA: Kaj je, Mimi?

MIMI: Nič ni, gospa.

MARGARETA: Robert?

MIMI: Spi, gospa ... Čisto mirno ... Preveč mirno ...

MARGARETA: Odleglo mu je ... Pojdite spat, Mimi.

MIMI: Ne morem, gospa ... Ostala bom pokonci ...

MARGARETA: Mimi ...

MIMI: Ko da me je strah ... Robert je preveč miren ... Vse v hiši je nenadoma postalo preveč mirno ...

KRISTOF: Brez skrbi ležite, Mimi.

MIMI: Ne bom mogla, gospod ... Ne bom mogla ... *(Se oddalji.)*

Premor,

v odmev tišine votli udarci.

MARGARETA: Res je mirno, Krištof. Pošastno mirno.

KRISTOF: Kaj ne slišiš? Oče buta z glavo ob steno ...

MARGARETA: Ne bo mogel iz hiše. Opustili bodo svoj načrt. Prišlo bo jutro.

KRISTOF: Ne slepiva se z iluzijami. Oče ne bo preklical svojega načrta, pa če bi se moral po vseh štirih splaziti iz hiše. Razen tega so tu še njegovi pomočniki. Namestnik, ki je bil slab učitelj, da so ga odpustili, je prišel v očetovo podjetje. Žena je že v prvem letu zakona zbežala iz njegovega pritlikavega življenja. Med vojno je vohunil na obe strani ... In potem še Oskar ...

MARGARETA: Čudovita leta življenja, ki sem jih doslej preživela, žive v meni s tako močjo, da ne morem verjeti, da bi jih lahko nekdo ob zori nenadoma spremenil v prah.

KRISTOF: Jaz verjamem: valjal sem se že v prahu.

MARGARETA: Da bi nekega dne ne bilo več našega mesta z ozkimi ulicami, škripajočim tramvajem, z mežikajočimi reklamnimi lučmi ob večerih ...

KRISTOF: Človeka ščiti krhka prednost: laže si zida gradove v oblake in razgrinja zelene ravnice v puščavi, kot spreminja lepoto in čudovitost v prah ...

MARGARETA: ... da bi se spremenili v prah kraji, ki sva jih prehodila v počitnicah: starodavne Benetke, Rim, Pariz z Louvrom, da bi za vselej utihnila Goethejeva in Beethovnova pesem ...

KRISTOF: Njihova večnost se bliskovito krajša.

MARGARETA: Krištof... Morebiti sva se malo zmedla... Zaradi bolnega očeta. Zaradi neumnih ljudi, ki stoje na stopnicah. Morebiti bo jutrišnji dan povsem enak dosedanjim, smejala se bova nocojsnjim prikaznim...

KRISTOF: Iluzije... Iluzije...

MARGARETA: In če se tudi polaste topa in začno streljati na nasprotno stran, še ni rečeno...

KRISTOF: Margareta! Ne pozabi, da živimo v času, ko je dovolj ena sama samcata iskra.

MARGARETA: ...ena sama samcata iskra...?

Gong, premor.

SEF (*delirijsko*): ...Fantje, ste pripravljeni?! Samo še tri minute... Ooo...
Še tri minute...

OSKAR: Oče... Stisnite zobe... Molčite...

NAMESTNIK: Pustite ga, gospod Oskar. Dovolj se premaguje.

SEF: Nocoj ukazujem jaz! Jaz... Jaz... Jaz...

OSKAR: Minilo bo.

NAMESTNIK: Bolje bi bilo, če bi mi dovolili, da pošljem po drugega zdravnika.

OSKAR: Tak prenehajte s tem! Na bolje mu gre.

SEF (*kot zgoraj*): Ooo, fantje, še tri minute... Uravnajte top! Uravnajte ga...
Se bolj na levo, na levooo...! Ste gluhi?!

NAMESTNIK: Zamenjal mu bom obkladek.

OSKAR: Dajte mu ga še na prsi.

SEF: Proooooč! Proč! Kdo ste vi?! Kdo, sem vprašal?! Buljite vame z opičjimi obrazi... Otipavate me z želvastimi rokami...

NAMESTNIK: Gospod šef!

SEF: Proooooč, sem ukazal. Zastirate mi pogled... Moji fantje so pripravljeni...

OSKAR: Bežite. Jaz mu ga bom zamenjal. Nalijte vode!

Voda.

Tako... No, vidite. Saj je pohleven kot ovčka.

(*Nadaljevanje prihodnjič*)

DUŠAN MEVLJA: PESMI

Molk

Včasih sem cenil besede,
čudovite, bleščeče besede,
njih pisano preobleko,
njih praznično zvončkljanje.

Včasih sem cenil besede,
lepe in pojoče besede.
Zdaj le še molku verjamem:
grenkemu, težkemu, trpkemu.

Prosektor

Iz cehovskih sonetov

Vse, kar je od človeka še ostalo,
pred mano zdaj leži v grozljivi luči.
Nasilen konec sanj — le sad naključij?
Je to mar tisto, kar srce iskalo

v življenju je in v strasti trepetalo?
Medtem ko silim roko: Nož zasuči,
razlagam srcu: Z dvomom se ne muči,
saj vse, kar diha, bo nekoč ležalo

kot mrtvo truplo na secirni mizi.
Nemirna misel, s smislom se ne grizi,
naj vsaka smrt v poklicu te ne gane.

Ničesar drugega za njo ne ostane,
ko slečena je zadnja preobleka,
le misel: to je zadnja pot človeka.

Lev

Iz cehovskih sonetov

Zvedavi človek, kaj strmiš v kletko?
Da, to sem jaz, nekdanji kralj-živali.
Nekoč pred mano vsi so trepetali.
Otožno k tlom povešam grivo redko.

Betežnost siva iz oči mi seva.
Zobje, ki nekdanj so mogočno klali,
majavi, gnili, votli so postali
in z njimi vred postal še sam sem reva,

ki dlake pulijo ji v njeni staji,
ko sen jo zmaga, drzni otročaji.
In gobec mrko le takrat odpira,

kadar se v kožo jedki bič zadira.
Da, to sem jaz: čemu bi se me bali!
Vladar nekdanji, zdaj le klovn propali.

Danilo v Beogradu

Derviš Sušić

(Odlomek iz povesti «Jaz, Danilo.»)

Stal sem pred Beogradom.

Beograd — šele pri zajtrku. Zvezno mesto z naježenim hrbtom, kakor bik preden nabode, me je dočakalo z ravnodušnostjo betonskega boga. Po vrhu hrbta so se vlačile izparine. Podnožje je splakovala umazana voda. In ladjarske psovke.

Jaz ne ljubim mest. Jaz, ponosen ali domišljjav, vseeno, se zmeraj počutim manjšega od stenice, kadar krenem med hladne hodnike betonskih blokov. Za hip sem obstal pred zemunskim mostom in premeril Beograd. Ukrotil sem strah, beroč si vnaprej lekcijo, da je to naše mesto. Da so mu vsa srca odprta za nas, poštene državljane te dežele, a jaz osebno da sem s svojimi dvemi-tremi kovači v žepu pripravljen, da se mu poklonim, da mu poljubim rob suknje in roko.

Seveda, svojo konspiracijo hranim zase: prevaril ga bom, rekviriral mu bom nekaj v naravi. Če od ničesar drugega, pa vsaj od tistega dela davka, ki smo ga nekoč z roko in s kapo dajali kralju in domovini, kralj in domovina pa nam — eno figo. Kajti jaz vem, da je vsaj eno nadstropje kake večnadstropnice zgrajeno iz davka nas ubogih Labudovčanov! Nikakršnih revanšističnih namer nimam, bogvaruj, kako bi le mogel proti svoji lastni prestolnici, naj nam ostane živa in zdrava, toda od tod, od zemunske strani, odkoder prihajajo turisti, se ne vidijo vse socialne kategorije našega lepega mesta, pa asociiram le na temo — buržoazija.

Stojim torej pred Beogradom in ponavljam zgodovino. Na tej obali je stal — Slovan, Hun, Oger, janičar, Avstrijec, Prus, Rus, pečalbar, frenter, perica, služkinja, dijak, študent, lačen Hercegovec, kmečko dekle z nezakonskim otrokom, hohštapler, biblijski schizoik — vsi ti so obstali tukaj, da se pogledajo iz oči v oči z mestom, preden bi se vrgli v arterije njegovega komunalnega drobovja — da bi osvojili, da bi zažgali, posiljevali, ropali, ukradli, postavili nekakšen svoj red, da bi izprosili, izmoledovali, priberačili, da bi ugriznili, zaklali, da bi postali močni ali bogati ali da bi crknili na cesti (Arnavti prihajajo v Beograd z druge strani, na hitro, peš). In tako tudi jaz, baje nekakšen vodilni, v resnici pa bosenski kmet, ki bi kakor pred načelnikovo pisarno, tudi zdaj najraje pobožno postrgal s cokljami po tem mostu, jaz, bivši partizan,

pripravljen, da si zapomni vse borbene znamenitosti prestolice, da bi lahko s čim širil zvezno zavest med lokalistično omejeno labudovsko množico. Jaz državljani, izvoljen od Labudovčanov, pripravljen, da od velike jugoslovanske pogače, pečene v prestolniški pekarni, odlomim dobršen krajec in z njim pod pazduho odidem nazaj k svojim volivcem. Stojim pred Beogradom, fanatično odločen, da ga vsaj za nekaj opeharim, da izvlečem iz njega dobroto, ki bi mi jo tudi sam ponudil, če bi bil edini, ki je lačen dobrote. Toda planska komisija je odobrila vrstni red dobroteljnosti. Jaz sem verjetno petmilijonti na spisku tistih, ki naj bi jim delili.

Grem, da bi se postavil na čelo. Nobeden v moji rodovini še nikoli ni bil na začetju. Bogneđaj.

Najprej sem vtaknil nos v vsako izložbo, od Albanije do Slavije, in potem pretaval mesto od Kalemegdana do »Londona«, če mogoče le ne bi srečal kakega rojaka, ki se je zasidral v Beogradu in ki bi mi mogoče lahko pomagal.

Ko sem se napešal po trdem asfaltu in se naslišal vseh jugoslovanskih dialektov, sem zavil v »Balkan« na žganje in na dve-tri ure molčanja.

Načrt sem imel pripravljen. V Sarajevu se je operacija docela posrečila. Neka zlovešča podrinska vas bi morala dobiti žago. Niso imeli denarja. Ne bi ga imeli, če bi prodali ves živinski in zemljiški fond. Jaz pa sem imel vsaj, kolikor je bilo potrebno za tisti nepomembni procent vrednosti, ki se plača. Ki ga bo plačal okrajni sklad za poljedelstvo. Torej, v Sarajevu sem dobil — lokomobil, generator, en jarmenik, dve cirkulari in še nekaj malenkosti. Hotel sem še kaj, toda planska ne daje »repete«. Če kaj dobiš, bodi tiho! Če je to meso, jej in — molči. Če so ti nametali kosti, glodaj in bodi tiho! Jaz sem dobil pekačo baklave. Zdaj moram v Beogradu izmolelovati še začimb, da jih potrosim po tej baklavi. Sedel sem v »Balkanu«, počasi srebal in čakal na kako naključno slučajnost, na kak majhen impulz, ki naj bi zasukal zaganjač na motorju moje volje.

Neka muha, mlahava od zamaščenosti, astme in slabega zraka, me obletava in se mi nikakor ne umakne izpred oči. Prisilila me je, da vstanem. A kakor hitro sem vstal, je bil motor zagnan. Ponosno sem zakoračil po Terazijah. Anemična, racionalizirano prehranjevana množica se je odbijala od mene. Kajti jaz sem precejšnja pošast; ramena so široka za cel trotoar, pleča so takšna, da bi mogla nesti iz dvorane kako srednje veliko delovno predsedstvo.

Beograd je tekal mimo mene, Beograd v uniformah, v predelanih vojaških plaščih, v polcivilu, mesto v gojzerjih, škornjih, predvojnih šimi-čevljih, v sandalah, v opankah, od arnavtskih jermenk do črnogorskih belo prepletenih in visokih dobro podkovanih, mesto v jeepih in tu in tam v kakšni sramežljivo elegantni limuzini, ki je še ni moči kupiti z lastnim denarjem. Penzionistovske fiziognomije nosijo vojaške kape, a borci, razen tistih v uniformah, hodijo gologlavi. Gospodične so še zmeraj po malem — tovarišice, škorenjci in elegantne bluze iz angleškega oficirskega sukna služijo za javno legitimacijo o vključenosti v to, kar je danes, toda že se prebija gospodična... Mladim, neoženjenim tovarišem, ali tistim, ki so pustili žene po vaseh, začenja skromnost na ženskah presedati. A Beograjčanke so zmeraj bolj ljubile Beograd zdaj, kakor Beograd — nekdaj. In se zato po tem tudi ravna.

Pa nabava za oficirje, pa plača, pa dnevnice, pa... piih! Torej vidim, da se hitro, tod pametno osvobajajo — zastarelih pogledov!

Našo tovarišico spoznaš po tem, da je — ali še zmeraj popolnoma v uniformi (ševeda brez revolverja) ali pa je sprejela civilnost s komodnostjo in v frfotajoči, staromodno sešiti obleki koraka, kakor da je še zmeraj v vrsti.

Od časa do časa pride iz stranskih ulic na Terazije kaka disciplinirana skupina. Vodnik napravi stoječ sestanek. Hiter zaključek: vprašati prvega miličnika, kje je ta in ta menza, ta in ta dvorana. V Beogradu namreč delujeta dva kongresa, tri skupščine in štiri pokrajinske konference, poleg drugih neštevilnih posvetovanj in sestankov. Nekateri zajedljivi sitneži zaradi tega godrnjajo. Jaz pa se ne čudim. Vem, da naše poti v bodočnost niso še docela trasirane, zato pa najzavednejša predhodnica oprezno pretehta vsak centimeter poti pred sabo. Mnogomilijonski sledovi so nekoč davno šli tukaj, toda vse kaže, da so se obrnili nekam okroginkrog, po težavnejši poti. Naše ljudstvo se je v vojni naučilo — hoditi v koloni. Brž ko začne čelo mahati desno ali levo, začne kolona preklinjati. Torej iščimo bližnjico. Naši ljudje so vse preveč gladovali, da bi potrpežljivo prenašali tavanje po pusti planini. Bližnjica, toda po dogovoru!

Spotoma prepoznavam še mnogo nebeograjskih fiziognomij, razen tistih, ki so prišli s potnimi nalogi. Po vseh linijah življenja je kmet navalil v mesto. V spopadu asfalta in opank se še ne ve, kdo bo koga. Če se opanki prej raztrgajo, bo mož obul vzdržljivejše in okusnejše čevlje. Drugače pa se bo pod asfaltom pojavil tlak. A komur je cestni tlak krojil pamet, ta se pameti ni nanosil. Beograd se mi ves dozdeva nekako pisan kakor nevesta pred obiski.

Prevladujoče barve so:

rdeča — na dekoracijah,

siva — v trgovinah,

bledična — na obrazih,

krvavo rdeča — na plakatih,

zelena po trgih, kjer je predvidena stanovanjska izgradnja,

črna — po privatnih palačah,

ševeda vse s častnimi izjemami in vsaka s precej variantami.

Nekoč so brisali noge takoj na železniški postaji, če so hoteli v ministrstvo. Danes se lahko vsaka uboga para zrine k tovarišu ministru, poslaniku, generalu, predsedniku v pisarno ali v hišo in ga vpraša, če je mogoče pri njem prespati. Jaz seveda nimam znanca, rojaka, niti bojnega tovariša na visokem položaju. Mogoče jih bom imel, ko se teh naših deset polkovnikov in republiških šefov usposobi za vodeče položaje. Pa če bi tudi imel brata za ministra, ga ne bi prosil za pomoč. Naj našega socialističnega, da tako rečem, najvišjega vodilnega porinem v najbolj navadno kmečko špekulacijo, da mu potem po toliko odličnih ocenah v partijskih karakteristikah dajo strašni minus zaradi lokalnega patriotizma? Ne, bratec, vse to bom sam. Če se mi posreči, je dobro. Če jo skupim, je tudi dobro. Ker na naši principialnosti ne bo zadrhtela niti ena dlačica zaradi nekakšnega Danila Lisičica.

Nekako sem se pretolkel do zaželenega vogala in zavil v akademsko tiho ulico, pritisnjeno z obeh strani s strahotami načičkanih blokov, s katerimi so bur-

žoazni arhitekti некоč spravljaljali v prepadenost nas siromake: kadar pridete, da bi kaj prosili ali zahtevali, pogledjte najprej to grozoto sile in moči, pokrižajte se, vstopite pobožno, poslušajte gologlavi, kar vam bodo rekli in se vrnite nazaj v svoje vasi.

Pa me naj kdo prepriča, da politika in arhitektura nista med seboj povezani! Ker smo zrušili buržoazijo, sem pomežiknil tem strašilom iz prazgodovine človeške svobode, enemu teh somračnih in ledenih kolosov pa sem z vrhom gojzarja celo preizkusil odpornost temeljnega bloka. Trdo, ni kaj reči! Vidi se, da se je gospodar namenil dolgo stanovati.

Našel sem vrata, ki jih je bilo treba najti. Nisem tele, da bi zijał v poslikana vrata, pa ta vrata tudi niso bila poslikana. Toda odkar smo nehali rušiti in začeli tudi sami graditi, se ne morem rešiti predračunske strani vsakega objekta ali njegovega dela. Iz teh velikanskih vrat iz težke, temne hrastovine, okovanih z baje nedolžnimi jeklenimi ornamenti, bi mogli dobiti gradbenega materiala za svetlo in udobno stanovanjsko hišo.

Ko sem bolje premeril njihov položaj, razporejenost vdolbin in z jeklom obkroženih površin, sem ugotovil, da lahko od tukaj dva težka mitraljeza držita v šahu tri ulice. Čudno, zmeraj sem pod tančico neskromne patetike in monumentalnosti našel nekakšen strah, in glej tudi na teh vratih bivšega kapitalističnega ministrstva. Verjetno se bodo naši tovariši pobrigali, da se čimprej izselijo od tod, zdaj ko našemu ljudstvu ni več treba, da bi stalo prepadeno pred kakršnimi koli vrati in zidovi.

Odrinil sem težko krilo vežnih vrat in se znašel pred marmornatim stopniščem, po kakršnem se menda gre samo še v nebesa — s prepustnico svetega očeta papeža. Z vrha stopnic, iz somraka, priplava živa voščena mumija. Obstane, se razkorači na gumijastih nogah in me začne meriti, da že vnaprej dobro izbere stališče, ki ga bo zastopal do mene. Portir. Stari portir ministrstva, podvedovan z inventarjem iz stare Jugoslavije. V hudobnih očeh je izkustva in zvitosti še za dve honorarni vratarski mesti. In nadutosti za vseh štirideset in še nekaj ministrov, ki jih je zamenjal. Komaj je odprl usta, da bi me vprašal, menda po kodeksu o sprejemanju strank, sem že preprosto smuknil mimo njega. Obstal je prepadeno, kajti tak postopek ni predviden ne v kodeksu niti ga ni še zabeležilo njegovo izkustvo. Zavpije, naj obstanem in me poskuša dohiteti na ubogih nogah, ki lahko dohitijo samo še svojo krsto. Zbojim se, da njegovo meketanje ne bi napravilo nepotrebnega preplaha v zgradbi, pa se obrnem — in mu pomolim pod nos neke stare črne platnice.

— OZNA! — zasikam preteče.

Toliko, da se mi ni globoko priklonil.

V prostoru drema mračna, svečana tišina in pomislil bi — prišel sem v hram. Toda na dnu hodnika, daleč na desno, zagledam skoza steklena vrata: vojak z brzostrelko v popolni opremi, leži na usnjenem kavču. S telepatijo mu sporočim — Počivaj, pehota! — in odidem po stopnicah.

Po stopnicah navzdol je prihajal čuden šum. Kakor da s krili šušti ogromen papirnat ptič in stresa perje. Ko se povzpnem bliže, razločim pritajeno strojnično regljanje pisalnih strojev, ki prihaja iz mnogih pisarn. Nečoč sem tudi jaz bogaboječe stal pred aktom, pečatom in pisarno, dokler mi je surovemu

in omejenemu še drugi krojil usodo. Zdaj, ko vem, kako se akti delajo, kako relativna je njihova moč, kako lahko za pisarniškimi vrati dihaajo duše, ki si tega ne zaslužijo, se po malem že požvižgam na to papirnato pošast, ki se vzpenja po vsem živem, da bi mu izmerila dolžino, širino in višino, da bi zapisala, »kje je rojén, zakaj je rojén in v kakšne knjige je bil vnešen«, da bi mu dala dovoljenje, da bi javno postalo tisto, kar že je. Mogoče je to frontalno nespoštovanje, izbruh maščevanja primitivca iz mene. Kaj hočem. V vsej osnovni šoli sem porabil le dva tanka zvezka. In še sta mi ostala dva prazna lista, ki ju je moj pokojni ded z užitkom pokadil, rekoč: »Se kadi ta šola, da bi jo vrag...«

S sredine hodnika pride proti meni vojak, dobro oborožen za boj od blizu. Po hoji ugotovim: bil je v vojni. Toda oči so lahko zabeležile mrkost čuvarja vrat in predsobja. Porinil sem roke v hlačne žepe. Krajci na suknjiču se vzdignejo in odkrijejo revolver. To je bila moja legitimacija. Dežurni me topleje pogleda. Naš človek, je takoj zaključil.

— Zdravo tovariš! — rečem s tonom za čin višjim od sogovornika.

— Zdravo.

— Je minister v hiši?

— Ni.

— Eh, dobro je, da ga ni. Se da priti do načelnika?

— Do katerega? Šestnajst jih je.

— Ki deli stroje?

— Za stroje skrbijo trije.

— Na zdravje!

— Hvala. Zakaj?

— Kar tako. Torej se da?

— Stopi!

Hitro sem uganil, kam je treba. Potrkal sem na vrata pobožno in tiho, kakor stranka, ki ve, da za to nima pravice, ali ki ne pričakuje, da ji jo bodo dali. Ves sem se zvil in stanjšal v to komaj slišno trkanje. Kaj hočete! Izkušnja petih pokolenj! S kapo pod pazduho odškrnem vrata, da bi tudi oni znotraj čuli, kako visoko cenim ta sedež pravičnega razdeljevanja.

Za mizo — tovarišica. Angleška bluza, bela bluzica, pod vratom zapeta, lakirana elegantna imitacija oficirskega pasu z velikim tokom, škorenjci na svilenih nogavicah.

Sekundo preden sem vstopil, je zazehala in okrog sladkih ustec so se črte še vedno vračale v red resnosti in pazljivosti. Na mizi ničesar. V košari niti papirčka. Tovariši načelniki se še niso pobrigali, da bi našli dela za tajnice in jim opravičili bivanje. Toda, časa dovolj!

— Izvolite, tovariš?

Imela je nekaj poklicne ljubeznivosti vojaških bolničark. Toda zaklel bi se, da ji usoda ni omogočila, da bi pokazala svoj pogum na bojišču. Vsa se sestoji iz mere, resnosti in lepe vzgoje, duhovne in telesne. Tovariš načelnik je imel nezgrešljiv okus.

— Jaz sem ti, tovarišica, prišel od daleč — sem zategnil spakljivo, kot to delajo pisatelji, da bi skrili labilne kriterije, a kmetje da bi prikrili svojo zvitost

— pa bi te prosil, če bi mi mogla pomagati.

— Oo, kar izvoli! Sedi tovariš!

— Velika ti hvala, zelo sem se utrudil. Joj, kam ti je šla ta naša vas, vrag jo pocitraj, pet pešpotnih dnevnic od prestolnice. Eh, kaj češ, kriva je buržoazija, ki nam je razmaknila naselja, pa nismo vsi na kupu. Kaže, da se je bala bližine delovnih množic. Bog daj zdravja, tudi to pride na dnevni red. Kadiš, sestra? Blagor ti, mene je zastrupil ta pušcobni tobak. Ampak čul sem, sestra, da se tukaj delijo stroji za žage, pa so me tovariši poslali; praviijo, pojdi Dane in prosi za stroje. A jaz sem ti, sestra, nekoč delal na žagi, sem čisti delavski razred, in tako sem prišel, da vidim, ali bi se našlo kaj za nas tam v tisti divjini. Gozdove imamo, veš, hvalabogu, Pariz' lahko napravimo iz lesa, partizanila si, pa veš, kaj so gozdovi...

— O, ja, vsekakor.

— Gozdovi so, da bi jih sekal, v tisoč letih jih ne izsekaš. Če bi bilo zgolj po sreči in človeški pameti, da bi se ladje delale iz lesa, mornarji pa bi bili kmetje, vse podmornice sveta bi nas ne mogle zatreti, toliko bi nas bilo. Popili bi oceane v treh nabavah vode. A naši ljudje so tam, siromaki...

— Zares, kako živijo pri vas ljudske množice? — vpraša in nagne malo glavico kakor radovedno vrabče. A jaz vem, da so njej ljudske množice deveta skrb in da je to samo modna sentimentalnost načelniških predsob. Kajti o tegobah ljudskih množic se drugače sprašuje. Toda jaz sem se ji zahvalil za njeno skrb za ljudske množice, in igral kmetavzarsko naivnost, ki verjame celo v take reči, kot so uradniške skrbi za usodo nekakšnih ljudskih množic.

— Kako živijo, vprašaš? Ej siromaki so, tristo UNRRA jih ne bi nahranilo, in vsa tekstilna industrija sveta jih ne bi oblekla. Če se kaj deli, teče kri pred trgovinami. Ampak, daj ti, če bi mogla in me pustila do tovariša načelnika in mu tudi sama rekla kako lepo besedo zame... Vidim, da si dobra po duši, veš kaj je naša narodnoosvobodilna borba in vseh sedem ofenziv in kakšna težava je biti brez težke industrije sto kilometrov naokrog...

— Vem, vem, ti kar sedi, takoj grem vprašat tovariša načelnika.

In je šla za tapecirana vrata, ki se skoznje ničesar ne čuje. Jaz sem obsedel in se tresel od treme. Nisem si mislil, da bom tako hitro prišel do poslednjih vrat. Nisem se pripravil niti na to, kako naj zaprosim. Upal sem, da bom, tipaje vseokrog, polagoma pregledal bojišče in si izmislil najboljši načrt za zadnji udarec. Takole pa kaže, da bom žvižgnil samega sebe z nogo v zadnjico. Mili bog, ja, se bom pri tem lahko ustavil pri Savi?!

Potrebno je bilo misliti. Konstruktivno in uspešno. Toda pamet je zvenketala prazno, kakor pri gobezdalu, ki ne zna drugega kot citirati. Tak, niti trohe pameti! Strah polagoma prebudi v meni okamenele zavoje. Bežati nimam kam. Sicer pa bi se sramoval strahopetnosti. Lepo te prosim, napotiti se prevarit ministrstvo, izmoledovati nekaj za svojo vas, zapraviti denar za pot, priti pred glavni cilj in nenadoma — pobegniti! Aa, mene ni rodila domobranska mati!

Tovarišica je ostala dolgo v sobi in jaz sem vendar uspel skrpati nekaj načrtu podobnega, da bi prehitel presenečenja. Četudi vem, da se jim celo zvezni načrt ne bo mogel izogniti, kaj šele moj. Če bo načelnik kak molčeč bivši ilegalec, pomeni, da je Beograjecan. Ni imel priložnosti, da bi stikal po Bosni.

Nabrbľjal mu bom, kar je in česar ni. Povedal mu bom, kako smo, ko smo partizanalili po planinah, drhteli nad usodo našega glavnega mesta in slavnih ilegalcev v njem in kako se to naše glavno mesto zdaj z velikanskimi koraki spreminja v pravo socialistično prestolnico! Izstrelil bom naše najlepše državno-praznične parole v hvalo mesta, iz katerega je in v katerem je, glejte... tudi slavni tovariš načelnik!

Ni ga tovariša, ki se ne bi vsaj malo izprsil nad pohvalo njegovemu mestu. Seveda, saj se ima za živi del mesta. In za del njegove slave.

Če bo načelnik kak teoretični dlakopec, mu jih dam po — razrednem momentu, revolucionarnih transmisijah, treh izvorih in treh sestavnih delih... vse v duhu in smeri medsebojne pomoči bratskih republik. Pomislil bo, aha, nazadnje lahko tudi jaz preverim dosedanje teorijo v praksi — in bo dal stroje. Če bo načelnik kak dosednji komandant, moram najprej docela točno ugotoviti, kaj je, Črnogorec, Ličan, Makedonec, Srb, pa mu zabrenkam — po bratskih enotah iz njegovega kraja, ki so se borile na našem terenu! Pri tem se ne bi zlagal, ker ni enote, ki ni jedla ovsnega kruha po Bosni in pustila prenekaterega mrtvega vojaka v bosenskih hostah.

Ko pripravim tovariša načelnika do tega, da se bo od vojnih spominov razmehčal kakor vroč mlinec pod smetano, potem ga bom pozdravil v imenu našega kraja in zaprosil — za stroje.

Toda če bo načelnik nekdo, za katerega ugotovim, da ni bil povezan z našim velikim bojem in da se je zrinil do sem deloma z — diplomo, deloma z — uradnim poklicem, se bom razjezil, ga ozmerjal, mu postavil ultimati, ga prebodel s prstom in ga zastrupil s sumničanjem, češ da sem ga med vojno že nekje videl, za kar pa bom še povprašal na določenem mestu, nadrl ga bom, naj ne ruši bratstva in enotnosti s tem, da bi se branil dati nekaj strojev, ki jih še ima v skladišču.

A ko montiram stroje in žaga steče, se mu bom opravičil s pismom, da ni bil on tisti, ki sem ga mislil in — ga povabil v naš kraj, na lov, na zadrudne stroške. Naj mi čuvarji morale v gospodarstvu ne zamerijo! Iznajdljivost je bila proglašena za vrlino, a meje zanj niso bile postavljene. Zakon še ni armiral ograje vzdolž teh relacij. Če klatim državne orehe brez dovoljenja, jih ne tlačim v svoj žep, ampak v občinski. A tudi občina je pravna, geografska in etnična kategorija naše lepe domovine, ukrojena po socialističnih merilih. Moj plemeniti cilj bo posvetil teh nekaj grešnih sredstev. Sicer je pa še prezgodaj govoriti o morali. Počakajmo, da vidimo, kakšno trgovino bomo imeli! A to, kar delam jaz, to je — industrijska izgradnja naših zaostalih krajev, tovariši in tovarišice!

Pred široko odprtimi vrati stoji nasmejana tovarišica in mi pokaže noter.

Tovariš vstopi s kapo pod pazduho, da bi se spustil v poslednji boj, v katerem se je tako nepričakovano znašel.

Nisem imel časa, da bi se razgledal po sobi. Tako čas kakor pozornost sem moral takoj posvetiti — nasprotniku. Presenetilo me je. Sodil ni v nobeno kategorijo, za katero sem se v predsobi pripravljval.

Toda niso bili zaman vsi moji predniki kmetje. Modrosti se je nakopičilo do vrha. Previdnosti za ves lisičji svet. Živcev imamo toliko, da bi se iz njih dala splesti daljnovidna mreža za vso Jugoslavijo.

Mi glave ne izgubljam o brez sekire.

Načelnik vihti slušalko in suče vrvico. Noge je položil na tretji odprti predal. Govori hitro, ne da bi spoštoval slovnico. Kjer mu spodrsne z besedo, se podpre s psovko. In to s tisto kilometrsko psovko. Govori z nekom sebi enakim — s tonom starega tovarištva. Govori o bazah, nosilih, smetani, gibanici, okroženem partijskem posvetu, nekem prvem odboru, potem ni hotel povedati svojega mišljenja o nekom, toda za drugega je rekel, da je to star kurirski maček, da je, kadar je le mogel, namakal grlo in otiral solze mladim vdovam in da je — tovariš, kakšnega je treba z lučjo iskati.

Obraz s prvim zdravim in tankim salom. Sijoča rdečica okopanega otroka, ki mu ni pihalo za vrat nekje na začetku štiriinštiridesetega. Oči — ženskarske. Sestanki še niso ohromili njegove nadledvične žleze.

Zaključim:

Prvoborec. Poreklo: srednji kmet. Iz Niša, Vranja ali severne Makedonije, nekaj takega. Zgodaj ga je pograbil okrožni komite za terensko delo. Od tam kadrovskega spiralno na ministrstvo. Pomeni, da ima smisel za civilnost. Telefon in kabinet mu nista nova stvar. Besedna folklorja mi je odkrila, da razume kmeta in da ne da veliko na administrativni red. Duša široka kakor Morava, kadar poplavlja.

Spusti slušalko in vstane.

— Zdravo, tovariš. Sedi.

— Zdravo. Lepa hvala.

— Kaj je, si se utrudil?

— Kakor dolgo se že vlačim, da pridem do Beograda, moj dragi tovariš, ni čudno.

— Zaradi strojev?

— Da.

— Razdelili smo že vsem republikam, samo Srbija še ni vzela vsega. Od kod si?

— Iz Labudovca...

— In kje je to?

Odbrenkal sem, sem pomislil. Tako torej, tovariš Danilo Lisičić, propadajo nerealni načrti. Kaj si pa mislil? Da te bodo ljudje komaj pričakali, da bi ti pomagali pri lopovščinah? Oo, bukova glava in možnar pameti. Stisnem zobe in začnem počasi:

— To je... to je kakih osem kilometrov od Drine.

Naenkrat — o, bog s svojo brado! Mahoma je bilo vse v najlepšem redu. Načelnik ni vprašal, na kateri strani Drine. Skoraj bi vzkliknil: naj živijo naše osnovne šole in luknje v zemljepisni izobrazbi! Zivele navade, da se živi in misli samo na eni strani reke, seveda, brez političnih posledic! Živel tovariš načelnik, ki je to oboje združil v sebi!

Tovariš načelnik je ostal prepričan, da je Labudovac, jasna stvar, na desni strani hladne Drine.

Stoji pred mano in se smehlja. Vidim, uspelo mi je, da sem se mu predstavil, kot grčav naivnež in ubožček. Verjetno je tudi uvod tiste sladke tovarišice

iz predsobe pripomogel k temu. Mogoče je prav to bilo glavni faktor pri ustvarjanju načelnikovega mnenja o meni. Ker, da bi takle načelnik ne verjel takemu šefu kabineta? Ja, zakaj pa si je potem bog izmislil — vpliv!

S tonom visoko izobraženega učitelja, me vpraša, cepca neumnega:

— So ti tovariši dali kaj napisanega, kak dopis?

— Kje pa! Rekli so, če dobiš, Dane, bo okraj poslal vsa potrdila, tako reci tovarišem!

— Naj vidim, če ste na spisku! — Z očmi preleti nek papir. — Ne, Labudovca ni.

— Pri bogu, lepi bratec!

— Ni.

— Joj, kaj bom, tovariš načelnik, blagoslavljam te s to našo svobodo! Jaz se živ ne smem vrniti s praznimi rokami! — sem spretno meketal po ekavsko.

— Hm! Bomo videli. Bomo videli... Vidim, da si bil v partizanih.

— Od vstaje.

— Komunist?

— Iha, pozabil sem že datum, ko so me sprejeli.

— Mmm. In kakšna je pri vas politična situacija?

— Če bi nam šla ekonomika kakor politika, bi s svetlimi obrazi najavili začetek komunizma. Ampak hlebec delimo na štiri dele, eno kljuse opravlja v vasi setvene naloge, pa nimamo denarja, da bi kaj kupili. Vse kar smo imeli, smo prihranili za odplačilo strojev. Verjemite, na svoje stroške sem odpotoval, ker v blagajni ni ostalo niti dinarja več. Siromaki smo — da bi se razjokal od žalosti, tovariš načelnik!

— Hm! Torej bom javil ministrstvu Srbije; naj vam izdajo...

— Oo, ne, ne, ne javljajte, prosim vas! Ničesar ne dobimo, če nam bodo oni dajali. Jaz zaupam samo v tvojo pravičnost, tovariš načelnik. Čul sem o tebi lepe stvari, kako vsakemu hočeš pomagati, kako...

— Toda jaz jim bom ukazal!

— Ne njim! Bolj preprosto je kar magazinu. Preden jih jaz, takle, najdem in preden se zmenimo, ostanem pol leta v Beogradu. A lahko si misliš, tovariš načelnik, kako moji siromaki tam nestrpno čakajo na stroje! V magazin! Hitreje bo šlo!

— No dobro. Ukazali bomo magazinu.

— Joj, spomenik vam bomo postavili na vrh dimnika, tovariš načelnik!

— No, no! Torej tako, tovariš, jaz bom sedaj lepo rekel tovarišici, naj ti napravi spisek, potem pa v magazin z njim. Vozi vlak do tega kraja?

— Komaj kamion.

— Dali bomo dva kamiona, pa naj zategneta.

— Joj, dobra duša si, tovariš načelnik!

— Hm, kaj bi tisto, tovariš, naši smo. Tako. Vzemi ta listek in se javi v menzi našega ministrstva! Zdaj pa pojdi in se lepo spočij, kosil boš v naši menzi, po kosilu se vlezi, potem pa nabavi v magazinu vse, kar je treba. Kamione boš dobil, takoj ko ti sortirajo tovor. S plačilom petindvajsetih procentov od poklo-njenih strojev se vam nikamor ne mudi. Imate časa!

Punca se ni razumela na industrijo, mogoče samo na načelnike industrije. Zavalil sem ji v spisek kline in tračnice, sekire in ročne žage, obličje in vzmeti za kamione, nekaj varilnih bomb in dvojne kompletne priborov za potujoče skupine mehanikov. Vtihtapil sem celo dekovilj in gipe. Kako je to načelnik podpisal, ne vem. Menda ni gledal v spisek, ko mu ga je prinesla v podpis, ampak v nekaj drugega, zanimivejšega.

Natovoril sem prvo pošiljko in jo z njo pobrisal iz Beograda.

Kamioni so tri dni vlačili dele. En kamion se je zadnji dan pokvaril prav pred Labudovcem. Iz Beograda so sporočili, naj ga »do nadaljnjega« pustimo za cesto. Ko je šofer odšel, smo poiskali »zgubljene« dele, zamenjali osladkani bencin, kamion prebarvali, mu nabili drugo firmo — posadili vanj fanta, ki je končal normirski, učiteljski, evidenčni, bolničarski in traktorski tečaj, a se ni mogel odločiti, za katero stroko bi se opredelil. Kamion je nadaljeval z veselo službo domovini v mejah labudovske občine.

Prevedel E. F.

Novi koncepti raziskovanja vloge posameznika v organizacijah

(Arnold Tannenbaum in Stanley Seashore¹)

Sama narava raziskovanja narekuje spremembe v konceptih. Ideje, iz katerih izhajajo današnje raziskave, se bistveno razločujejo od tistih, ki so se zdele razumne pred petnajstimi leti. To hkrati hrabri in bega. Hrabri, ker pomenijo spremembe same po sebi določen napredek, in bega, ker poraja tako spoznanje v raziskovalcu dokajšen občutek skromnosti in tesnobe. Nenehoma ga opominja, da bodo nekatera načela, ki se jih še danes tako krčevito oklepa, najkasneje čez

¹ Pričujoči prispevek sta avtorja predložila XV. mednarodnemu kongresu uporabne psihologije v Ljubljani in ga nato posebej priredila za Probleme. Arnold Tannenbaum je izredni profesor psihologije na University of Michigan in programski direktor Institute for Social Research — Ann Arbor, Stanley Seashore pa redni profesor psihologije in sociologije in pomočnik direktorja na istem inštitutu in isti univerzi. Oba sta vidna, mednarodno priznana strokovnjaka za psihosociologijo dela.

Survey Research Center pri University of Michigan — razdeljen je na Institute for Group Dynamics in Institute for Social Research — še vedno pomeni Meko sodobne empirične sociologije in še posebej empirične industrijske socialne psihologije in sociologije. Poleg Stanleyja Seashorea in Arnolda Tannenbauma šteje med svoje sodelavce še: Rensisa Likerta, Agnusa Campbella, Dorwina Cartwrighta, Roberta Kahna, Floyd Manna, Georgea Katona, Ronalda Lippita, skratka, iz njegovega okrija je zrasla vrsta pomembnih raziskovalcev, ki so na tak ali drugačen način vtisnili pečat sodobni sociološki in psihološki vedi.

Ann Arbor pa je s posebnim gostoljubjem in pozornostjo sprejel že vrsto jugoslovanskih raziskovalcev, jih nesebično seznanjal s svojo dejavnostjo in jih uvajal v metodologijo raziskovanja ter pokazal izredno zanimanje in razumevanje za jugoslovansko stvarnost, za jugoslovanski razvoj, ki je že po svoji naravi blizu konceptualnim izhodiščem ann-arborske šole.

deset ali petnajst let označena z znamenjem naivnosti, skratka, s tem ko priznava spremembe in premike v preteklosti, potrjuje tudi začetek tistega, kar se bo zgodilo v prihodnosti.

S pričujočim prispevkom želimo na kratko orisati nekatere spremembe v konceptih, ki so se v zadnjih petnajstih letih razločno izluščile iz raziskav, ki jih je opravila naša delovna skupina. Skupina psihologov, ki se je v teh letih dela na Institute for Social Research, University of Michigan, intenzivno ukvarjala s problematiko vedenja ljudi v delovnih organizacijah. Prvo in morda najpomembnejšo spremembo pomeni premik poudarka na širši kontekst organizacije. Povsem očitno je namreč postalo, da širša organizacijska struktura bistveno vpliva na psihološke procese, kot so na primer: motivacija, stališča, medsebojni odnosi in podobno. To se pravi, da v današnjih raziskavah izhajamo iz celostnega koncepta organizacije, da zadevne probleme praviloma psihološko in sociološko definiramo, in smo prepričani, da se obnašanje ljudi v organizacijah ne da uspešno raziskovati izključno s psihološkega stališča.

Druga sprememba, ki je logično sledila prvi, to je sprejetje koncepta organizacije kot integralne celote, je sama po sebi vodila tudi do določenih premikov v metodologiji raziskovanja. Zdaj raziskujemo na primer vzorce organizacij in vzorce članov teh organizacij. V mnogih raziskavah je postala enota vzorca organizacija in ne posameznik, kot je bilo poprej. Zato se ukvarjamo s slučajnimi in namenskimi vzorci tovarn, bolnišnic, sindikatov, družbenih organizacij in podobno. Metodologija je zapletena, draga in časovno zahtevna, toda logična glede na spoznanje, da pomeni šele totalna organizacija naraven okvir individualnega obnašanja.

Končno nas je ta celotni pogled privedel še k pomembnim spremembam aplikacije znanstvenih ugotovitev o organizacijah. Prepričani smo, da bomo do najpomembnejših izpopolnitev v življenju organizacije prišli ravno s pomočjo izboljšav, ki jih bomo uveljavili v velikih odsekih organizacije, če že ne v celotni organizaciji. To pa zahteva takšno raziskovalno tehniko, ki bo sposobna spremljati premike in spremembe v celotni organizacijski strukturi oziroma procesih. Tako tehniko pa presegajo tisti, ki se neposredno ukvarjajo s problematiko individualnih stališč, percepcij ali pa samo z individualnimi načini vodenja. Verjetno bo zanimivo, če se natančneje seznanimo s tem, kako so se v našem raziskovalnem delu pojavljale nekatere od navedenih sprememb. Zato si oglejmo razvoj nekaterih najpomembnejših zamisli.

Prvi prijemi za razumevanje problemov, ki so se pojavljali v medosebnih odnosih v organizacijah, so bili praviloma osredotočeni na najnižje nivoje, torej na najštevilnejši del članov delovne organizacije. Vzrokov takega ravnanja je bilo več. Najprej smo bili že kot psihologi bolj ali manj nagnjeni k temu, da smo definirali organizacijo kot vsoto posameznikov in ne kot integrirani sistem medsebojno povezanih delov. Mislili smo, da je delovna storilnost nizka zlasti zaradi tega, ker posamezni delavci nimajo primernih sposobnosti, ker niso pravilno motivirani itd., itd. Drugič smo probleme ljudi v organizacijah opredeljevali predvsem kot neprilagojenost posameznikov in na tej osnovi začenjali raziskovanje napetosti, konfliktov in frustracij, za katere smo sodili, da na tak ali drugačen način vplivajo na uspešnost organizacije. In končno, tudi mnogi na-

ročniki raziskav — menagerji industrijskih organizacij in podobno — še danes težijo k temu, da pripisujejo vzroke svojih problemov bolj oddaljenim delom organizacije, ki jo vodijo. Menijo, da morajo biti vzroki drugje, če ima organizacija težave, ne pa pri njih in še manj v strukturi organizacije kot celote, skratka, najverjetneje so vzroki pri ljudeh pri tekočem traku, ki se zaradi takega ali drugečnega razloga nezaželeno in neprilagojeno vedejo. Ta vpliv, zavesten ali podzavesten pritisk na raziskovalca, vsekakor ne smemo zanemariti. Izkazalo pa se je, da ta ozek psihološki pogled na izhodiščni raziskovalni motiv še zdaleč ni tako uspešen, kot smo upali. Domnevali smo na primer, da obstaja pozitivna zveza med delavčevim zadovoljstvom in njegovo storilnostjo. Mislili smo, da delavec, ki je s svojim delom zadovoljen, proizvaja več kot tisti njegov tovariš, ki v svojem delu ne najde pravega zadoščenja. Na tej domnevi je bilo izvedenih niz raziskav in analiz. Posameznike ali skupine z visoko storilnostjo smo primerjali s posamezniki ali skupinami z nizko storilnostjo. Ugotovili pa smo, da med zadovoljstvom pri delu in visoko oziroma nizko storilnostjo ni trdne povezave. Še več, našli smo celo nekaj primerov obratnega sorazmerja. Odsotnost konsistentnosti pozitivne povezave so potrdile tudi ponovne raziskave v teh in drugih organizacijah. Skratka, spoznali smo, da nikakor ni nujno, da bi zadovoljni delavci morali po definiciji proizvajati več kot nezadovoljni.

Takšne in podobne ugotovitve so razkrile, da med stališči in storilnostjo delavca ni enostavnega razmerja. Šele to nas je pravzaprav navedlo k misli, da bi bilo treba raziskovati še kaj drugega. Bolj zavzeto smo pričeli opazovati neposredno družbeno okolje delavcev — njihovo delovno skupino. Sodelavce in neposredne predstojnike, mojstre. Vse bolj je postajalo jasno, da bi tako formalne kot neformalne delovne skupine v organizacijah same postavljajo norme in standarde, ki so zanje veljavni. Prav tako je bila razkrita pomembnost kvalitete vodenja oziroma obnašanja neposrednih predstojnikov. Pričeli smo spraševati delavce, kakšno mnenje imajo o svojih mojstrih, in sami opazovati, kako se neposredni predstojniki vedejo. Primerjali smo visoko in nizko storilne delovne skupine. Dobili smo nekaj nepričakovanih rezultatov. Mojstri v visokostorilnih skupinah so se obnašali drugače kot mojstri v nizko storilnih skupinah. Kazalo je, kot da bi bili to popolnoma različni ljudje. V večini primerov je bil mojster visoko storilne skupine manj kaznovalen do podrejenih, zadovoljeval se je s splošnim nadzorstvom, dopuščal je več samoiniciative, skratka, ni bil malenkosten. Na podrejene je gledal kot na človeška bitja in ne kot na proizvodna orodja. To je samo nekaj značilnosti, za katere kaže, da ločijo neposredne predstojnike visoko storilnih skupin od predstojnikov nizko storilnih skupin. Vsaj v nekaterih vrstah industrije.

Pri ugotavljanju pomembnosti teh rezultatov se pa samo po sebi postavlja tudi naslednje vprašanje: Kako se dajo ti rezultati koristno uporabiti, oziroma, kako bi lahko na podlagi teh rezultatov izboljšali uspešnost organizacije, z drugimi besedami, kje in kako rekrutirati predstojnike, ki se bodo ravnali v soglasju z rezultati naših raziskav? Odgovor je bil hitro pri roki: prirediti poseben trening! Sklicati mojstre, jih seznanjati s podatki in prikazati ugotovitve raziskav kot nova načela vodenja. Res, v predavalnici so se mojstri hitro naučili razločevati med pravilnim in nepravilnim. Toda razmere na delovnem mestu so bile povsem različne od vzdušja v učilnici. Priporočena načela pravilnega vodenja niso bila konsistentna z razmerami, v katerih je mojster resnično vodil

delo svoje skupine! Pritisk višjih predstojnikov in nekateri ustaljeni postopki v organizaciji so ga kmalu vrstile na stari tir in glede na okoliščine, zanj ustrezen način obnašanja. Več, trening je celo postavil mojstra v konflikten položaj: tipična reakcija se je pokazala v pripombi »treningu bi pravzaprav morali pristostvovati moji šefi«.

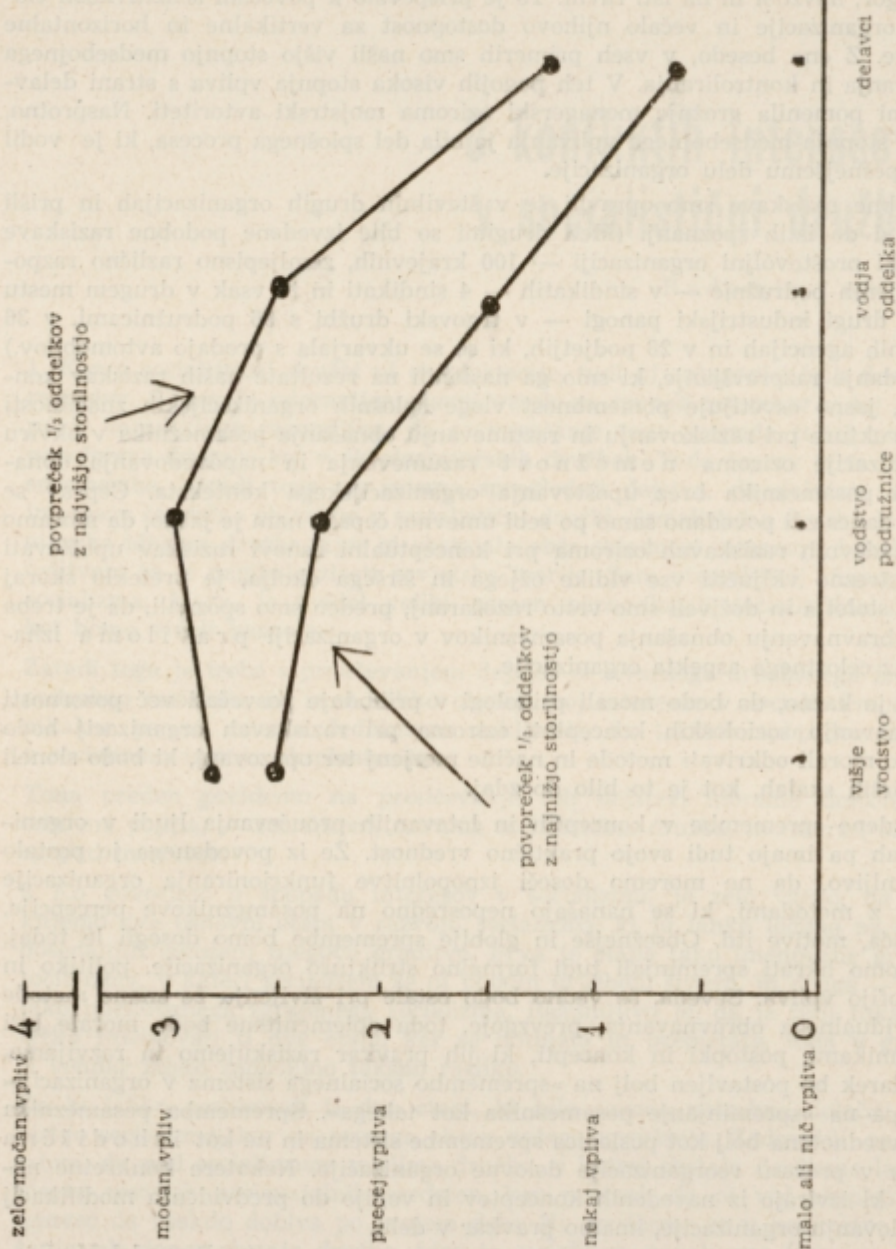
Ta izkušnja nas je privedla do drugega spoznanja: Na stališča in motivacijo delavcev ne vplivajo samo neposredni predstojniki, mojstri, temveč tudi, in to pomembno, predstojniki mojstrov in osrednje vodilno osebje, pa čeprav z delavci nimajo neposrednega stika. V mnogih primerih je bil mojster celo odgovoren za posledice neustreznih odločitev in akcij, ki so jih sprožili njegovi nadrejeni in ne on. Mojstrovo obnašanje je bilo zrcalna slika vedenja njegovih predstojnikov ne glede na to, da je bilo že pogojeno in določeno s karakteristikami organizacijske strukture in s tradicionalno uveljavljenimi postopki v sami organizaciji. Raziskovanje nas je počasi, toda zanesljivo vodilo vedno više po lestvici organizacijske hierarhije. Očitno je postajalo, da se da doseči optimalno vedenje in vodenje le z ustvarjanjem ustreznih pogojev v organizaciji kot celoti, z reorganizacijo vseh nivojev. Ni dovolj, če želimo, da bi mojstri obravnavali svoje podrejene s spoštovanjem, mojstre enostavno poučiti, kako in zakaj naj delajo tako in ne drugače. Boljši način od poučitve mojstrov, da je treba podrejene spoštovati in upoštevati njihova mnenja, je oblikovati podrejene, ki bodo spoštovanja vredni! Ali bolj natančno povedano: Organizacijo je treba preoblikovati tako, da bo sama struktura organizacije dala delavcu več avtoritete, večjo stopnjo odgovornosti, več vpliva in kontrole nad pomembnimi aspekti dela in organizacije dela. To pa zahteva spremembe, ki so razsežnejše in temeljitejše od tistih, ki jih predpostavlja individualno usmerjeni »human relations« trening. Skratka, treba bi bilo spremeniti celotno organizacijsko strukturo, »prevzgojiti« organizacijsko hierarhijo od vrha do tal in prevrednotiti določene delovne odnose, vključno z definicijami avtoritete in odgovornosti na vseh nivojih organizacijske strukture.

Razvoj, ki smo ga pa pravkar opisali, pa ne zanika ustaljenih izhodišč individualne psihologije, nasprotno, postavlja jih le v širši in zato ustrežnejši okvir. In ravno opisani razvoj nas je pripeljal do prepričanja, kako zelo pomembna je distribucija vpliva v organizaciji. Vpliv, kontrola, se je pokazal za važnega iz več razlogov. Predvsem je kontrola bistveni aspekt vsakršne organizacije. Organizacija brez kontrole, brez določenih načinov urejanja in vplivanja na vedenje, brez koordinacije individualnih prizadevanj, ne more obstajati kot organizacija, pa naj bo to s pomočjo prisiljevanja ali nagrajevanja, z ukazovanjem ali s prepričevanjem, posmehna ali skupinska kontrola, temelječa na skupinskih ali individualnih odločitvah, formalno ali neformalno. Prav zaradi tega pa je kontrola tudi ključen in nepogrešljiv element vsake organizacije, in res je nenavadno, da te resnice, ki se nam danes zdi samoumevna, nismo poprej spoznali. Drugič smo pričeli uvidevati, da vodijo spremembe v načinu izvajanja kontrole oziroma v obsegu kontrole k svojstvenim posledicam. Namreč, prenašanje večjih pristojnosti v vodenju in v odgovornosti na mojstre in delavce vodi k ciljem, do katerih bi takšna ali drugačna »prevzgoja« ne pripeljala. Pri tem pa velja posebej poudariti, da se je potrditev tega načela skoraj zakonito potrjevala v podjetjih, ki so prehajala na decentraliziran sistem vodenja, oziroma da nič ni moglo spremeniti stanja v podjetjih, ki so vztrajala na podedovanih

načelih organizacije v proizvodnji. Nedvomno pa je delegiranje kontrole posredno pogojeno z delavčevo izobrazbo oziroma z njegovim sistemom vrednotenja. Boljše izobražen delavec je veliko manj pripravljen sprejemati enostranski sistem ukazovanja, ki v principu ne odstopa od nehumanega načela: Stori ali pogini in za božjo voljo ne sprašuj, zakaj! Izobražen delavec celo hoče spraševati in je tudi s p o s o b e n, da predlaga stvari, ki se mu zde primerne in ustrezne in ki v večini primerov tudi so. In resno vprašanje je, ali se res splača izgublјati to velikansko ustvarjalno energijo, ki gre zaradi podedovanih pogledov in principov po zlu?

Iskanje ustreznega odgovora na zgoraj postavljeno vprašanje pa spremlja vrsta težav. Zlasti gre za odpor vodilnih ljudi, ki so v večini zoper uvedbo decentralizirane kontrole. Klasičnemu menagerju je veliko ljubši položaj, ki mu sam po sebi omogoča kontrolo, ki mu dovoljuje neomejeno ukazovanje. Počuti se veliko bolj varnega, kot če to prepusti svojim bližnjim ali daljnim sodelavcem, oziroma počuti se pri priči ogroženega, kakor hitro ve, da drugi, ali celo delavci, vplivajo na njegove odločitve. Prepričan je, da pomeni kontrola v rokah navadnih delavcev oziroma zaposlenih, zmešnjavo in anarhijo. Kakorkoli, pri vsem povedanem smo razkrili dve postavki, ki ju je treba bolj natanko proučiti. Prvo lahko poimenujemo z »oblast ali brezvladje«. Gre za to, ali nekdo vodi ali je voden, ali je nekdo močan ali šibak, ali nekdo kontrolira ali je kontroliran. Drugo izhaja iz prvega in iz domneve, da obstaja v vsaki organizaciji določen in omejen obseg oblasti. To se pravi, več oblasti v rokah konkretnega posameznika ali skupine nujno in samo po sebi povzroči zmanjšanje oblasti pri drugem posamezniku ali skupini. Veljavnost teh dveh domnev — to so pokazale številne raziskave, ki so se ukvarjale s porazdelitvijo kontrole v organizacijah — je hudo dvomljiva. Ilustracijo za to trditev lahko poberem iz analize podatkov, ki so bili zbrani v 31 različno razmeščenih oddelkih velikega industrijskega, servisnega podjetja. Vsak oddelek je opravljal delo povsem enake vrste. Centrala pa je zbirala podatke, s katerimi je primerjala storilnost posameznih oddelkov. Zaposlenim, ki niso bili mojstri, smo potem postavili naslednje vprašanje: »Koliko vpliva ima na splošno in po vašem mnenju, vsaka od naslednjih skupin na celotno dogajanje v vašem oddelku?«. Odgovori so bili ovrednoteni na petstopenjski lestvici z ekstremoma: malo ali nobenega vpliva in zelo močan vpliv. Respondenti so s svojimi odgovori porazdelili vpliv na: višje vodstvo, vodstvo podružnice, vodja oddelka in delavci. Nato smo vseh 31 oddelkov razvrstili v tri skupine: visoko storilne, srednje storilne in nizko storilne. Spodnji grafikon ponazarja povprečje odgovorov na zastavljeno vprašanje za zgornjo tretjino oddelkov, to je, oddelki z najvišjo storilnostjo in za spodnjo tretjino oddelkov oziroma za oddelke z najnižjo storilnostjo.

Iz odgovorov se vidi, da so imeli v visoko storilnih oddelkih več vpliva na dogajanje ne samo delavci kot skupina, temveč tudi mojstri in vodje oddelkov. Nadaljnja analiza pa je še pokazala, da je bil socialni sistem v visoko storilnih skupinah precej različen od sistema, ki je bil uveljavljen v nizko storilnih skupinah. Za prve je bil značilen večji totalni obseg kontrole, tako s strani delavcev kot s strani mojstrov in vodij oddelkov. V visoko storilni delovni skupini je obstajala veliko večja stopnja vzajemnega vplivanja, kot v nizko storilni skupini. Vodje skupin z visokimi dosežki so stvarno razširili totalni obseg organizacijske kontrole s pomočjo posebnih procesov vodenja. Svoje



ljudi so bolj poslušali, za njihovo mnenje so se bolj zanimali in predvsem — bolj so jim tudi zaupali. Delavci so pri svojih predstojnikih iskali podporo in jo tudi dobili, skratka, v oddelkih je vladala višja stopnja komuniciranja navzgor, navzdol in na isti ravni. To je prispevalo k povečani senzitivnosti članov organizacije in večalo njihovo dostopnost za vertikalne in horizontalne vplive. Z eno besedo, v vseh primerih smo našli višjo stopnjo medsebojnega vplivanja in kontroliranja. V teh pogojih visoka stopnja vpliva s strani delavcev ni pomenila grožnje menagerski oziroma mojstrski avtoriteti. Nasprotno, višja stopnja medsebojnega vplivanja je bila del splošnega procesa, ki je vodil k uspešnejšemu delu organizacije.

Podobne raziskave smo opravili še v številnih drugih organizacijah in prišli povsod do istih spoznanj. (Med drugimi so bile izvedene podobne raziskave v neki prostovoljni organizaciji — 100 krajevnih, zemljepisno različno razporejenih podružnic — v sindikatih — 4 sindikati in to vsak v drugem mestu in v drugi industrijski panogi — v trgovski družbi s 96 podružnicami, v 36 borznih agencijah in v 28 podjetjih, ki so se ukvarjala s prodajo avtomobilov.) Dosedanje razpravljanje, ki smo ga naslonili na rezultate naših raziskav kontrole, jasno osvetljuje pomembnost vloge splošnih organizacijskih značilnosti in strukture pri raziskovanju in razumevanju obnašanja posameznika v okviru organizacije oziroma nemožnost razumevanja in napovedovanja obnašanja posameznika brez upoštevanja organizacijskega konteksta. Čeprav se nam danes zdi povedano samo po sebi umevno, čeprav nam je jasno, da moramo pri zadevnih raziskavah oziroma pri konceptualni osnovi raziskav upoštevati in ustrezno vključiti vse vidike ožjega in širšega okolja, je preteklo skoraj četrto stoletje in doživeli smo vrsto razočaranj, preden smo spoznali, da je treba pri obravnavanju obnašanja posameznikov v organizaciji praviloma izhajati iz celostnega aspekta organizacije.

Zato je kazno, da bodo morali psihologi v prihodnje posvečati več pozornosti spoznavanju socioloških konceptov oziroma pri raziskavah organizacij bodo nujno morali odkrivati metode in načine merjenja ter opazovanja, ki bodo sloneli na širših skalah, kot je to bilo do zdaj.

Navedene spremembe v konceptih in lotevanjih proučevanja ljudi v organizacijah pa imajo tudi svojo praktično vrednost. Že iz povedanega je postalo razumljivo, da ne moremo doseči izpopolnitve funkcioniranja organizacije zgolj z metodami, ki se nanašajo neposredno na posameznikove percepcije, stališča, motive itd. Obsežnejše in globlje spremembe bomo dosegli le tedaj, če bomo hkrati spreminjali tudi formalno strukturo organizacije, politiko in filozofijo vpliva. Seveda, še vedno bodo ostale pri življenju že znane metode individualnega obravnavanja, prevzgoje, toda oplemenitene bodo morale biti s tehnikami, postopki in koncepti, ki jih pravkar raziskujemo in razvijamo. Poudarek bo postavljen bolj na »spremembo socialnega sistema v organizaciji« kot pa na »spreminjanje posameznika kot takega«. Sprememba posameznika bo ovrednotena bolj kot posledica spremembe sistema in ne kot izhodna točka v procesu reorganizacije delovne organizacije. Nekatere konkretne naloge, ki izvirajo iz navedenih konceptov in vodijo do predvidenih modifikacij v delovanju organizacije, imamo pravkar v delu.

Prevedel M. J.

O konfliktih interesov v socialistični družbi

Radomir Lukić

1. Ker v socialistični družbi ni eksploatacije, tudi ni antagonističnih družbenih razredov. S tem je odpravljen glavni vzrok za *spopad* interesov v tej družbi, pa je zaradi tega razumljivo, da se vprašanje tega spopada tukaj postavlja popolnoma drugače kot v eksploatorskih družbah. Toda čeprav je to bistvena sprememba, zaradi tega ne smemo spregledati dejstva, da določeni spopadi interesov še vedno obstajajo v socialistični družbi. Socialistična družba še vedno ni neka idealna družba, kjer bi obstajala obča skladnost interesov, h kakršnim trditvam se je nagibala zlasti sovjetska teorija. Sam utemeljitelj znanstvenega socializma, Marx, je uvidel veliki pomen nepopolnosti socialistične družbe, kot bomo videli kasneje.

Zaradi tega je treba s proučevanjem dejstev iz stvarnega družbenega življenja podrobno raziskati, ali in v koliko obstaja boj interesov v socialistični družbi, nikakor pa ne smemo deduktivno zaključiti, da takšnih spopadov ni, ker v socializmu izginja eksploatacija.

Toda preden preidemo na proučevanje teh dejstev, moramo določiti dva osnovna pojma, — socializem, oziroma socialistična družba, in interes, oziroma spopad interesov.

2. Ko govorimo o spopadu interesov v socializmu, je zelo važno, da razlikujemo dve osnovni etapi v razvoju socializma, ki ju lahko ločimo na osnovi dosedanjih izkušenj njegove graditve. Prva je etapa tako imenovane graditve socializma, v kateri socializem še ni popoln družbeni sistem, in druga — etapa tako imenovanega zgrajenega socializma. Razumljivo je, da je tudi tukaj zelo težko razlikovati ti dve etapi, ker se dotikata in prepletata, toda v grobem si vendar lahko zamislimo takšno razliko.

Da bi lahko razlikovali ti dve etapi, bi bilo seveda potrebno določiti samo bistvo socializma, kar pa presega obseg našega vprašanja. Zadovoljili se bomo s tem, da pod socializmom mislimo družbo, v kateri obstaja družbena lastnina visoko razvitih proizvodnih sredstev, kar pomeni, da ni več eksploatacije, temveč da vsakdo dobiva po svojem delu. Ne spuščamo se v konkretno vprašanje, ali danes obstaja družba, kjer je socializem popolnoma izgrajen. Jasno pa je, da se v največjem številu socialističnih dežel socializem šele gradi.

Da se socializem šele gradi, grobo povedano pomeni, da v tej družbi poleg socialističnih obstajajo tudi nesocialistični odnosi, to je, da obstaja tudi nedružbena (privatna ali kolektivna) lastnina nad sredstvi za proizvodnjo in da obstaja eksploatacija. Zaradi tega lahko v takšni družbi razlikujemo socialistični »sektor« od nesocialističnega. Razumljivo pa je, da gre tudi sam socialistični sektor skozi več razvojnih etap — niti on ni, takoj ko nastane (recimo z revolucijo), popolnoma socialistični, posebno zaradi tega, ker nanj vplivajo številne zveze z nesocialističnim sektorjem. Vendar, če govorimo na grobo, lahko zanemarimo ta njegov postopni razvoj k popolnemu socializmu.

Samo po sebi je razumljivo, da v družbi, kjer je socializem že popolnoma izgrajen, obstaja samo socialistični »sektor«, ki zaradi tega preneha biti »sektor«. Prav tako so v njej tudi popolnejši socialistični odnosi, bolj socialistični kot v socialističnem sektorju družbe, v kateri se socializem gradi. Vendar, kakor smo rekli, lahko predpostavimo, da za oba primera veljajo v glavnem iste zakonitosti.

Zaradi tega tukaj ne bomo govorili o spopadu interesov, ki v družbi, kjer se socializem šele gradi, obstajajo tako izven socialističnega sektorja, v sektorju, kjer obstaja eksploatacija, kakor tudi med socialističnim in eksploatacijskim sektorjem. Ti spopadi so očitni in jasni, kar pa seveda ne pomeni, da po svoji strani ne bi zaslužili proučevanja. Zadržali se bomo samo na spopadu interesov v samem socializmu, ne glede na to, ali zajema družbo v celoti ali pa samo njen del.

3. Tudi o pojmu interesov oziroma spopadu interesov obstajajo pogledi, ki prispevajo k nejasnosti raznih trditev. Glavno takšno pojmovanje je tisto, ki razlikuje tako imenovani objektivni interes, interes v pravem pomenu besede ali interes v »dobrem pomenu«, od nekega drugačnega interesa, ki naj bi bil subjektiven, interes v širšem pomenu besede, interes v »slabem pomenu«, itd. Pri tem ta drugi interes ne bi bil pravi interes, temveč samo neka zmeta o interesu. Če ta dva interesa tako ločimo, potem je lahko trditi, da ne obstaja spopad interesov, čeprav v resnici obstaja, ker ni spopada »dobro pojmovanih« ali pravih, temveč samo spopad slabo pojmovanih ali navideznih interesov.

To pa ne bi bilo slabo, če bi interes v pravem pomenu, objektivni, »dobro pojmovani« interes, lahko točno določili, tako da bi ta določitev veljala za vse. Toda ravno pri določevanju interesov pride do spopada interesov, ker ni nekega enotnega merila za interese — vsakdo razume svoj interes na svoj, to pa pomeni, na subjektiven način. Določitev interesov je namreč povezana z oceno določenih ciljev — vrednosti, ki jih človek skuša uresničiti. Toda čeprav se cilji velikega števila ljudi, ki so v istem položaju, pokrivajo, pa so vendar subjektivna tvorba vsakega od njih, ki je odvisna od njegove subjektivne ocene. Največje število ljudi bo, na primer, mislilo, da je osnovni cilj ohranitev življenja, majhen del ljudi pa bo mnenja, da je iznad življenja še neki drugi cilj — na primer uresničenje nekega ideala. Tisti, ki mislijo, da je življenje najvišji cilj, bodo trdili, da je pravi, dobro pojmovani interes vseh ljudi to, da ostanejo živi, medtem ko bodo drugi ljudje postavljali za svoj najvišji cilj — žrtvovanje življenja. Bilo bi prazno dokazovati enim ali drugim, da nimajo prav.

Interes lahko zato točno določimo samo kot subjektivni pojav — interes je samo cilj, za čigar uresničenje se človek bori. Zaman bi trdili, da je njegov »dobro pojmovan« interes nekaj drugega — šele ko on ta »dobro pojmovan« interes osvoji in se začne zanj boriti, postane to njegov interes v pravem pomenu besede.

Iz tega sledi, da lahko govorimo ali o objektivno pojmovanih interesih in o njihovem spopadu (kar pravzaprav pomeni o interesih, kakor jih razume tisti, ki ustvarja takšen sistem interesov, kar potemtakem ni nič drugega kot njegov subjektivni interes, ki ga on samo podzavestno razširja na vse) ali pa o subjektivno pojmovanih interesih in o njihovem spopadu. To zadnje je boljše, ker ustreza objektivno dani stvarnosti, v kateri se ljudje zares spopadajo in se borijo za svoje interese tako, kot jih oni pojmujejo. Govorili bomo samo o tako subjektivno pojmovanih interesih in o njihovem spopadu. Razumljivo je, da s tem ne zanikamo niti tega, da ti interesi predstavljajo bolj ali manj točen odraz »objektivnih« interesov, to je objektivno danega stanja, v katerem se ljudje nahajajo, niti tega, da obstaja borba mišljenja v zvezi z interesi, to je, da ljudje skušajo prepričati drug drugega o točnosti svojega lastnega pojmovanja interesa, kar v resnici predstavlja njihov interes, in se jim pogosto tudi posreči, da druge prepričajo, da je njihovo dotedanje pojmovanje interesa bilo napačno ter da sprejmejo njihovo pojmovanje. Toda to očitno ne spremeni bistva stvari.

Kar se tiče samega spopada interesov, je to relativno preprost pojav, ki ga je lahko opaziti. Spopad interesov obstaja v tem, da je uresničenje nekih interesov nemogoče, v celoti ali delno, če se ustvarijo neki drugi interesi. Zato morajo nekateri interesi, ali pa tudi vsi, ostati popolnoma ali delno neuresničeni. Takšen spopad lahko pripelje do borbe ljudi, ki imajo nasprotno interese, to je do dejavnosti, s katero je treba doseči, da se lastni interesi uresničijo v največji mogoči meri, da pa se tuji interesi ne uresničijo, ali da se uresničijo čim manj.

4. Glavni vzrok za spopad interesov v socializmu kakor tudi v predhodnih družbah je brez dvoma nezadostna materialna proizvodnja, ki ne more zadovoljiti vseh potreb vseh članov družbe. Zato so spopadi materialnih interesov osnovni spopadi. Brez dvoma pa izven njih obstajajo še številni drugi spopadi, ki jih ni mogoče speljati iz teh, čeprav nastajajo na osnovi materialnih interesov. Najvažnejše je pri tem poudariti, da vsi ti spopadi materialnih interesov ne izginejo z izginjanjem samih razredov, kakor tudi, da so obstajali že pred nastankom razredov. Popolnoma izginiti bi morali šele v komunizmu, težko pa je predvideti, ali bodo v komunizmu popolnoma izginili tudi ostali spopadi.

Zato ni točno gledišče, da je nezadostna materialna proizvodnja vzrok, da proizvod postane blago in da blagovno-denarni sistem proizvodnje predstavlja edini sistem, v katerem obstajajo spopadi materialnih, ekonomskih interesov, ki baje izginjajo z izginjanjem blagovno-denarne proizvodnje. Verjetno je, da so spopadi interesov v sistemu blagovno-denarne proizvodnje najostrejši, toda to ne pomeni, da izginjajo v obdobju, ki pride po blagovno-denarni proizvodnji (kot so obstajali tudi pred tem sistemom proizvodnje). V »Kritiki Gotskega programa« ima Marx pred očmi prav takšen sistem socialistične ne-blagovne proizvodnje, kar se često spregleda (ali vsaj nezadostno poudarja).

Marx pravi: »Tukaj očitno vlada isto načelo, ki urejuje izmenjavo blaga, v kolikor je to izmenjava enakih vrednosti... Kar pa se tiče delitve sredstev potrošnje med posamezne proizvajalce, pa vlada tu isto načelo kot pri izmenjavi blagovnih ekvivalentov: enaka količina dela v eni obliki se izmenjuje za enako količino dela v drugi obliki. Zato je tukaj *enaka pravica* v principu še vedno — buržoazna pravica, čeprav načelo in praksa nista več v nasprotju, medtem ko izmenjava ekvivalentov pri blagovni izmenjavi obstaja samo v *povprečju* in ne v vsakem posameznem primeru.« Dalje govori Marx o tem, da v tej družbi ni več razredov, ker pravi: »Ta *enaka* pravica je neenaka pravica za neenako delo. Ta pravica ne priznava nobene razredne razlike, ker je vsakdo enako samo delavec, molče pa priznava neenako individualno nadarjenost in zato tudi neenako delovno sposobnost kot naravne privilegije.«

Kakor se vidi, Marx analizira družbo, v kateri proizvodi niso več blago, in misli, da se tudi v njej izmenjava vrši na osnovi zakona vrednosti *kot* v blagovni proizvodnji, to pa ima za posledico neenakost in s tem nasprotje interesov in težnjo k enakosti. Marxova analiza ne dopušča, da bi socialistično družbo gledali kot idealno družbo, v kateri so vsi člani enako zadovoljni in v kateri ni nobenih nasprotij materialnih interesov, ravno zato, ker dokazuje, da vsi člani družbe ne zadovoljujejo enako svojih potreb, eni jih zadovoljujejo manj, drugi — bolj.

Mimogrede pa moramo omeniti, da se ljudje, ki so v neenakem položaju z drugimi, najprej borijo, da bi se z njimi izenačili, ko pa so že enkrat enaki, se borijo, da bi postali ponovno neenaki, samo tokrat v svojo korist. Zaradi tega cilj borbe v socializmu ni uresničevanje enakosti, kakor se zdi, ker tudi njen končni vzrok ni neenakost, kakor se spet zdi, temveč je njen cilj to, da doseže popolno zadovoljitev potreb na račun drugega, ki zaradi tega ne bo mogel zadovoljiti svojih potreb, to pa zaradi tega, ker je materialna proizvodnja nezadostna za zadovoljitev vseh potreb, kar pomeni, da je ona končni vzrok nasprotij interesov in borbe.

Zato bodo vse do tistega časa, »ko bodo«, kot pravi Marx, »z vsestranskim razvojem posameznika narasle tudi proizvodne sile in ko bodo vsi izvori družbenega bogastva začeli obilneje teči«, ko bo »šele mogoče popolnoma prekoračiti ozko buržoazno pravno obzorje in bo družba lahko na svoji zastavi zapisala: vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovih potrebah!« — vse do takrat, to je do komunizma, bodo ostajala nasprotja materialnih interesov.

5. Če od bliže proučujemo ta nasprotja med materialnimi interesi, lahko opazimo, da obstaja nasprotje interesov med družbo kot celoto in vsakim posameznikom kot članom te celote. Družba pa se pojavlja v dveh oblikah in zato obstajata dve vrsti nasprotij: družba—posameznik. Najprej obstaja nasprotje med sedanjo družbo in posameznikom, nato pa nasprotje med bodočo družbo in posameznikom. Ti dve vrsti nasprotij sta verjetno najvažnejši in zato najbolj padata v oči.

Nasprotje med sedanjo družbo kot celoto in posameznikom je v tem, da družba za svoj obstanek zahteva, po eni strani, kot je to pokazal že Marx v »Kritiki Gotskega programa«, da je treba zadovoljiti določene splošno družbene potrebe, na drugi strani pa, da se izvrši enostavna reprodukcija tistega, kar je potrošeno v proizvodnji, in se tako zagotovi ista višina materialne proizvodnje.

Eno in drugo se lahko doseže samo tako, da se od proizvoda dela vsakega posameznika odvzame del in se ga uporabi v omenjene namene. Tisto, kar je odvzeto, se vrača vsakemu posamezniku, toda posredno, tako, da on tega ne vidi nedvomno, razen tega pa ne obstaja jamstvo, da mu bo vrnjeno ravno toliko, kolikor mu je vzeto.

Toda celo če bi vsakomur bilo vrnjeno točno toliko, kolikor mu je bilo odvzeto, bi nasprotja še naprej obstajala, ker je mogoče, da bi posameznik ne hotel sodelovati pri tej posredni delitvi preko družbe, temveč bi hotel sam neposredno zadovoljiti neke druge (ali celo iste) svoje potrebe. Na primer, namesto da kot splošno družbeno potrebo vzdržuje gledališče s svojim prispevkom in da dobi to vrnjeno z izkoriščanjem družbenega gledališča, je mogoče, da posameznik tega prispevka noče dati in tako neposredno zadovoljuje svoje potrebe.

Nasprotje med bodočo družbo in sedanjimi posamezniki, oziroma, sedanjo družbo pa je v tem, da bi posamezniki ali sedanja družba hoteli odpraviti obstoječa družbena sredstva za proizvodnjo, jih potrošiti in jih ne obnavljati, ker njim osebno niso potrebna za prihodnost. Potrebna pa so bodoči družbi. Toda nasprotje v tem smislu ni tako ostro, kot je nasprotje med povečevanjem stalnih družbenih sredstev, ki bo v glavnem služilo bodoči družbi, ter sedanjimi posamezniki, ki morajo dajati del svojega proizvoda za to, da bi se ta sredstva lahko razširila. To so dolgoročne investicije, ki dajo rezultate šele v relativno daljni prihodnosti.

To je eno najostrejših nasprotij, posebno, če odvzemanje v ta namen prekorači znosno mejo. Ljudje namreč poleg vseh svojih idealov živijo v glavnem za sedanjost in si želijo, da bi jim bilo dobro, njim osebno, in da bodoča pokolenja tudi delajo zase. V praksi dosedanje socialistične graditve je večkrat prišlo do takšnih nasprotij zaradi pretiranih novih investicij s ciljem dolgoročne razširjene produkcije.

Razumljivo je, da nasprotje med bodočo družbo in sedanjim pokolenjem ni nasprotje med bodočo in sedanjo družbo kot celoto, ker ima bodoča družba v sedanji družbi svoje predstavnike, ki s tem, ko skrbijo za splošne interese sedanje družbe kot celote, skrbijo istočasno tudi za potrebe bodoče družbe. Tako se obe nasprotji družbe kot celote (sedanje in bodoče) in posamezniki pojavljajo kot nasprotja določene skupine posameznikov, ki se pojavljajo kot predstavniki družbene celote in ostalih posameznikov. To predstavlja poseben razlog za zaostritev nasprotij, ker se posameznikom zdi, da so v nasprotju z določenimi skupinami posameznikov, ki branijo svoje osebne interese, a ne z družbo kot celoto. Ta skupina posameznikov se najizraziteje pojavlja kot država s svojo prisiljevalno močjo, in se zato to nasprotje spremeni v nasprotje med državo in posameznikom, ali v klasično politično nasprotje oblasti in podrejenih, o čemer bomo še govorili.

6. Sredstva za rešitev teh nasprotij v pravem pomenu besede ne obstajajo zato, ker so nasprotja takšna, da se jim je nemogoče izogniti — družba, sedanja in bodoča, mora obstajati, to pa je mogoče samo, če se posameznikom odvzema del njihovih proizvodov za zadovoljevanje splošno družbenih potreb.

Edino pravo sredstvo za reševanje teh nasprotij bi bila sprememba gledišča posameznikov, tako da bi nasprotje ne bilo več nasprotje med družbo in njimi

in da bi postalo njihovo notranje nasprotje. To pomeni, da mora vsak posameznik razumeti, da je v njegovem interesu to, da sedanja družba živi, ker tako lahko živi tudi on sam, ker je obstanek družbe pogoj za njegov obstoj, kakor tudi to, da mora živeti tudi bodoča družba, ker je njegovo čustvo ljubezni takšno, da želi, da bi ti bodoči ljudje živeli, da hoče nekaj žrtvovati za njihov bodoči obstoj, in da si celo želi, da bi živeli bolje kot on. Tako bi posameznik v sebi premagal željo po svojem neposredno boljšem življenju, oziroma po upravljanju s svojim celotnim proizvodom.

Z drugimi besedami povedano bi to pomenilo, da bi morali posamezniki spremeniti svoje gledišče o svojih interesih. Če realistično pogledamo na možnost take spremembe njihovega gledišča, potem je jasno veliko verjetneje, da bodo posamezniki uvideli potrebo po obstoju sedanje družbe, kakor po obstoju, ali celo izboljšanju življenja bodoče družbe. Medtem ko lahko za obstanek sedanje družbe trdimo, da predstavlja »objektiven« interes vsakega posameznika, ki ga lahko spozna, če bo dovolj vzgojen in izobražen, pa je to težko trditi za obstoj bodoče družbe. Takšnega interesa ne moremo zasnovati na pogojenosti obstoja sedanjih posameznikov z obstojem bodoče družbe, temveč samo na čustvu ljubezni in na žrtvovanju, ki ga to čustvo povzroča pri sedanjih posameznikih. Toda žrtvovanje za bodočo družbo je po pravilu manjši interes, kakor potreba po sedanjem življenju.

Če bi posamezniki spremenili pojmovanje o svojem interesu, tedaj bi dobili idealno stanje — posamezniki bi prostovoljno dajali toliko, kolikor je potrebno za zadovoljitev sedanje in bodoče družbe. To bi bila popolna demokracija, ki bi bila zaradi tega zanikanje vsake demokracije, ker bi pomenila popolno osvoboditev posameznikov od kakršnega koli družbenega pritiska. Posamezniki bi imeli še notranja nasprotja, v kolikor bi pri njih še obstajala želja, da ne bi dajali za potrebe sedanje in bodoče družbe. Posameznik bi tedaj postal istoveten z družbo, postal bi popolno družbeno bitje — tisto, kar bi delal, bi postalo neposredno družbeno, in tisto, kar je družbeno, bi postalo globoko osebno za vsakega posameznika.

Toda takšno stanje je nemogoče uresničiti v socializmu, lahko se mu samo približamo, iz preprostega razloga, ker je nemogoče zadovoljiti vsem potrebam posameznikov zaradi nezadostne materialne proizvodnje. S pomočjo družbene vzgoje in izobraževanja, s spoznavanjem neposredne zveze med obstojem družbe in lastnim obstojem, pa se posameznik vendarle lahko vse bolj približuje takemu idealnemu stanju. Pri tem je potrebno poudariti, da samo spoznanje nujnosti, da se na račun osebnih potreb zadovoljijo družbene potrebe (kakor tudi osebne ali samo posredno osebne), ni zadosten razlog za posameznika, da bi prostovoljno dal od svojih dobrin za družbene namene. Samo spoznanje namreč ni dovolj močno, da bi premagalo druge elemente psihe, ki se upirajo takšnemu postopku, ki pa obstajajo in so bolj ali manj racionalni. Zaradi tega se mora pojaviti družba kot celota in mora vršiti to ali ono vrsto pritiska na posameznika.

Vendar možnost ublažitve teh nasprotij s spoznanjem omenjene zveze med obstojem družbe in obstojem posameznika, glede na to, da ta zveza v resnici obstaja, bistveno razlikuje nasprotja v socializmu od nasprotij v eksploatatorski družbi. Nasprotje okoli eksploatacije je namreč takšno, da objektivno ne ob-

staja zveza med obstojem eksploatacije in obstojem posameznika. Z drugimi besedami, eksploatacija ni nujen pogoj za obstanek posameznika in družbe. Če bi posameznike tako vzgajali, bi jih uspavali s prevarami, res pa je, da obstoj družbe pomeni pogoj za obstoj posameznika. Pri tem pa seveda ne smemo pozabiti, da se tudi z eksploatacijo v eksploatorski družbi zadovoljujejo splošno-družbene potrebe, ter je s tem svojim delom eksploatacija nujna za obstoj družbe in s tem tudi posameznikov. Toda v eksploataciji vedno obstaja del, ki se ne uporablja za zadovoljevanje družbenih potreb, temveč samih eksploatorjev — ta del pa ravno predstavlja neopravičeno odvzemanje viška proizvoda proizvajalcu in tako predstavlja izvor nasprotij, ki jih ni mogoče odpraviti drugače kot z odpravo eksploatacije, in vsako vzgajanje v nasprotnem smislu je lahko samo začasna rešitev, ker nazadnje resnica mora priti na dan. S tem pa ne mislimo trditi, da eksploatacija v tem svojem delu ni bila nujna na določeni stopnji družbenega razvoja, to pomeni, da je ona neizogibna, s tem pa je neizogibno tudi nasprotje zaradi nje med eksploatiranimi in eksploatorji.

7. Med družbo kot celoto in delavci-proizvajalci z družbenimi sredstvi za proizvodnjo obstaja nasprotje okoli mere oblasti nad sredstvi za proizvodnjo, kakor tudi nad proizvodi, ki so nastali z delom na teh sredstvih. Odprava eksploatacije v socializmu pomeni ravno dajanje proizvajalcu polne oblasti nad proizvodom njegovega dela, ki si ga ne prisvaja nihče več. Ta čim večja oblast proizvajalca je potrebna tudi zato, ker je proizvodnja nezadostna, pa je treba proizvajalca spodbujati k čim večji proizvodnji in s tem — in v glavnem s tem — da proizvaja »za sebe«, to pomeni, da ima oblast nad proizvodom svojega dela. Imeti oblast nad proizvodom svojega dela pa pomeni v resnici odločati, komu bo ta proizvod pripadel. Videli smo že, da je glede tega proizvajalec v nasprotju z družbo kot celoto, sedanjost in bodočnost, ker del teh proizvodov vzame družba za zadovoljevanje svojih potreb. Izven tega pa oblast proizvajalca nad proizvodom sestoji v tem, da — ker se proizvodi zamenjujejo eni za druge — proizvajalec določa pogoje za izmenjavo svojih proizvodov za druge, da jim določa vrednost (vsaj delno, razumljivo, ker je vrednost drugače objektivno določena). Proizvajalec bo vedno nagnjen k temu, da svojim proizvodom daje večjo vrednost, kot jo v resnici imajo, in da izkorišča svoj monopolni položaj, da takšno svojo oceno tudi vsili družbi.

Družba pa ima interes, da proizvodi služijo predvsem zadovoljevanju potreb družbe in ne potreb proizvajalca po čim večji vrednosti njegovih proizvodov. Družba se tu pojavlja kot potrošnik proizvajalčevih proizvodov, proizvajalci pa — kot vršilci javne družbene funkcije — proizvodnje. Tako pride do nasprotja med proizvajalci in potrošniki.

Ne glede na to, ali so proizvodi blago, kot je to v prvi fazi socializma, ali pa več niso (v drugi fazi socializma), vedno bodo proizvajalci težili za tem, da bodo višje cenili svoje proizvode kot potrošniki, in vedno bo družba kot celota, kot zbor potrošnikov, posredovala pri določevanju vrednosti teh proizvodov. Kolikor bolj je naglašena blagovna stran proizvodnje in posebno vloga tržišča, toliko manjše je interveniranje s pomočjo planskih ukrepov, in obratno. Vedno pa obstaja omenjeno nasprotje.

Tukaj nima velikega vpliva dejstvo, da je očitno vsak proizvajalec istočasno tudi potrošnik, kajti on je proizvajalec samo ene vrste proizvoda, toda potroš-

nik vseh ostalih, in kot proizvajalec te vrste proizvodov ni v nasprotju s samim seboj, temveč je kot potrošnik vseh proizvodov v nasprotju z vsemi ostalimi proizvajalci.

Druga oblika nasprotja pa je v tem, da so proizvodna sredstva družbena last in ne last delavcev proizvajalcev, posameznikov oziroma njihovih združenj (podjetij). Družbena last sredstev za proizvodnjo je osnova, da ima družba delno oblast (torej neko vrsto lastnine) tudi nad proizvodom proizvajalcev na teh sredstvih. Tako se ta sredstva spet pojavljajo pred delavcem-posameznikom in njihovim združenjem kot neke vrste kapital, družba kot celota pa kot skupni kapitalist. Kolikor večja je istovetnost mišljenja in interesov med posamezniki in družbo, toliko bolj izginja ta stran družbene lastnine, toda obstaja vse do komunizma.

Družba kot lastnik proizvodnih sredstev omejuje proizvajalca tudi zato, ker mora ta proizvajati tisto, kar je družbi najbolj koristno, celo takrat, ko njemu to ni neposredno najbolj koristno.

Tudi tega nasprotja v socializmu ni mogoče popolnoma odpraviti, temveč ga lahko samo ublažimo, spet iz istega glavnega razloga — nezadostne materialne proizvodnje. Kolikor se ta proizvodnja dviga, toliko manjše je nasprotje. Razumljivo je, da tudi tukaj lahko do neke mere pomaga družbena vzgoja, ki pa nikoli ne more biti odločilna.

8. V socializmu obstaja neenakost med ljudmi, ne samo zaradi tega, ker so ljudje neenako sposobni, temveč, in zlasti, zaradi tega, ker družba ne razpolaga s sredstvi, da bi vsak človek do konca razvil svoje sposobnosti, da bi jih uporabil na ustreznem družbenem mestu, v delovnem procesu. Družbena potreba po uporabi določenih sposobnosti posameznikov in zaradi tega tudi po njihovem razvijanju, je lahko večja ali manjša od razpoložljivih sposobnosti posameznikov. V kolikor je družbena potreba manjša od razpoložljivih sposobnosti, pride do neenakosti med ljudmi z istimi sposobnostmi, ker eni lahko razvijejo svoje sposobnosti do popolnosti in tako dobijo več s svojim delom, drugi pa tega ne morejo. Idealna rešitev bi bila, da bi se vse takšne sposobnosti uporabile v enaki meri — torej vsaka samo delno. Toda to je zelo težko doseči.

Tako pride na eni strani do nasprotja med družbo kot celoto in posamezniki, katerih sposobnosti ostanejo neuporabljene, oziroma nerazvite, in na drugi strani med temi posamezniki in tistimi, ki so razvili svoje sposobnosti in jih uporabili ter s tem zavzeli boljši družbeni položaj, po socialističnem načelu, da je človek plačan po svojem delu.

Tako lahko na primer tisti, katerim je družba omogočila, da delajo v bolj opremljenih podjetjih, z istim delom proizvedejo več proizvodov in tako zaslužijo več kot tisti, ki delajo v neopremljenih podjetjih, kar pomeni, da so sposobnosti teh zadnjih ostale ne popolnoma izkoriščene. Umski delavci lahko svoje umske sposobnosti bolje razvijejo kot fizični delavci, meščani bolje kot kmetje, itd., itd. Tako se razvijajo nasprotja med delavci v raznih panogah proizvodnje, med umskimi in fizičnimi delavci, med mestom in podeželjem, med razvitimi in nerazvitimi področji, itd.

Na drugi strani pa obstaja vrsta članov socialistične družbe, ki so družbeno slabši, to je takšnih, ki s svojim delom ne morejo proizvesti toliko, kolikor je

minimalno neobhodno potrebno, da bi si zagotovili zadovoljitev tistih potreb, ki jih zahteva družbena zavest kot osnovo človeškega dostojanstva. To se lahko zgodi ne samo zaradi njihove nesposobnosti (starci, bolniki, otroci), temveč tudi zaradi tega, ker družba nima dovolj sredstev, da bi izkoristila njihove obstoječe sposobnosti (nezaposlenost). V tem primeru je družba prisiljena, da jemlje od tistih, ki več proizvajajo, da bi tako zadovoljila minimalne potrebe družbeno šibkih, to pa povzroča nasprotje med tema dvema skupinama članov družbe. Kolikor bi se to nasprotje preostro reševalo v korist družbeno šibkih, bi to lahko imelo nedogledne posledice za družbo, zato ker bi se s tem slabila spodbuda družbeno produktivnejših, da bi dvigali proizvodnost dela. Tako se mora postaviti meja pri pomoči družbeno šibkim, ki se je ne sme prekoračiti ravno zaradi zavarovanja tiste pomoči, ki je v resnici mogoča in optimalna.

Tudi teh nasprotij interesov ni mogoče popolnoma odkloniti vse dokler bo materialna proizvodnja ostala nezadostna, ker je ravno ona glavna ovira, da veliko sposobnosti ostane nerazvitih in neuporabljenih.

Tukaj smo govorili samo o resnično obstoječih sposobnostih ljudi in o nasprotjih, ki jih povzroča njihovo nerazvijanje, oziroma neuporabljanje. Močan izvor nasprotij pa predstavljajo tudi želje in nagnjenja ljudi, da bi raje opravljali eno družbeno delo kot drugo, ali — da bi sploh čim manj delali. Te želje in nagnjenja do določenih vrst služb vedno ne ustrezajo objektivno obstoječim sposobnostim, in tako nastane nasprotje med družbo kot celoto, ki ji je do tega, da uporabimo samo svoje resnične sposobnosti, in tistih, ki si želijo zaposlitve, za katero v resnici niso sposobni.

Kar pa se tiče nagnjenja k čim manjšemu delu oziroma k popolnemu brezdelju, je še vedno močno v socializmu, kjer delo še ni postalo, kot pravi Marx, »prva življenjska potreba« človeka. Zaradi tega gleda posameznik, da dela čim manj, istočasno pa zahteva od vseh drugih, da delajo čim več, ker je zadovoljevanje njegovih potreb odvisno od dela drugih. Tako se družba kot celota postavlja nasproti vsakemu posamezniku in zahteva od njega polno mero dela, ki se ji on izogiblje. Tudi tukaj lahko vzgoja v marsičem pomaga; je celo edina rešitev, lahko pa učinkuje samo na večjo časovno razdaljo.

Končno je treba omeniti, da se razvijanje sposobnosti posameznikov z izobraževanjem, delno — ko gre za šolanje, pa skoraj popolnoma (odtod tudi zahteve po reformiranju šolanja tako, da bo vezano za delo) — vrši na račun proizvajalcev, ki morajo delati, da bi se tisti, ki se izobražujejo za delo, lahko izobraževali (tu pride delno do izraza tudi nasprotje med sedanjimi posamezniki, ki delajo, in bodočo družbo, za katero se izobražujejo nove sposobnosti). Izobraževanje je lahko toliko popolnejše in temeljitejše, kolikor večja sredstva za to dajejo sedanji delavci, s čimer gredo na škodo neposrednemu zadovoljevanju svojih osebnih potreb.

9. Končno pride do nasprotja med posamezniki v socializmu zaradi uveljavljanja osnovnega načela socializma — nagrajevanja po delu. Ta nasprotja so trojna.

Najprej ostaja nasprotje okoli točnega določanja meril za delo in meril za dobrine, ki se dajejo za ustrezno delo. Vrednosti dela ni mogoče točno določiti, ker delo ni predmet, ki bi se dal izmeriti z objektivnimi merili. Z določenega stališča so vsa dela enaka, ker vsako delo prispeva k družbenemu

proizvodu, ki ga brez katerega koli dela ne bi bilo, pa tudi zato, ker vsako delo pomeni trošenje človeka, to je življenja, ki je časovno omejeno. Zaradi tega bi se delo moralo meriti samo po času, ne glede na vrsto. Če pa je na drugi strani točno, da vsa dela ne skrajšujejo enako življenja, zaradi tega, ker so ena težja, a druga lažja, bi se morala med njimi postaviti razlika po tem njihovem dejstvu.

Toda to je samo ena stran problema določevanja vrednosti dela, ki je relativno enostavna in lahka za reševanje. Druga, težja stran tega problema pa leži v tem, da vsako delo že samo s tem, da je delo — trošenje življenja — še ni družbeno potrebno oziroma koristno. Določiti stopnjo koristnosti dela za družbo pa je zelo težko in kolikor je to tudi mogoče, se družbena koristnost dela običajno ne pokriva z njegovo fiziološko težino. Družbena koristnost pa se očitno določuje z določenimi merili, ki so vsaj delno subjektivna, ker so odvisna od ciljev, ki jih hoče družba doseči z delom, oziroma od potreb, katerim hoče zadovoljiti. Tako neko s fiziološkega gledišča zelo lahko delo lahko daje družbeno zelo cenjen proizvod, to pa pomeni, da ima za družbo večjo vrednost.

Proces dela je v socializmu tudi podružbljen v veliko večji meri kot prej, tako da noben delavec sam ne proizvaja nekega proizvoda — ki se proizvaja v podjetjih, ki imajo veliko število delavcev. Kolikor bolj je naglašen blagovni značaj proizvoda, toliko bolj družba (posebno preko tržišča) določuje vrednost tega proizvoda in ne vrednost dela posameznih delavcev, ki sodelujejo pri njegovi proizvodnji. Zato pride do nasprotij med samimi delavci, ki sodelujejo pri proizvodnji nekega proizvoda, v vprašanju, kako naj določijo vrednost svojega dela.

S tem pridemo do zaključka, da je vrednost človeškega dela zelo težko objektivno določiti, tako da bi bilo to sprejemljivo za vse. Če se ta vrednost določa s tržiščem, to je stihijsko, ima tako določevanje velike pomanjkljivosti, ki so poznane in jih ni treba naštevati. Bistveno pa je to, da tudi tukaj pride stihija, objektivno določevanje, do izraza šele s subjektivnimi odločbami tistih, ki upravljajo proizvodnjo in blagovni promet. Ti se lahko zmotijo v svojih odločbah, posebno zato, ker bodo težili za tem, da bi zadovoljili svoje interese, družba kot celota, ki reagira post factum s tržiščem, pa ima vsekakor izgube zaradi proizvodnje nekoristnega blaga in obratno. Če pa se vrednost določa z odločbami neke oblasti, potem ne obstaja objektivno popravljanje teh ocen s tržiščem, ali če so odločbe netočne, pride do drugih, za družbo zelo škodljivih posledic.

Toda katerikoli način za ugotavljanje vrednosti dela uporabimo, celo pod predpostavko, da točno določa to vrednost, bodo nasprotja med ljudmi vseeno ostala zato, ker oni sami ne cenijo na isti način vrednosti istega dela — tisti, ki dela, praviloma višje ocenjuje vrednost svojega dela. In tako vedno ostane nasprotje med gledišči o vrednosti dela, ki je samo odraz nasprotja interesov, ki je njegova osnova — s tem namreč, da više ceni vrednost svojega dela, bo delavec skušal popolneje zadovoljiti svojim potrebam.

Uveljavljanje načela delitve po delu pa privede do neenakosti, kot smo videli že v začetku, ravno zaradi svojega doslednega uveljavljanja. Ljudje, ki so neenako delali, ne dobijo enako, in če predpostavljamo, da so njihove potrebe

enake, jih ne zadovoljujejo enako, zaradi česar postanejo nezadovoljni. Če pa upoštevamo, da so njihove potrebe neenake, postane problem še bolj zapleten. Iz tega nastane borba za zmanjšanje neenakosti, čeprav včasih za ceno kršenja osnovnega načela delitve po delu. Vsako prisvajanje proizvoda tujega dela pa ni nič drugega kot oblika izkoriščanja.

10. V socializmu obstaja nasprotje tudi med družbo kot celoto in raznimi manjšimi celotami v okviru te splošnodružbene celote — ali lokalnimi ali katerimi koli drugimi, kot so združenja, podjetja, itd. Vsaka takšna manjša celota ima svoje splošne potrebe, zaradi katerih pride v nasprotje na eni strani s svojimi lastnimi člani — posamezniki, ker lahko svoje potrebe zadovolji edino na njihov račun, na drugi strani pa z družbo kot splošno celoto, ki zadovoljuje svoje potrebe. Kolikor ožja je celota, toliko manjša bodo nasprotja med njo in njenimi člani-posamezniki, ker posamezniki neposredneje spoznavajo povezanost svojih interesov z interesi manjših celot, katere člani so. Na drugi strani pa so zaradi večje moči teh celot od posameznikov njihova nasprotja z družbo kot celoto mnogo močnejša in družba zelo težko premaga odpor takih ožjih celot. Obstaja nevarnost, da takšni premočni deli družbe, ki so bolj organizirani in močnejše povezani kot družba kot celota, prevladajo v družbi in se vsilijo za njenega predstavnika, ko branijo svoje interese kot splošnodružbene. Tedaj je konec družbene objektivnosti, kar pomeni, da je konec tudi z napredkom v tisti meri, ki bi bila mogoča, če bi takšna objektivnost obstajala. Tedaj nastane hipertrofija posameznih družbenih elementov na škodo ostalih in neskladen razvoj cele družbe. V skrajnem primeru lahko to privede do izkoriščanja posameznih nepriveligiranih grupacij v družbi od drugih, privilegiranih.

Reševanje tega nasprotja je nenavadno težko, veliko težje kot reševanje nasprotja med posamezniki, tako zaradi večje moči teh ožjih družbenih celot, kakor tudi zaradi večjega obsega njihovih interesov, ki se zelo pogosto lahko zdijo interesi celotne družbe. Težko je najprej najti pravo merilo za splošnodružbeni interes, ki se nahaja v vsakem takem skupinskem interesu, potem pa je še težje tako merilo obdržati zaradi moči posameznih takšnih grupacij. Odpravljanje ali ublaževanje tega problema s pomočjo vzgoje in spoznavanja pravega merila za interese družbe kot celote ter povezanosti interesov družbe in njenih ožjih celot je še težje kot v drugih primerih, ker so tu sile večje, možnost spoznavanja in vzgajanja pa manjša kot pri posameznikih.

Kakor se pri posameznikih zaradi delitve po delu pojavlja problem družbeno šibkih, ki jih je treba podpirati ali vzdrževati na račun družbeno močnejših in produktivnejših, se tudi v odnosu med raznimi družbenimi ožjimi celotami pojavlja problem podpiranja slabših na račun močnejših. Tako pride do nasprotja med samimi temi ožjimi celotami, močnejšimi in slabšimi. Koliko morajo razviti kraji dati za razvoj nerazvitih, koliko morajo dati razvite veje proizvodnje za podpiranje nerazvitih, a koliko naj zadržijo za sebe? Vprašanje je zelo zapleteno in bi ga morali reševati tako, da bi poiskali skupno merilo interesov — podpirati nerazvite toliko, kolikor je v interesu razvitih. Verjetno pa je, da se njihovi interesi vedno ne ujemajo, kajti razvitejši ima lahko več interesa do tega, da še naprej bolj razvija sebe kot druge. Zaradi moči teh ožjih celot pride do težkih konfliktov, ki jih ni mogoče reševati z vzgojo,

posebno zato, ker pomoč razvitih nerazvitim ne pomeni nujno interes razvitih, temveč samo njihovo žrtev, ki temelji na njihovi ljubezni in človečnosti.

11. Pri reševanju vseh teh nasprotij interesov, kakor tudi mnogih drugih manj važnih, ki jih tu nismo omenili, pride do novih nasprotij okoli samega mehanizma reševanja že zato, ker rešitev nikoli ne more biti popolna. Nasprotje pri reševanju interesov postane politično nasprotje, ker mora naposled za njihovo reševanje biti uporabljena tudi sila. Uporaba državne sile je dokaz za moč in v nekem smislu tudi nepomirljivost nasprotij. Pri tem so mogoči razni mehanizmi za reševanje nasprotij in nova nasprotja okoli teh mehanizmov. Pri reševanju nasprotij sta mogoča dva sistema — demokratični in avtokratski, to pomeni, ker ni mogoče enotno mišljenje o vprašanih, zaradi katerih pride do nasprotij, je mogoče osvojiti kot obvezno rešitev mišljenje večine ali obratno, mišljenje manjšine. Katerokoli mišljenje je osvojeno, to je, naj je bil sistem demokratični ali avtomatski, v obeh primerih se zelo redko zgodi, da bo rešitev nasprotij prostovoljno sprejel tisti, proti katerega interesom gre. Toda če je sistem reševanja demokratičen, ima takšna rešitev brez dvoma več avtoritete kot avtokratska rešitev, ki jo vsili manjšina. Zato je demokratičen način reševanja boljši. Število nezadovoljnih je pri takšnem reševanju vsekakor veliko manjše kot v primeru avtokratskega sistema.

Toda v stopnjah uresničenja demokracije so brez dvoma razlike. Ne obstaja socialistični politični sistem, ki bi mogel odkrito zastopati avtokratsko načelo reševanja nasprotnosti, obstajajo pa sistemi, ki so bolj ali manj demokratični. Glavni problem je tu problem neposrednega odločanja od strani delovnih množic, ki je povezan s samo usodo socializma, oziroma z oblastjo delavca nad proizvodom njegovega dela, to je, z ekonomsko demokracijo. Stopnja neposredne demokracije in posebno ekonomske neposredne demokracije, oziroma stopnja neposredne oblasti delavca nad proizvodom njegovega dela, je lahko različna, in celo mora biti različna v različnih in raznih etapah razvoja socializma, odvisno od vrste objektivnih in subjektivnih okoliščin. In prav okoli te stopnje lahko nastanejo nasprotja, politična nasprotja, ki se tičejo politične organizacije socialistične demokracije. Čeprav so ta nasprotja politična, nikoli ne smemo pozabiti na njihovo resnično osnovo, namreč da so v skrajnem primeru to vendar nasprotja ekonomskih interesov, katerih glavne vrste smo poskušali orisati.

Tako se lahko zgodi, da se pod obliko demokracije skriva večja ali manjša avtokracija v reševanju nasprotij. Na splošno lahko rečemo, da bo avtokracije vse več, kolikor manj bo neposredne demokracije, s čimer pa seveda ne želimo reči, da je neposredno demokracijo treba takoj in v največji meri uvesti, ker to ni mogoče.

12. In ravno zato se tukaj postavlja nov problem — problem vloge elite v socialistični družbi, vloge specialistov za upravljanje družbe, kot tudi problem birokracije.

Ni vredno zanikati dejstva, da v socializmu — in če je ta manj razvit, tem prej — vsi ljudje niso enako sposobni (niti po naradni nadarjenosti, a posebno po strokovni izobrazbi, po znanju), da odločajo o splošnodružbenih interesih, da določajo točno mejo med zadovoljevanjem interesov družbe in interesov posameznikov ali delov družbe, takšno mejo, ki bi omogočala skladno zado-

voljevanje vseh interesov. Določeni ljudje imajo to sposobnost in izobrazbo v večji meri kot drugi in na žalost ti ljudje še vedno predstavljajo manjšino v družbi. Postavlja se vprašanje, kakšna naj bo vloga te manjšine pri reševanju teh nasprotij.

Načelno bi bilo to vprašanje lahko rešiti. Ker se predpostavlja, da ta elita bolje ve, kako je treba pravilno rešiti nasprotje med interesi, to v resnici pomeni, da bi večina, in celo vsa družba, morala sprejeti njene odločitve kot svoje. Pravilno reševanje nasprotij interesov namreč ne pomeni nič drugega kot to, da elita uresničuje stvarno mišljenje vsakega posameznika ali skupine o njihovem interesu. S predpostavko namreč, da vsak subjekt želi uresničiti svoj interes v čim večji meri, bi bila vloga elite to, da osvoji ta splošni cilj vseh in glede na objektivno povezanost interesov vseh — družbe kot celote, njenih delov in posameznikov — glede na objektivno soglasnost vseh teh interesov poišče rešitev, ki bi najbolje uresničevala ta cilj. Predpostavlja se, da običajni ljudje ne znajo najti takšne rešitve, namreč, da ne znajo najti sredstev za uresničenje svojega cilja. Tako, da če bi imeli drugačno mišljenje o sredstvih kot je mišljenje elite, bi njihovo mišljenje bilo v resnici napačno, ker bi z njim ne mogli uresničiti svojega cilja. Elita bi v tem primeru bila samo orožje cele družbe in vseh njenih sestavnih delov za uresničevanje njihovih interesov. Politična naloga elite, v katere delovanju bi se videla njena politična sposobnost in spretnost, bi torej bila, da si pridobi zaupanje večine, oziroma vseh članov družbe, in jih prepriča, da rešitve, ki jih ona predlaga, ustrezajo ciljem vseh in da bi jih zato morali vsi osvojiti. Tako bi elita bila predstavnik družbe ali vsaj njene večine.

Iz raznih vzrokov pa ni vedno lahko, da si elita pridobi zase večino, posebno ne cele družbe. Kateri so razlogi za to, tukaj ne moremo pojasnjevati. Važno je to, da pride pogosto do političnih nasprotij med elito, manjšino, ki ima v rokah oblast, ki predstavlja družbo, in večino. Da bi se temu izognili, mora biti politični sistem socialistične družbe tako elastičen in neposredno v rokah delovnih množic, da nikoli ne dobijo vtisa, da ta sistem ni njihov, da nikoli ne izgubijo zaupanja v njega, da imajo vedno resnično možnost, da ga po zakonu spremenijo, kakor hočejo. Samo polna demokracija omogoča stabilnost sistema in pravo, plodno vlogo elite.

Izhajati moramo iz osnovnega načela, da se množice učijo na izkušnjah, pa tudi na lastnih napakah, ker izkušnje si morda bolje pridobimo na napakah kot na uspehih. Bolje je, da elita pojasni množicam, da je določen ukrep v skrajni meri za množice boljši, kakor tisto, kar one hočejo, če pa v skrajnem primeru množice tega ne osvojijo, da ne brani, da množice odvržejo ta ukrep in se na lastnih izkušnjah prepričajo o točnosti mišljenja elite, kakor da uporabi državno nasilje zaradi odpora množicam, ter da s tem vzbudi odpor v množicah, s katerimi postopa kot z mladoletniki. V socializmu ljudje nikoli ne smejo imeti vtisa, da niso oni pravi nosilec oblasti, da država ni njihova.

Če postopamo tako, bomo zaželeno rezultate dosegli morda kasneje, kot če bi množice šle za elito, oziroma če bi elita lahko uresničila tisto, kar misli, da je potrebno, ne glede na voljo množic. Zavedati pa se moramo, da je edina pot za doseganje rezultatov omenjena demokratična pot, in da pot, ki se zdi nujnejša, v resnici v nobenem primeru ne vodi k cilju.

13. Prva stopnja birokratizacije države se pojavlja ravno takrat, ko se elita posluži državnega nasilja proti volji večine. V začetku gre večina za elito, čeprav je ne razume, pač na osnovi zaupanja, ki si ga je prej pridobila, zaradi dolgotrajnega nerazumevanja pa izgubi zaupanje v elito, ki se ji vse bolj oddaljuje, in tako pride do ločitve množice, na eni strani in elite, države, na drugi. Elita in država, ki jo ima v rokah, se birokratizira.

Ko se je enkrat navadila na metodo ukazovanja namesto na metodo prepričevanja, pa je elita vse bolj nagnjena k temu, da se izključno poslužuje metode ukazovanja in uporabe državnega nasilja. Vse bolj se zapira sama vase, oddaljuje se od družbe, ustvarja posebno zavest o svojem poslanstvu, o svoji neobhodnosti, itd. Skratka, ponavlja se zgodovina vseh vladajočih grupacij, ki so se postopoma oddaljevale od družbe in se iz služabnikov družbe spremenile v njene gospodarje.

Zadnji korak tega razvoja je storjen, ko začne birokracija svoja že tako obstoječa ter objektivno družbeno nujna in potrebna pooblastila (ki jih kot takšne množice sprejmejo) povečevati na osnovi že spremenjene zavesti o svoji važnosti za množice. Tako se ustvarjajo za socializem neznosne razlike med množicami in birokracijo. Birokracija nastopa kot predstavnik družbe in brani njene interese, istočasno pa vse bolj in bolj istoveti sebe z družbo in brani svoje lastne interese. Nasprotje interesov v osnovi družbe, nasprotje ekonomskih interesov, privede tako do političnega nasprotja okoli mehanizma za reševanje prvotnega nasprotja, to politično nasprotje pa spet privede do novega nasprotja materialnih interesov med birokracijo in množicami. Tako se ustvarja začarani krog nasprotij, ki se medsebojno povezujejo v nerešljiv splet.

Tu se pojavlja zelo resno vprašanje, ali pooblastila, ki si jih pridobiva birokracija, lahko privedejo do nove oblike izkoriščanja, do preobrazbe birokracije v novega izkoriščevalca, in s tem v nov razred, kar bi pomenilo zanikanje socializma. Vprašanje se razširi na splošno na vse tiste, ki na osnovi delitve po delu dobivajo boljši položaj v socialistični družbi. Namreč, kako dolgo neenakost v delitvi, glede na to, da meril za delo in njegovih vrednosti ni mogoče nikoli točno določiti, lahko obstaja v socializmu, a da sam socializem še ni v nevarnosti? Kako dolgo lahko neenakost raste, a da se ne spremeni v novo izkoriščanje? Ali sploh preti socializmu nevarnost, ne glede na birokracijo, da s svojim napredovanjem v določenih primerih privede do novega izkoriščanja, čeprav samo začasnega?

Na ta vprašanja je težko odgovoriti. Teoretično ni mogoče zanikati nevarnosti takega razvoja, posebno pa ni mogoče zanikati nevarnosti, da birokracija uresniči tisto drugo stopnjo oddaljevanja od množic, da postane nov izkoriščevalec. Vrsto takšnih negativnih pojavov je bilo mogoče opaziti v praksi graditve socializma, na žalost pa so nezadostno proučene, da bi lahko zaključili nekaj gotovega o njihovem značaju.

Vseeno pa ne smemo biti pretirani pesimisti. Zaradi dviganja zavesti delovnih množic, ki neprestano napreduje, je nevarnost pred birokratizmom in novo obliko izkoriščanja gotovo samo začasna. Socializem mora biti sposoben, da to nevarnost premaga, tako da je birokracija do te stopnje lahko samo začasna deformacija socializma, in težko je verjeti, da lahko postane trajni družbeni sistem.

Kljub temu pa je dejstvo, da obstaja vrsta takšnih nevarnosti, in da politična nasprotja v socializmu predstavljajo važno vrsto nasprotij, ki se ji mora posvečati največja pozornost.

14. Če gremo k vse večji neposredni demokraciji v reševanju obstoječih nasprotij interesov — in to moramo — vse bolj raste pomen ožjih družbenih celot v socialistični družbi, krajevnih ali drugačnih. V okviru teh ožjih skupnosti posamezniki lažje razumejo interese te skupnosti in interese drugih posameznikov ter jih uskladijo, in lažje se prostovoljno odločijo na omejevanje svojih lastnih interesov, kar v bistvu pomeni, da so razumeli, da je svoje kratkoročne interese treba podreti svojim dolgoročnim interesom. Zveze odvisnosti med člani ožje skupnosti so veliko bolj očitne vsakemu njenemu članu, čeprav ima nizko izobrazbo, kakor zveze v okviru širše skupnosti. Ožja skupnost je zato prava šola upravljanja za široke množice. V svojem podjetju, v svoji občini, v svojem okraju, v prosvetni ali zdravstveni ustanovi, se navadni delovni ljudje učijo spoznavati povezanost svojih osebnih interesov, interesov skupnosti in vseh ostalih ljudi, in pravilno reševati nasprotja interesov.

Tukaj igrajo posebno važno vlogo krajevne skupnosti, a predvsem komune, ki so najbližje posameznikom. To pa zaradi tega, ker v teh krajevnih skupnostih pride do istih vrst nasprotij kot v okviru celotne družbe, samo v manjšem razmerju. Nasprotno, v skupnostih, kot so na primer podjetja, so nasprotja interesov veliko manj raznovrstna in poenostavljena. Ravno zaradi takšne narave krajevne skupnosti ji je treba dati čim širšo samoupravo, da bi se na eni strani njeni interesi v zadostni meri ščitili, in da bi se na drugi strani državljani mogli v čim večji meri učiti reševanja nasprotij med interesi in se tako usposablјati za njihovo reševanje v okviru širših skupnosti, pa tudi družbe v celoti. Zato ima komunalni sistem tako velik pomen za socializem.

Razumljivo je, da ni treba pretiravati v ničemer, pa tudi ne v dajanju pooblastil komunalni skupnosti na račun družbene celote. Pretiravanje v tem pogledu bi lahko privedlo do okrepitve tistega nasprotja med celotno družbo in manjšimi skupnostmi, o katerem smo že govorili; ter do napačnega reševanja tega nasprotja interesov na škodo celote, a s tem, če gledamo na daljše obdobje, tudi na škodo skupnosti.

Prevedel Jože Plešej

O krizi v literaturi

Jan Grossman

Ta sestavek je bil objavljen v dvanajsti številki Nového života leta 1956, torej v obdobju, ki mu lahko rečemo »nepregledno«. Verjetno zato sestavek ni izzval javne polemike. Brez odmeva sicer ni ostal, čeprav ta odmev ni imel značilnosti nazora postavljenega proti nazoru in kljub precejšnji pronicljivosti ni bil takšen, kakršnega si je avtor želel.

Letos se je za sestavek začela zanimati redakcija Hosta do domu v pričanju, da analiza literarne krize lahko nekaj doprinese tudi k današnjim diskusijam. Izredno sem hvaležen redakciji ne samo za to mnenje, ampak tudi za zelo izjemno odločitev, da se znova natisne članek, ki je v časopisu izšel pred osmimi leti.*

Razen dveh treh stilnih popravkov je sestavek O krizi v literaturi natisnjen tu tako kot v prvi objavi.

1.

Realnost nam daje pravico, da smatramo položaj naše literature kot posebno obliko potlačene krize.

Tudi če je bil pojem krize v minulih letih kakorkoli zbanaliziran, nam v svojem pravem pomenu ostaja kot posrečena oznaka situacije, iz katere pri analizi izhajamo. Propadanje, agonija, konec — to je samo ena stran krize. Mi bomo seveda govorili o krizi kot o trenutku, s katerim se srečamo na straneh literarne zgodovine v zvezi z gospodarskimi, družbenimi in nazorskimi prevrati; torej kot o mejni situaciji, kjer se dolgo dozorevajoči razvoj nasprotij zgoščuje v posebno intenzivne in hkrati zapletene ter nepregledne konflikte.

Zadnjo globoko krizo te vrste je preživljala literatura v obdobju tako imenovane avantgarde: višek doseže po prvi svetovni vojni in je v tesni zvezi s pregrupacijo sil v družbi. Bujnost smeri, programov in teorij, trenja metod in estetskih nazorov, popolno pomanjkanje zedinjujočega sloga — ti zunanji znaki so izraz posebnega procesa, ki pelje k temu, kar bi mogli imenovati *diferenciacijo sestavin umetniškega dela*.

* Članek o krizi v literaturi je avtoriziran prevod iz revije »Host do domu«, mesečnika za literaturo, umetnost in kritiko (št. 4/1964), ki izhaja v Brnu. Objavljamo ga zato, ker posreduje zanimiv vpogled v polpreteklo in sodobno literarno dogajanje na Čehoslovaškem, pa tudi zaradi aktualnosti avtorjevih pogledov na probleme literature in kritike.

Te sestavine literarnega dela, katerih posebna eksistenca se do sedaj ni občutila, ker so funkcionirale tako kot funkcionirajo organi v zdravem telesu, se naglo iztrgajo iz celote in se v večji ali manjši meri osamosvajajo. Noetične osnove, kompleksi konkretnih nazorov, poetična načela, področja tem, umetniški postopki in stilistična sredstva — ki so do sedaj tvorili relativno harmonično enotnost dela — začenjajo živeti samostojno in med seboj neodvisno. In ne samo to: razvijajo se nesorazmerno in celo v nasprotujočih si odnosih. V konfrontaciji z novo resničnostjo se raziskujejo, preverjajo in večkrat hitro diskreditirajo. Nujno se postavlja vprašanje smisla in upravičenosti njihove eksistence, načinov in oblik te eksistence: problematizirajo se.

Diferenciacija in problematiziranje literarnega dela in njegovih sestavin ni samo pasiven odraz naglega družbenega razvoja. Najenergičnejši napredni tok avantgarde jo razume kot namerno *preformiranje* sredstev, nujno za doseg adekvatne, resnične interpretacije izredno komplicirane stvarnosti. Samo pri površnem pogledu se ta faza kaže kot kaos. Vendar odločujočim silam nič ni bilo bolj oddaljeno kakor zmeda in nedoločenost. Obratno: verjetno ni bila umetnost nikoli prežeta s takšno voljo po točni formulaciji lastnih problemov in problemov svojega odnosa do realnosti; verjetno nikoli ni izstopala s tako heroičnim eksperimentalnim stremljenjem, katerega težnja po eksaktnosti je mejila na preciznost znanstvenih disciplin. Verjetno se ni nikoli — težeč po posodobljenju — tako metodično poučevalo o najrazličnejših in najoddaljenejših področjih ustvarjanja, filozofije in znanosti vseh vrst.

Diferenciacija sestavin je seveda večkrat vodila celo k mejam, za katerimi se je delo kot celota razbilo v nepremagljivih protislovjih: teoretična in programska komponenta sta težili po tako subtilni in izspekulirani situaciji, da je umetniška praksa ni bila sposobna enakovredno uresničiti. Plan se je razšel s konkretnim rezultatom, tendenca je ostala neobjavljena in neobjavljiva, program nepojasnen. To je, mislim, zgodovinsko protislovje surrealizma — na primer — protislovje njegovega programa in njegove prakse. Torej ni »formalizem« tisti, ki omejuje vpliv Bretonove smeri — surrealizem je bil visoko »vsebinski«, dosledno je preziral formo — ampak nerešljivo protislovje programa in njegove realizacije. In to protislovje je tipično.

Prevratni pomen Oktobra vpliva od začetka na ideološko orientacijo avantgarde in na njene perspektive. In nastnek ter razvoj sovjetske kulture daje krizi posebno podobo.

Predvsem znova problematizira samo funkcijo umetnosti, njen namen in družbeni smisel. Ali naj bo umetnost kritična, reprezentativna, ali samo rekreacijska, ali naj izpolnjuje propagandne in pedagoške naloge? Kje so meje njene samostojnosti in kaj je sploh ta samostojnost? Kakšne so pravice in kakšne dolžnosti? So obvezni samo filozofski pogledi ali tudi konkretne umetniške rešitve? Ti problemi nastopajo v posebno ostri in komplicirani formi: literatura se ne srečuje z novo stvarnostjo kot z zahtevo in s snom, ampak kot z življenjsko in organizacijsko prakso. Vprašanja ustvarjanja postajajo politična vprašanja, večkrat v smislu politike dne. Zato se ne pojavljajo jasno formulirana, ampak v kompleksih, kompliciranih prispodobah, poenostavljena ali obratno v nejasnih zapletih previdnih in neprevidnih polresnic in pollaži.

Lahko se zdi, da konstruirajo probleme, ki se jih ustvarjajoči umetnik ni niti zavedal ali jih je premagoval s samoumevnim aktom ustvarjanja. Toda je bilo

res tako? Genijalni Majakovski, pisatelj bolj kot drugi disponiran za takšno situacijo, je priča in suveren te krize. Do zadnjega trenutka — ali bolje: tudi v zadnjem trenutku — se bori z nerazumevanjem, napadi, dvomi, vprašanji. Ne samo z načrtnimi škodljivci — ne poenostavljajmo razvoja literature na raven kriminalnih zgodbic — ampak tudi z drugimi nazori in koncepcijami, protislovji in konflikti, s kakršnimi je zaznamovana pot do velikega cilja: razrešiti odnos med umetnostjo in družbo. Pozitivno, pravično in bogato ga razvozljati, plodno za obe strani.

Zdi se, da so pomembno vlogo v tem obdobju odigrale tendence sintetizirajoče narave: tiste, ki so premagale izključnost in abstraktnost nekaterih eksperimentov; ki so znale njihove rezultate v stiku z življenjsko prakso urediti, prevrednotiti in napolniti z novim pomenom. Takšne tendence so določile smer nadaljnega razvoja Majakovskega, ali recimo Brechta — da omenim samo ta dva programsko politična pisatelja, ki sta ustvarjala tudi iz vzpodbud aktualnosti dne. Oba sta na svoj način razvijala avantgardne principe svojih začetkov in jih znala *obogatiti* z zahtevo po smotrnosti dela. Nikoli jih seveda nista negirala ali opustila; ni res, da so bili ti principi samo epizoda v njunem razvoju.

Sintetizirajoče tendence so aktualizirale tudi problem tako imenovane realistične klasike, ki jo je avantgarda v svojem antitradicionalizmu večinoma zavračala. Spet so vzpostavile zvezo z njo: premagale so akademsko razlago klasikov in podajale njihovo bistvo, osnovno življenjsko situacijo velikih realistov, njihov angažirani odnos do realnosti, sposobnost, izraziti z mogočnim ljudskim tipom to realnost v vsej njeni širini in dinamiki. To zelo zanimivo poglavje se mogoče najočitneje izraža v gledališču, kjer je obnova odnosa med zgodovinsko vrednoto in sodobno družbeno ter umetniško problematiko osnovno vprašanje.

2.

Kriza v tem smislu je bila nujna etapa; protislovja, gibalna sila razvoja, so se do skrajnosti zaostрила in umetnik se je z njimi spoprijel kolikor mu je dopuščal talent, sposobnost spoznavanja, socialni pogoji in možnosti. Kriza ni bila katastrofa.

Situacijo so zaostriale šele tiste tendence, ki so skušale krizo zastreti in jo zamaskirati z določenimi shemami, predvsem razvojnimi. Njihove korenine bi seveda zaman iskali v znanosti in umetnosti.

Mehanična teorija zaostrovanja razrednih nasprotij je vodila k avtomatičnemu poenostavljanju, dogmatični predstavi razvoja, ki je prešla ali bagatelizirala zapletene forme, v katerih se izraža razvoj in tekmovanje dveh svetovnih družbenih in političnih sistemov. Podobno je bilo na področju kulture. Izhodišče je bil obrazec nasprotij dveh sfer: socialistične in kapitalistične. Vendar se je pozabljalo, da ima ta obrazec samo *splošno* veljavnost, da se pa *konkretizira*, realno odigrava v neskončno kompliciranejših procesih; v konfliktih, ki nimajo jasne meje ali pa se njihove meje neprestano spreminjajo, v protislovjih, katerih ločnice potekajo znotraj smeri, del in zavesti avtorjev. In da so končno forme in podobe progresivnih vsebin vedno drugačne in pestre.

Poenostavljajoča shema te vrste se najjasneje odraža v tekstih Ždanova. Dejstvo, da so njegove teze objektivno zoževale pojem napredne socialistične umetnosti,

ni posledica pomanjkanja občutka za umetniško vrednost. Izhaja direktno iz bistva sheme. Ta shema je očividno prišla v protislovje z zapleteno stvarnostjo. Če bi dovolila široko koncepcijo napredne kulture, ki jo soustvarjajo najrazličnejše smeri z zelo specifičnimi postopki, bi morala negirati sama svoje bistvo in se demantirati. Svoje protislovje je rešila obratno: iz vsesplošnih temeljev je izpeljala približno točen model literature — ki s svojim premočrtnim odnosom do ideje odgovarja shemi — in ta model naredila več ali manj obvezen za prakso.

Področje avantgardne literature je bilo iz tako ustvarjene sfere več ali manj izvzeto, potlačeno ali izolirano. Kritika, zrasla pod vplivom Ždanovih tez, ji tudi ni bila sposobna slediti in jo vrednotiti, ker je bil ves njen spoznavni aparat poenostavljen in otopel, njena merila pogrobela. Ves razvoj moderne literature s svojimi kompliciranimi nasprotji in izraznimi formami se je tako znašel popolnoma izven dosega te kritike. Ostali sta samo dve stališči, ki jih je mogla zavzeti: ničesar videti ali pavšalno negirati.

Te tendence so seveda v velikem merilu delovale kot močna zavora v razvoju napredne kulture. V skrajnih primerih, kot je dokazal Lukacs, so pomagale tipično reakcionarnim silam postaviti vprašanje svetovnega razvoja v idealistično pojmovana in nepomirljiva nasprotja Zapada in Vzhoda itd.

Takšna dušitev krize — tega skrajno kompliciranega in nasprotujočega si razvoja — se je odrazila v naši literaturi. Dvakrat težko: shematične osnove so bile predvsem genetično tuje osnove, mehanično prenesene z enega področja na drugo. Njihova odvisnost od dejanskega stanja literature je bila toliko bolj nedoločna, čim določneje in avtoritativneje se je uveljavila. Komplicirana problematika se je zastirala in zavrla razvoj, literatura, ki je po okupaciji naletela na cel kompleks vprašanj, ni mogla teh vprašanj javno in svobodno rešiti. Ni jih naredila za predmet svojega zanimanja, ni jih priznala. Saj priznavati krizo bi lahko vzbudilo sum, da slabši pozicije, črniš zmago, zapadaš dekadentskemu razpoloženju, zaostrojuješ in mogoče celo rušiš.

Kriza se je skrila v notranjost in na površini se je pojavila stagnacija.

Literatura je postajala podobna človeku, ki preboleva težko bolezen. Vendar bolezen je morala izbruhniti pozneje in v težjih pogojih.

3.

Za krizo avantgardne literature je značilna neobičajno ostra klasifikacija, preverjanje vrednot in meril. To je vodilo k okrepitvi in razvoju kritičnih in teoretičnih elementov, ki so se večkrat tvorili znotraj pesnikovih del in smeri ali istočasno z njimi: v širini estetskih nazorov, poetik, manifestov, programov, metodoloških študij. Brechtovo delo na primer raste iz stalne zavesti krize in iz zaključkov izhajajočih iz tega. Brecht ve, da je treba znova in znova obnavljati odnos med umetnostjo in stvarnostjo ter iskati način, kako stvarnost enakovredno izraziti; da je treba iskati najrazličnejše postopke in sredstva, in to praktično in teoretično; da je treba oživljati pozabljene žanre, če lahko postanejo nositelji aktualnih pomenov.

Teorija Ždanova je napadla predvsem te kritične vrednote avantgarde — ker so s svojo vsestranskostjo zanikale absolutno vrednost sheme. In če jih ni tlačila,

tedaj jih je razdrobila in jim odvzela individualnost. V bistvu je bil to izraz nezaupanja v literaturo in njeno sposobnost, da bi se razvijala samostojno — to pomeni v svojevrstnem stiku z življenjem. In druga plat tega nezaupanja je bilo nerazumljivo precenjevanje praktično socialnega pomena umetnosti, posebno v primeru, če bi idejno »pobegnila«. Nečastna kuratela je spodkopala moč publicirane literature, njeno avtonomijo in pogum pomeriti se z novimi prilikami in tudi z neuspehi. Kolikor ni samo umetnikovo notranje razpoloženje odgovarjalo favoriziranim zahtevam — je večina del bolehala za politično tremo, ki je vodila naravnost v posploševanje, nevtralnost, preizkušene in odobrene konvencije.

Shematične tendence so zajele tudi profesionalno kritiko.

Ena izmed važnih funkcij kritike (nikakor ne edina) je, uvajati sodobno literaturo v živ stik s starejšo literaturo ali z literaturo drugega naroda. Ne samo površno informirati, ampak aktivno odkrivati te tuje ali zgodovinske vrednote, ki lahko v danem trenutku odigrajo pomembno vlogo v razvoju sodobne in domače literature. Tako je kritika soustvarjalec gibanja, formira njegove temelje, mu išče predhodnike in sodobnike in ga razlikuje od antagonističnega. Lahko, da bi bila literatura s svojo zgodovinsko znanostjo in izdajateljsko prakso dobro seznanjena s Shakespearom — pa je vendar šele neka nova kritična interpretacija, ki recimo odkrije edino komponento Shakespearovega dela — sposobna aktualizirati tega velikega angleškega klasika in narediti iz mrtvega velikana živ inspiracijski vir. Kritika je v tem primeru neko splošno znano vrednoto na novo razložila, nekoliko drugače predstavila, odkrila v njej aktualno in razvojno odločujočo vsebino.

Shematizacijske tendence so to raziskovalno vlogo kritike zelo omejevale, pripisujoč ji bolj funkcijo ilustratorja in komentatorja že prej znanih vrednot. V bistvu je bil to izraz teženj, o katerih smo že govorili: preprečiti literaturi eksperimentalni odnos do predmeta, torej preprečiti takšno raziskovanje snovi, ki ne bi imelo že vnaprej dovolj znanih rezultatov in ki bi moglo priti navzkriž z dogmo.

Omejevanje je prišlo do izraza tudi v metodološkem razvoju kritike in v njenem šibkem pritisku na teoretične osnove. Sredstva za spoznavanje umetniškega dela se niso izboljševala, ampak so začela stagnirati in se nadomeščati s posplošujočimi normami. Tu so nastajale določene šablone, odvisne med drugim tudi od narave raziskovanih del in njihovega mesta v naprej ustvarjeni lestvici vrednot.

Do nekaterih avtorjev je zavzela kritika takšen odnos kot do dokumentov. Njihovo delo ji je služilo kot argument in primer. Večinoma se je poudarjala samo spoznavna funkcija dela: kritika se je koncentrirala na sestavne dele, objektivno zajemajoč zgodovinsko in socialno resničnost predstavljene epohe, njeno razredno osnovo; ta del je predstavljala, primerjala z rezultati novega raziskovanja ali z avtorjevo ideologijo itd. Literarno delo kot umetniška celota, ki je nadrejeno spoznavnim funkcijam, ker jih zajema v sebi, je stopalo v ozadje. Delo je postajalo vir, del dokumentarnega študija s področja zgodovine razrednih bojev.

Drugod se je poudarek premaknil na samo metodo raziskovanja. Delo je postalo nekakšno sredstvo, na katerem je kritika demonstrirala delovanje raznih teorij:

teorija odrazov, odnos med bazo in nadstavo. Zdelo se je, da je naloga kritike izčrpana, ko je našla dovolj zadovoljiv odnos med gospodarsko osnovo avtorjeve dobe in resničnostjo njegovega dela. Te tendence so se včasih pojavljale v študijah in razpravah o zahodnih realistih, o Balzacu in Stendhalu na primer.

Druga šablona se je pojavila pri raziskovanju del, ki so bila vzori. To je bila absolutizirajoča šablona. Tu je najkonkretnije prišel do izraza vpliv Zdanovih tez. Delo se je sicer razložilo iz konteksta, toda ta kontekst je bil zaradi absolutnega poudarjanja Zdanovih tez oslavljen. Avtor že ni bil več predmet razprav, postal je sam merilo, ki se ni raziskovalo, ampak osvetljevalo in apliciralo. Spomnimo se, kako je Zdanov obsojal moderno glasbo, katere osnovo je videl v kakofoniji. Ne priznavati principe Čajkovskega mu je pomenilo »opuščati zakone muzike«. Jermilov je polemiziral s knjigo profesorja Kirpotina o zgodnjih delih Dostojevskega, vendar ne na osnovi analize — ampak na osnovi primerjanja Kirpotinovih nazorov z nazeri avtoritet, predvsem Dobroljubova. Ogorčenje, s katerim nastopa v zaključku kot zagovornik načel marksističnoleninističnega mišljenja, dokazuje, kako globoko je bila ta šablona zakoreninjena v zavesti znanstvenikov.*

Absolutizacija se je kazala posebno pri oblikovanju večjih literarnih celot, tako imenovanih izročil preteklosti, klasične dediščine. Izbor se je izvajal ozko, izbrani avtorji so postali dogme in merilo ter bili izvzeti iz resničnega raziskovanja. Res je, da je bilo z literarnozgodovinskega vidika mnogo del, zlasti avtorjev 19. stol., preštudiranih temeljiteje kot kdajkoli poprej. Toda v odnosu do sodobnega ustvarjanja so bile te analize tudi negativne, kadar so avtorje kanonizirali in jih tako postavljali v nepomirljivo nasprotje z drugimi pesniki.

Nastajal je nekakšen Olimp in sodobna literatura je morala imeti do njega enak odnos kot klasika do antičnih modelov.

Tudi to je bil odraz osnovne sheme, ki je poenostavljala razvoj na razvoj skoraj abstraktnih nasprotij. Nepripravljenost ali nesposobnost interpretirati srečavanje dveh kultur v vsej njeni kompliciranosti vodi k posploševanju delnih, čeprav specifično umetniških razlik na načelne, svetovnonazorske razlike. Ta tendenca je opazna v znanem Štollovem predavanju o poeziji. Razlike v poetiki in umetniških nazorih so tu pritirane do skrajnih stališč in absolutizirane v svetovnonazorske razlike, v nasprotje naprednega in reakcionarnega nazora. Trganje delov tekstov iz zgodovinske odvisnosti in montaža citatov — to so že samo posledice osnovnega odnosa do snovi.

Razvoj takšnih šablon je podpirala še nezagodovinska koncepcija tako imenovanega kozmopolitizma in boj proti njemu. Nacionalistični poudarek te kon-

* »Dobroljubov pravi, da v romanu *Ponižani in razžaljeni* ni socialnega posploševanja, socialnih povzročiteljev zla, ampak da se tu pojavlja uživanje v zlu, naslajanje s pokvarjenostjo. Kirpotin pa v delu *F. M. Dostojevski* trdi, da ima zlo, posebej v postavi Valkovskega, pri Dostojevskem jasno socialno osvetlitev. Dobroljubov dokazuje, da roman ne izzove smrtnega sovraštva do zla kot posledice nesocialne ureditve sveta, toda Kirpotin nas spet prepričuje, da zlo, opisano v romanu, izziva gnev proti tej nesocialni ureditvi. Dobroljubov ugotavlja »popolno brezbriznost« Dostojevskega do glavnih zakonov realizma — do socialnega tolmačenja pojavov, Kirpotin pa izjavlja, da je bil Dostojevski realist do konca življenja.

Takšna idealizacija Dostojevskega nima nič skupnega z znanstvenim marksističnoleninističnim študijem pisateljevega ustvarjanja.«

cepcije ni vodil samo k izoliranemu pojmovanju razvoja posameznih literatur; preprečil je tudi kritiki, da bi videla resnično osnovo kozmopolitizma, zavedel jo je od vzrokov h golim posledicam, zunanjim pojavom. Nehalo je pojmovanje, da kozmopolitizem — v smislu breznačelnega, pasivnega sprejemanja tujih impulzov — nastaja kot posledica dolge neprirodne odtrganosti domače literature od ostalih literatur. Češka književnost bi lahko to potrdila z nešteti pričevanji in tudi v ruski literaturi se je kozmopolitizem pojavil v podobnih pogojih; kakor hitro se po dolgi izolaciji naveže stik, so kritične in klasifikacijske funkcije tako oslABLJENE — predvsem s posredovanjem publike — da se sprejema vse: prepovedanega kruha največji krajec.

Problem kozmopolitizma v tem smislu je eksistiral in eksistira. Vendar se je treba ukvarjati z njegovim bistvom. Sicer pa vidimo recidive kozmopolitizma okrog sebe vedno in tudi danes. Pojavljajo se v posebnih paradoksih: povzročajo, da določena umetniška dela vplivajo bolj v negativnem kot v pozitivnem smislu; ne s tem, kar oznanjajo, ampak s tem, česar ne oznanjajo; ne s tem, kar so, ampak s tem, kar niso. Ni verjetno, da bi veliki uspeh Olivierovega Hamleta ali Hemingwayeve novele izzvala samo potreba po njunih pozitivnih vrednotah. Vzrok je tudi v tem, da se obe deli razlikujeta od stereotipne in prekomerne produkcije prejšnjih let. Da te *izenačevalne* funkcije nimajo samo takšni pomembni filmi in knjige, ampak tudi plaža in komercialni kič — je samoumevno; in kozmopolitizem v našem pomenu besede je tu.

Popolna zadušitev ustvarjalne vloge kritike — vloge navezovanja aktivnega stika — se je najočitneje pokazala v odnosu do sodobne zahodne literature. Ni dvoma, da je eksistencializem eden od najizrazitejših in najutemeljenejših smeri z velikim vplivom v Evropi; da je dokument sodobne krize francoske literature: s svojo zgodovino, protislovnostjo posameznih sestavin, z navzkrižjem teorije, umetniške prakse in stališč, ki jih zavzemajo posamezni njegovi zagovorniki v raznih obdobjih do politične zgodovine; da je torej zaradi svoje občutljivosti *posredno* dokaz razvoja socializma in naprednih gibanj. Kakšen predmet študija je to zlasti za marksistično znanost in filozofijo! Kako bi lahko znanstvena polemika z njim prispevala k spoznavanju zapletenega razvoja, kakšne zahteve bi lahko postavljala na izbrušeno metodo raziskovanja in argumentacije!

Še dobro se spominjamo odločujočih nazorov, ki so smatrali publiciranje eksistencialističnega gradiva in kritične komentarje za odvečno in škodljivo dejavnost.

Do Sartra smo zavzemali samo praktično stališče. Njegova dela so se prevajala ali ne prevajala, glede na Sartrovo trenutno politično orientacijo, njegovi obrati so se nam morali zdeti uganka ali kaprica, ker nismo sledili njihove razvojne logike. Tu se je torej protislovje apriorne sheme in žive resničnosti pokazalo najmarkantneje in tudi z najtežjimi posledicami.

4.

Historizirajoče in absolutizirajoče šablone, o kakršnih je bilo govora v prejšnjem poglavju, imajo nekaj skupnega: usmeritev na vsesplošne vrednote umetniškega dela in nesposobnost izluščiti posebne, edinstvene in specifične vrednote. Če so se na primer v klasično dediščino uvrščali časovno in umetniško obrobni

avtorji, so bile lahko njihov skupni imenovalac samo vsesplošne vrednote, ki so s stališča kompleksnega raziskovanja dela malo povedale, posebno spričo zmede, ki je vladala v osnovnih pojmi: realizem, ljudskost, resnična podoba, idejnost, umetniško mojstrstvo. Vztrajanje pri tako nedoločenih oznakah in nesposobnost raziskati delo v celoti — to se pravi razumeti specifičnost vseh njegovih sestavin — je spet ena izmed značilnosti shematizma.

Shematizem je tudi preprečil kritiki, da bi dobro izpolnjevala vlogo tolmača, uvajala dela v odnos s sedanjim ustvarjanjem; to je mogoče samo s finim občutkom za posebne vrednote, v katerih se vsesplošne šele konkretizirajo.

Duh splošnosti se je pokazal tudi v nivelizaciji mlade literature, najizraziteje morda v nivelizaciji mlade poezije. Kar se tiče odnosa do nekdanjih vrednot, pesniki niso navezovali na Sovo, Neumanna ali Nerudo: navezovali so na »realistične tradicije«. Ko se je začelo čutiti pomanjkljivost tega omejevanja, se ni čutila v njegovem bistvu, ampak v njegovem obsegu; navezovati je treba tudi na mladega Nezvala, Halasa, Biebla. Redkokdaj smo srečali pesnika, ki bi se zavestno, z občutkom nujnosti opredelil za *določeno* smer, ki bi se s strastno prepričanostjo navezal na principe ene šole (ali bi jih z isto prepričanostjo negiral), ki bi s trmoglavo enostranostjo branil svojskost poezije. Razume se, da ne gre samo za odnos do avantgardnih smeri, ampak sploh za poglobljen odnos do specifičnih vrednot, ki je znak umetniške osebnosti.

Glavna značilnost nastajajoče poezije ni bila enoličnost. To je bil eklekticizem, breznačelnost, nespecifičnost. Ne govorim tu o nekaterih priznanih posameznikih, ampak o splošni tendenci. Založniški ekspert vam bo brez obotavljanja karakteriziral povprečno poezijo zadnjih desetih let: dobra obrt, nežaljiv okus, poznanje preizkušenih metod — vse, kar se lahko povzame iz dovršenega pesniškega jezika že pred vojno — prevladuje nad smelostjo, barbarizmom, pogumno enostranostjo, ki recimo ne najdejo svojega polnega in pretehtanega izraza.

Kakšno je to pričevanje o pesmih, ki se rodi sredi nemirne gmotne in duhovne prezidave sveta, sredi velike tekme!

Na založniške izkušnje se sklicujem namenoma: poplava nikoli publicirane literature, ki se je stekla v redakcije, navadno jasno izraža splošne tendence, in sicer prav zato, ker jih izraža deformirano, napihnjeno, često nehote parodično. Važne so za spoznavanje celotnega stanja — prav tako kakor obrobna literatura ali celo plaža.

Duh vsesplošnosti se je zrcalil v estetskih nazorih mladih pesnikov, v njihovih priložnostnih, teoretičnih, kritičnih ali programskih izjavah. Spomnimo se na eseje, študije in polemike pesnikov predvojne avantgarde: bili so ali pa so še danes ne samo živ dokument, ampak tudi trajna vrednota na področju zelo specialnih vprašanj umetniškega ustvarjanja. V sodobni literaturi nimamo od mladih pesnikov ničesar, kar bi lahko primerjali s tem.

Prijatelj, pisatelj, ki uči na enajstletni šoli v nekem industrijskem mestu, mi je posredoval posebno spoznanje. Ugotovil je, da se nekaterim njegovim dijakom spajajo v en lik tri osebe: Jánošík, Kozina in Petr Bezruč. Hitro je našel skupni imenovalac, ki je povzročil to spojitve. To je bil stavek: *Boril se je proti gospodi*.

Tudi če bi bila to anekdota, bi bila dobra anekdota. Zelo nazorno ilustrira karikaturno pretiravanje, pojav, o katerem govorimo: premoč poenostavljajoče karakteristike, ki se s stalnim ponavljanjem spremeni v brez vsebinsko formulo, izven realnega spoznavanja predmeta v njegovem polnem in konkretnem pomenu; premoč splošnega nad posebnim.

5.

Če stalno govorimo o »splošnih tendencah«, ni to samo poenostavljajoča fraza.

Prepričan sem, da bo bodoči literarni zgodovinar naših desetih povojnih let ugotovil čudno dejstvo: kako majhno vlogo je igrala v tem obdobju češke literature *osebnost*, kako njevega razvoja niso določali najboljši posamezniki, tvorno povezani z življenjem, njihova dela, principi, konflikti in dvomi — ampak prav te *splošne tendence*.

Ta bodoči zgodovinar ne bo ničesar razumel, dokler ne prodre skozi goščavo sklepov, kampanj, akcij in konferenc; dokler ne bo sposoben dešifrirati pravega pomena formalnih tez in deklaracij; dokler ne spozna zgodovine pojmov in pomenov, ki so izmenoma predstavljali vse in nič; dokler ne bo razumel tragičnih protislovij med patosom splošnih načel in njihovega izmaličenja v praksi.

Verjetno bo prišel do paradoksnega zaključka: te literature, ki teži k objektivnim vrednotam, ne bo razložil brez podrobnega poznanja zakulisnih kulturno-političnih, organizacijskih, izdajateljskih, oblastniških in popolnoma osebnih vprašanj, brez skrbnega raziskovanja dejavnosti raznih institucij, uradov, svetov in uprav, njihovega dejanskega ali formalnega pomena, njihovih menjavajočih se funkcij in spreminjajočega vpliva na umetnost in njene ustvarjalce.

O teh problemih razpravljamo v trenutkih, ko so *začasno prikrita* naravna protislovja spet prevladala; ko je izbruhnila kriza, tokrat v težjih pogojih: posega nazaj v preteklost in se razteza tudi na moralne kategorije.

Kakšna je bodoča pot?

Prve napake ne moremo iskati nikjer drugje kot v teh poenostavljajočih shemah, ki niso ustrezale dejanskemu položaju literature in so zato zavirale njen razvoj. Bistvo sektaštva, kot je bilo dobro rečeno, je defetizem: nezaupanje v moč misli, v moč gibanja. Tudi pri nas je bilo kulturno sektaštvo izraz nezaupanja v sposobnost literature, da živi in se razvija v široki nazorski konfrontaciji in množici vplivov. Toda nikar ne govorimo o široki konfrontaciji kot o posebni licenci ali privilegiju, ki se zahteva za literarno ustvarjalnost: Je osnovni *pogoj* umetnosti, njene prirodnosti, moči in zdravja.

Bodoča pot je torej samo pot globlje, konkretnjše in svobodnejše kritike v najširšem pomenu besede. Ni dovolj samo na splošno priznati napake in jih prav tako na splošno obsoditi. In ne bo našel zadoščenja v seciranju tisti, ki hoče študirati proces nastajanja zmot, delovanje njihovih mehanizmov, njihov razvoj in zapletene posledice. Tu ne gre samo za to, da se rešimo starih bremen. Pot kritike je pot sproščanja zvezanih sil, to je pot iskanja zgubljenih in doslej neodkritih možnosti, pot za široko koncepcijo nove literature, ki skuša na novo sintetizirati humanistične tradicije in katere osrednji problem postaja problem ustvaritve velikega človeškega tipa.

Resnično »preživljanje« krize kot klasifikacijskega in preizkuševalnega procesa vodi k okrepitvi res progresivnih sil v literaturi. Prav tako je v literarni vedi, v estetiki. Omajane vrednote, merila in celi nazorski sistemi dajejo tem strokam posebnost priložnost: razširiti poznanje problematike moderne literature (čeprav so tudi te stroke prizadete in utegne biti njihova sposobnost oslABLJENA). Svoje področje »lahko študirajo v gibanju«. Pod pritiskom z vulgarizirane zahteve po združitvi teorije s prakso, smo to možnost zanemarili. Znova se moramo zavedati, da je teorija zbirka spoznanj, temelječih na raziskovanju snovi: odkriva problematiko, jo sintetizira, kaže na možne rešitve; vendar se pa v pripravljene rešitve ne more preliti. Usmerja se k praksi, toda ni rečeno, da se mora v njej spremeniti. Danes je mogoče tudi tako formulirati: če naj teorija praksi služi, mora biti najprej v smislu specifikacije od nje ločena.

Ponovno je treba preštudirati obdobje, ki ga je ždanovska politika najbolj izmaličila, obdobje avantgarde: nepristransko, kritično in brez romantike. Ne mogoče samo zaradi rehabilitacije umetnikov, tem manj seveda zato, ker bi se bilo nujno avtomatično vračati k nespoznanim formam. Brez notranje potrebe na nekaj navezovati je prav tako narobe, kot nečemu se brez prepričanja ogibati. Tudi zato je treba raziskati smeri in cilje avantgardnega gibanja — in ga tako spraviti v sklad s sedanostjo: popisati bele lise na zemljevidu teritorija, ki je zelo blizu. Monografična dela o posameznih pesnikih nam seveda ne povedo mnogo. Potrebne bodo študije, ki jim bo predmet obravnave velika in izredno vabljava tema, polna junaškega tekmovanja, zmag in porazov; tema moderne literature v obdobju krize. V zvezi s to temo bo verjetno potrjeno, da se je nujno spet treba zamisliti nad metodo, ki so jo poenostavljavci črtali: nad primerjalno metodo. Moralo se ji bo omogočiti, da pokaže, da to ni samo mehanična vplivologija, kot se ji je podtikalo. Te nujnosti seveda ne izziva samo navedena tema. Brez primerjalne metode bi težko zadovoljivo obdelali tudi najnovejše teme, ki zadobivajo velik obseg: temo socialistične poezije, socialistične drame.

Ni se treba bati krize, če ne bomo krize imenovali idilo.

Ni se treba bati razvoja v protislovjih, če ne bomo teh protislovij smatrali za harmoničen in enoten razvoj.

Literatura je lahko šibka s svojimi pomanjkljivostmi, če je močna v zavesti teh pomanjkljivosti.

Če naj naša literatura raste iz svojih temeljev — in ne kot kopija tujega zgleda, pa naj bo ta zgled kakršenkoli — nikakor ne more obiti svoje krize. Nihče je ne bo preživel namesto nas, da bi nam posredoval rezultate. Noben bog je ne bo rešil namesto nas, noben mag nam proti njej ne bo zvaril čudežnega eliksirja, niti je ne bo zarekel.

To je tako kakor v deseti zapovedi, ki si jo je nekoč zapisal Jiří Mahen: Zlata je svoboda, brate, če si jo sam izbojuješ. Vsaka druga smrdi.

Prevedla Ada Muha

O »Sodobnosti« in ob njeni usodi

Dušan Pirjevec

Splošno znano je, da so se v uredništvu revije *Sodobnost* izvršile v zadnjem času spremembe, ki so zbudile najrazličnejše komentarje in ki so bile celo predmet javne razprave v študentskem naselju dne 21. decembra prejšnjega leta pa tudi v Društvu slovenskih književnikov istega dne. Spričo tega, kar je bilo doslej javno povedanega in zaradi nekaterih posebnih vprašanj, ki so se pri tem sprožila, se zdi potrebno navesti nekaj konkretnih podatkov, hkrati pa opozoriti na tiste aspekte celotnega dogajanja, ki so ostajali doslej nekoliko v ozadju.

Nujno je, da na začetku opišemo nekaj temeljnih dejstev iz same zgodovine revije *Sodobnost*. Vprašanje povojnega revijalnega življenja je bilo, kot mi je znano, predmet razprav že v partizanih. Pri tem seveda ni bilo mogoče mimo dejstva, da so v letu 1941 prekinile svoje izhajanje tri najpomembnejše slovenske revije: *Sodobnost*, *Ljubljanski zvon* in *Dejanje*, ker so se njihovi sodelavci odločili za OF in torej tudi za kulturni molk. Šlo je tedaj za vprašanje, ali naj bi po osvoboditvi obnovili predvojno stanje ali pa naj bi našli drugačno rešitev. Prevladal je privid o posebni osrednji reviji in njeno uredništvo je bilo takoj po osvoboditvi izročeno Jušu Kozaku. Spominjam pa se, da se je Boris Kidrič v letih 1945 in 1946 ogreval za misel o dveh revijah, vendar se ji je Juš Kozak tako odločno upiral, da se ni uresničila.

Nova osrednja revija ni začela izhajati že leta 1945, ker se je uveljavil Kozakov načrt o posebnem zborniku, ki naj bi bil analogon *Slovenskemu zborniku* 1942 in v katerem naj bi slovenska inteligenca povzela svoje medvojne skušnje, definirala pomen Osvobodilne fronte, Komunistične partije, narodnoosvobodilnega boja in partizanstva in tako po svojih močeh prispevala k temu, da bi zgodovinska akcija slovenskega ljudstva postala zares glavni in trajni temelj našega bodočega življenja.

Tako je izšel najprej *Slovenski zbornik* 1945 in šele z letom 1946 je začela izhajati tudi centralna revija *Novi svet*. Na posebnem letaku, ki je izšel že pred njeno prvo številko, je bilo napisano, da jo bo »za Društvo slovenskih književnikov izdajala Državna založba Slovenije«. Isto formulacijo najdemo tudi na platnicah revije. Juš Kozak je bil podpisan kot odgovorni urednik, medtem ko je bil naslednje leto podpisan že »za uredniški sosvet«, ki pa ni bil nikjer imenoma naveden. Revija je imela precej težav, primanjkovalo ji je gradiva, da ni mogla redno izhajati, in urednik sam je na straneh revije o tem tudi odkrito spregovoril. V letu 1948 je revijo prevzel Ferdo Kozak, bil podpisan za

neimenovani »uredniški odbor« in na platnicah je še vedno stalo: »Izdaja za Društvo slovenskih književnikov Državna založba Slovenije«.

V letu 1953 je mesto revije *Novi svet* začela izhajati kot njena naslednica *Naša Sodobnost*. Kot urednika sta bila podpisana Ferdo Kozak in Boris Zihlerl, na platnicah pa je ostala samo še Državna založba Slovenije brez Društva slovenskih književnikov, kar pomeni, da je s tem letom izgubilo društvo sleherno neposredno zvezo z revijo. Tudi *Naša Sodobnost* je imela težave z izhajanjem, dokler ji v letu 1955 ni gradiva popolnoma zmanjkalo in je prišlo do zaključka krize: revija je bila v zaostanku za pet mesecev.

V tej kritični situaciji je IO SZDL izbral za glavnega in odgovornega urednika Draga Šega, ki je najprej obiskal velik krog kulturnih delavcev, si zagotovil njihov pristanek na svoje urednikovanje in na sodelovanje, nato pa se je okrog njega zbral širši uredniški odbor, ki je bil po svoji sestavi kompromis med intencijami Izvršnega odbora in predlogi novega urednika. V odboru so bili: Matej Bor, Jože Goričar, Filip Kalan, Ferdo Kozak, Anton Ocvirk, Ivan Potrč, Drago Šega, Janez Vipotnik, Vlado Vodopivec, Boris Zihlerl in Beno Zupančič. Očitno torej je, da je pri sestavi tega odbora odločilno sodeloval Izvršni odbor SZDL, sodeloval pa je tudi pri kasnejših spremembah, ko so bili v odbor kooptirani poleg pisca pričujočega članka še Vladimir Kavčič, Kajetan Kovič in Mitja Mejak.

Revija je pod vodstvom novega urednika postala sposobna za redno izhajanje, vendar se je morala otepati z najrazličnejšimi težavami. V samem uredniškem odboru je bilo vedno bolj pogosto govora o tem, da revija ni dovolj aktualna in živa. Hkrati se je skazalo, da je tako širok uredniški odbor preokorno telo, medtem ko sta revijo še posebej blokirala njena podedovana »centralnost« in »reprezentativnost«, navzven pa je učinkovala vse preveč oficiozno. Vse te »napake« so postale še bolj očitne, ko se je začelo naše revijalno življenje v procesu splošne demokratizacije sproščati, zlasti še ko so se pojavile *Perspektive*, ki so že s samim svojim nastankom uveljavljale popolnoma nov model revijalnega tiska. Zaradi tega se je že v tem času v okviru uredniškega odbora izoblikovala manjša skupina ljudi, ki so bili za revijo še posebej zainteresirani in hkrati pripravljeni posvetiti njenemu urejanju več svojega časa. Tako je čisto organsko dozorevala misel o drugačnem načinu urejanja revije. Ta nova misel je dobila svojo konkretno podobo ob koncu leta 1960. Uveljavilo se je načelo zbora sodelavcev kot glavnega in odločilnega telesa revije, ki voli uredniški odbor in ki mu je ta odbor tudi neposredno odgovoren. Novi uredniški odbor naj bi bil izrazito delovne narave, se pravi po svojem številu manjši, in sestavljen iz ljudi, ki med seboj res lahko ustvarijo ustrezen in dovolj intenziven delovni kontakt. Ob koncu leta 1960 je bil sklican zbor sodelavcev, ki je opisana načela potrdil in izvolil petčlanski uredniški odbor, v katerem so bili Marjan Brezovar, Dušan Pirjevec, Drago Šega (kot glavni in odgovorni urednik), Bojan Štih in Beno Zupančič. Predlogi za vse opisane spremembe so bili izdelani v soglasju z našim političnim vodstvom.

Prehod na zbor sodelavcev, ki naj bi bil glavni organ revije, torej ni bil posledica samovolje in akt uzurpacije, marveč je v tistem času veljal za uveljavljanje samoupravljanja in je po svoje impliciral ves nadaljnji razvoj revije. Ob koncu leta 1963 je prišlo do novih sprememb, ki so bile potrebne deloma iz razlogov, ki so bili vezani na osebe posameznih urednikov, deloma pa zaradi

tega, ker so se začeli v reviji pojavljati prispevki, ki so zavzemali izrazitejša stališča do nekaterih aktualnih splošnih in kulturnih vprašanj, pa je tako prišlo do bolj ali manj očitnih nasprotij z drugimi stališči. Vse to je bilo del znane diferenciacije, ki se je v tistem času vršila v slovenskem kulturnem področju, in padati so začeli očitki, da se je revije polastilo nekaj posameznikov, čeprav je zbor sodelavcev redno »posloval« in čeprav je uredništvo vsak mesec zbiralalo svoje sodelavce na delovne sestanke in organiziralo izven Ljubljane celo nekaj srečanj s svojimi bralci.

V tem vzdušju se je izoblikovala misel o dvajsetčlanskem uredniškem odboru, ki naj bi po svojem številu in po svoji sestavi zavračal trditev o »nekaj posameznikih« in hkrati tudi zares preprečeval nastanek ozke vodilne ekipe. Ker pa je vsa pretekla skušnja jasno dokazovala, da tako širok odbor ne more neposredno pripravljati in urejati vsake številke sproti, je bilo nujno misliti še na ožji uredniški odbor, ki pa naj bi bil izrazito delovno telo, kar je pomenilo, da mora biti posameznim članom tega odbora točno določeno delovno področje ali resor. V tem trenutku seveda funkcija nekdanjega glavnega urednika ni bila več potrebna, saj bi za neposredno koordinacijo in tehnična opravila lahko skrbel profesionalni tajnik redakcije. Zaradi pravnih predpisov je bilo treba ohraniti naslov odgovornega urednika, ker pa ta naslov prinaša s seboj tudi precej obsežno delo — kdor hoče namreč odgovarjati, mora vse, kar je objavljeno, tudi natanko prebrati — se je porodila misel o primerni razdelitvi tega dela in o dveh odgovornih urednikih.

Zbor sodelavcev, ki je bil ob koncu leta 1963, je vse te predloge sprejel in izvolil za dve leti naslednji dvajsetčlanski uredniški odbor: Marjan Brezovar (tajnik), France Černe, Niko Grafenauer (kritika), Aleksander Čolnik, Marjan Kolar, Vladimir Kralj, Pavle Merku, France Novak, Boris Paš, Ivo Petrič, France Pibernik, Dušan Pirjevec (splošna publicistika), Smiljan Rozman, Ivan Sedej (kritika), Drago Šega (leposlovje), Jože Šifrer, Stanko Šimec, Bojan Štih, Rapa Šuklje, Pavle Zidar. Zbor sodelavcev je potrdil tudi resorno razdelitev in s tem konstituiral ožji uredniški odbor. Za odgovorna urednika sta bila izvoljena Drago Šega in pisec tega članka.

V tem dvajsetčlanskem odboru res pogrešamo nekaj imen, ki so postala zlasti aktualna ob razpravah o sedanjih spremembah v reviji. Vendar je treba poudariti, da se je pri oblikovanju tega odbora uveljavilo predvsem načelo že izpričane ali pa vsaj v predhodnih konzultacijah deklarirane pripravljenosti za intenzivno sodelovanje pri reviji, kar seveda pomeni, da so se začeli nekateri sodelavci že pred začetkom leta 1964 od revije oddaljevati.

Delo tega za dve leti izvoljenega uredniškega odbora je prenehalo dne 5. oziroma dne 8. decembra 1964. V zvezi s tem naj navedem naslednja dejstva:

V torek dne 1. decembra sta na redni uredniški seji dobila oba odgovorna urednika v roke osebna vabila na posvetovanje, ki ga je o pravnem statusu revij skliceval IO GO SZDL v klubu poslancev za dne 3. decembra dopoldne. Vabilom so bile priložene tudi teze. Spričo dejstva, da je bilo vabilo s tezami poslano odgovornima urednikoma osebno in spričo časovne stiske ni bilo mogoče sklicati niti širšega uredniškega odbora niti zbora sodelavcev.

Na tem posvetovanju, ki je bilo sklicano samo zato, da razpravlja o vprašanih pravnega statusa vseh slovenskih revij, pa se je nenadoma pojavila tudi ostra

kritika revije *Sodobnost*. Glavna kritika sta bila Mira Miheličeva, ki je nastopala v imenu Društva slovenskih književnikov, in Matej Bor. Naslednjega dne je imel sejo IO GO SZDL. O tej seji je bila javnost obveščena v *Delu* dne 6. decembra in tam je bilo povedano, da je IO GO SZDL obravnaval tudi »naloge, ki izhajajo iz ustanoviteljskih pravic in dolžnosti GO SZDL proti reviji „Sodobnost“«. Iz tega poročila, ki ni bilo nikdar niti preklicano niti izpopolnjeno, pa je možno sklepati, da Izvršni odbor ni posebej razpravljajal, zlasti pa ni posebej sklepal, o kakšnih konkretnih spremembah ali o usodi dosedanjega uredništva. Že pred to sejo in celo že pred posvetovanjem v klubu poslancev je imel Mitja Mejak razgovore na sedežu IO GO SZDL in ponudili so mu mandat za sestavo novega uredniškega odbora. O vsem tem staro uredništvo ni bilo prav nič obveščeno in nikoli ni prišlo do kontakta med revijo in IO GO SZDL. Pač pa je dne 5. decembra Vida Tomšičeva na posebnem sestanku z obema odgovornima urednikoma in ob prisotnosti Ivana Bratka ter Vitje Rodeta, sporočila kritiko starega uredništva in še posebej obeh odgovornih urednikov, hkrati pa povedala, da sta mandat za sestavo novega uredniškega odbora sprejela Matej Bor in Mitja Mejak. Po ugotovitvah tega sestanka naj bi novi letnik revije začel izhajati že pod novim uredništvom, kar pomeni, da stari uredniški odbor nima nobenega dela več, kakor tudi ne more več vzpostavljati kontakta s sodelavci, niti jim ne more poslati več sporočila o izvršenih spremembah. Kljub temu pa se lahko sestane širši uredniški odbor na svojo zadnjo sejo. Ta seja je bila dne 8. decembra 1964 in na njej sta odgovorna urednika ob prisotnosti Ivana Bratka in Vitje Rodeta poročala o posvetovanju v klubu poslancev in o sestanku na sedežu IO GO SZDL.

Pri vsem tem res ni nikoli padla beseda »odstaviti«, vendar pa je hkrati res tudi, da je stari uredniški odbor izgubil vse dolžnosti in pravice tako v odnosu do revije kakor tudi v odnosu do sodelavcev. Kakor je razvidno iz pojasnil, ki jih je na razpravi v študentskem naselju dne 21. decembra 1964 podala Vida Tomšičeva, je IO GO SZDL docela zavestno zavrnil možnost razpravljanja z zborom sodelavcev, ker bi bilo to, po njegovi presoji v konkretni situaciji nekakšno nepotrebno dramatiziranje. Tako sta širši zlasti pa še ožji uredniški odbor izgubila sleherno možnost, da bi spoznala pravo resnico o svojem dosedanjem delu. Tista komunikacija, ki je uredniški odbor kot delovno telo sploh omogočala, je bila v najbolj kritičnem trenutku pretrgana. S tem pa je bila zapravljen tudi možnost, da bi prišlo do sprememb organsko, saj bi se spričo uveljavljene prakse uredništva *Sodobnost* takšnega zbora sodelavcev ne udeležili samo tisti, ki so se reviji pridružili šele v zadnjih šestih mesecih, marveč ravno tako tudi tisti nekdanji sodelavci, ki z njo že nekaj časa niso bili več zadovoljni. Nihče namreč ni *apriori* zanikal možnosti, da pride v reviji prej ali slej do takšnih ali drugačnih sprememb, vendar pa je hkrati jasno, da so nesmotrne in neplodne vse takšne spremembe, ki ne potekajo v duhu splošnih demokratičnih načel in ki ne upoštevajo enakopravnosti vseh prizadetih in zainteresiranih — in docela nedvomno je, da so izvršene spremembe potekale mimo teh načel in norm.

Priprave za izvršene spremembe pa tudi spremembe same seveda niso potekale samo »po politični liniji«, saj so njihovi nosilci bili tudi kulturni delavci sami. Prav zaradi tega hoče pričujoči članek spregovoriti zlasti o tistih sestavinah, ki so del naše kulturne situacije in našega kulturnega življenja sploh.

Enega izmed glavnih očitkov, ki so ga nekateri naši pesniki, pisatelji, esejisti in kritiki zadnje čase vedno bolj pogosto izrekli na račun revije *Sodobnost* in njenega uredništva, je možno opisati približno takole: revija se je zadnje čase vedno bolj zapirala vase in je od sebe odbila celo vrsto svojih nekdanjih dolgoletnih sodelavcev, med katerimi je Ivan Bratko na javni razpravi v študentskem naselju poleg sebe navedel še Josipa Vidmarja, Mitjo Mejaka, Miro Miheličev, Mateja Bora, Miška Kranjca in Franceta Bevka.* Zaradi vsega tega se je po prepričanju očitalcev revija spremenila v glasilo ozke skupine, ki ni drugega kot čisto navadna klika. Temu se je pridružilo še Društvo slovenskih književnikov, oziroma nekaj njegovih članov, na čelu s predsednico. Ugotavljali so, da se je revija društvu odtujila, da njegovi člani zdaj nimajo kje objavljati in da društvo nima nobenega neposrednega vpliva na revijo več.

Za pravilno oceno navedenih očitkov je treba upoštevati predvsem dvoje dejstev. Prvič, res je, da se je v zadnjih letih — in ne šele po izjavi štirinšestdesetih sodelavcev, objavljeni v julijski številki lanskega letnika — vrsta nekdanjih sodelavcev od revije oddaljila in ji odtegnila svoje redno sodelovanje. Vendar pa je hkrati iz rednega izhajanja revije očitno vsaj to, da bolj ali manj eksplisitna, bolj ali manj dosledna abstinenca določenega števila nekdanjih sodelavcev, revije same ni resneje prizadela, ni je potisnila v kritično stanje in ni ji grozilo, da ji bo zmanjkalo gradiva, kot se je to zgodilo npr. leta 1955 kljub prisotnosti zdaj abstiniranih sodelavcev. Revija je tudi v novih razmerah in mimo abstinence izpričala svojo življenjsko, njeni sodelavci pa svojo delovno sposobnost. Položaj je bil torej glede na delovno zmogljivost docela normalen.

Drugič, v širšem tj. dvajsetčlanskem uredniškem odboru je bilo kar devet članov Društva slovenskih književnikov, ki predstavljajo hkrati tudi vse danes aktivne generacije. Dodati je treba vsaj še tri člane, ki po značaju svojega dela ravno tako sodijo v tisto kategorijo delovnih ljudi, za katere uporabljamo izraz književnik. V ožjem, t. j. petčlanskem uredniškem odboru pa samo eden izmed urednikov ni bil član društva. Iz tega izvira za ravnanje Društva slovenskih književnikov več posledic. Najprej je očitno, da je imelo društvo kar dovolj možnosti za vpliv na revijo: skoraj polovico širšega uredniškega odbora in absolutno večino v ožjem uredniškem odboru. Spričo takšne strukture uredništva tudi ni mogoče trditi, da se je revija odtujila celotnemu društvu, pač pa je možno reči le, da se je en del članstva odtujil drugemu delu članstva. V takšnem položaju bi moralo društvo oba dela obravnavati enakopravno in opraviti funkcijo

* Ob izjavi Ivana Bratka je treba dodati naslednja dejstva: Miško Kranjec je že leta 1955 izjavil uredniku *Naše Sodobnosti*, da pri reviji ne bo sodeloval in je tej svoji izjavi ostal vseskozi zvest, ne da bi zaradi tega kakor koli nastopal proti reviji. Josip Vidmar je reviji odpovedal svoje sodelovanje v drugi polovici leta 1962 in sicer zaradi članka *Nekaj kritične bilance*, ki ga je napisal Drago Šega. Mitja Mejak je bil med konzultacijami za sestavo novega uredniškega odbora v novembru 1963 povabljen v širši uredniški odbor, a je izjavil, da ponudbe zaradi osebnih in tehničnih razlogov ne more sprejeti, da ima sicer glede revije nekaj kritičnih pomislekov, ki jih pa ni posebej navedel, vendar je obljubil sodelovanje. France Bevk, kolikor je znano uredništvu, ni nikdar odpovedal svojega sodelovanja. Matej Bor, Mira Miheličeva in Ivan Bratko so se reviji odpovedali zaradi znane izjave štirinšestdesetih sodelavcev. Vsi navedeni sodelavci — razen Miška Kranjca seveda — so bili vabljeni na vse zборе sodelavcev in na vse posebne delovne sestanke, ki jih je organiziralo uredništvo. Imeli so torej priložnosti več kot dovolj, da bi neposredno vplivali na delo in življenje revije.

posredovanja, če nič drugega, bi moralo v sporazumu z obema pripraviti javno razpravo o aktualnih problemih. Zgodilo pa se je nekaj čisto drugega. Društvo je začelo preko svojih predstavnikov zastopati samo interese tistih, ki so se abstinirali. Interes enega dela članstva je postal s tem splošno društveni interes, in tako je bilo molče »povedano«, da interes drugega dela ni in ne more biti tudi društveni interes. Zdaj se je začela uveljavljati seveda svojevrstna dialektika posebnega in splošnega in sicer tako, da je eden izmed posebnih interesov postal splošni, t. j. društveni interes, medtem ko je drugi izmed posebnih interesov, ki bi moral biti in ki je že *per definitionem* enakopraven, potisnjen izven območja splošnosti, pod nivo društva, kot nekaj neeksistentnega ali vsaj skrajno problematičnega. Takšno ravnanje ni moglo ničesar prispevati k razreševanju napetosti, ampak je lahko sprožilo samo krizo in jo tudi do kraja zaostri.

Pistransko ravnanje pa je vendarle moralo imeti neko utemeljitev, ki pa jo je bilo možno doseči le s porušenjem prvotnega in prirodnega razmerja med obema posebnima interesoma. Tu pa je bila spričo dejstva, da proglašala naša ustava delo in uspehe dela za edino merilo, ki sme določati materialni in družbeni položaj človeka, ena sama možnost: uporabiti je bilo treba načelo preteklega dela, tj. načelo nekdanjih dolgoletnih sodelavcev — a še to na izrazito enostranski način in samo za določene posameznike: tistim nekdanjim sodelavcem, ki so se od revije abstinirali, so bili podeljeni prav poseben pomen, prav posebna teža in prav poseben status. V tem je bil najbolj dosleden Ivan Bratko, ko je na razpravi v študentskem naselju uporabil za tiste, ki so se abstinirali, nekako tole formulacijo: »tako prominentni kulturni delavci kot...«. Ista tendenca je udarjala na dan tudi v vseh tistih izjavah, ki so nas hotele prepričati, da imajo starejši, dolgoletni sodelavci več pravic od tistih, ki so k reviji komaj šele prišli, kar seveda v zadnji konsekvenci in v trenutnem konkretnem položaju pomeni, naj o reviji odločajo tisti, ki so se abstinirali, ne pa predvsem in najprej tisti, ki so jo s svojim delom sploh ustvarjali. To je eden izmed poglavitnih vzrokov, da v večmesečnih pripravah za spremembe niso bili konzultirani niti dosedanja ožji niti širši uredniški odbor, pa tudi ne zbor sodelavcev.

Vzpredno s poudarjanjem pomena prvih je teklo prizadevanje po devalvaciji drugih. Tako je npr. Mira Miheličeva uporabila izraz *ad hoc*, spregovorila je namreč o *ad hoc* zbranih sodelavcih in tako uveljavila izrazito devalvacijski odnos. Isto razločevanje se je pojavljalo tudi v razpravah o »krivdi« za abstinenco in za nastali položaj. Vsa krivda je nenehoma padala samo na revijo, in vsa dejstva, ki so skušala pokazati problem v drugi luči, so ostala brez odmeva in zlasti brez slehernega učinka za potek dogodkov. Vsi, ki so se abstinirali, so bili odvezani sleherne »krivde«, tako da se je njihovemu posebnemu statusu pridružila še neomadeževanost.

Te logike seveda ni bilo mogoče izvesti do kraja, saj bi prišlo do formalizirane notranje shizme, ki bi v svojih najbolj grotesknih skrajnostih imelo nekako tole podobo: na eni strani prominentni kulturni delavci brez madeža na sebi, na drugi strani *ad hoc* sodelavci, obremenjeni s temnim žigom dvomljive preteklosti. V konkretnem položaju in v zvezi z bodočnostjo revije bi takšna shizma resno ogrozila sam obstoj revije, zato se je bilo treba shizmi izogniti, kar je bilo možno doseči le s svojevrstno diferenciacijo, zaradi česar je proces devalvacije krenil v novo smer. Ta nova smer je zahtevala najprej, da struktura in fiziognomija revije nista mogli obveljati za plod skupnega prizadevanja celotnega t. j.

razmeroma širokega kroga sodelavcev, pač pa sta se morali spremeniti v neprijetni rezultat ozke skupine ali samo nekaj posameznikov, kar pomeni, da se je moralo izvršiti zoževanje odgovornosti. To zoževanje pa je vsebovalo neizrečeno trditev, češ da sodelavci sami niso bistveno in odločilno vplivali na delo revije, in s tem so bili odrešeni tudi skoraj vse odgovornosti. Ker pa so vendarle sodelovali in ker je revija živela samo od njihovega dela, je bilo treba to odvzemanje odgovornosti še posebej utemeljiti. V takšni pregnani situaciji je bila na razpolago samo ena možnost, ki jo ponazarjajo besede: zapeljanost, nezrelost, neznanje, neobveščenost. Ravno zapeljanost, nezrelost, neznanje, neobveščenost podarjajo neomadeževanost, le-ta pa omogoča reintegracijo, se pravi identifikacijo s tistimi, ki so bili že prej neomadeževani in ki uživajo že prej opisani posebni status. S tem so sodelavci sicer izgubili svojo težo in svojo družbeno razsežnost, saj njihovo delovanje, ki je bilo obremenjeno z zapeljanostjo, nezrelostjo, neznanjem in neobveščenostjo, ravno zaradi te obremenjenosti ni moglo biti izraz pomembnejših družbenih problemov, vendar pa jim je bila prav zaradi tega v tem trenutku bodočnost spet na stežaj odprta, saj so bili postavljeni v stanje čiste pogojnosti.

Druga plat vse te implicitne logike pa nas vodi do vira neobveščenosti in zapeljanosti ter do vzrokov, ki pojasnjujejo, zakaj je bilo sploh možno, da sta se uveljavljala neznanje in nezrelost. Ta vir so lahko samo redki posamezniki in njihove čisto osebne »napake«. V tem je bil najbolj dosleden Ciril Zlobec, ko je na razpravi v študentskem naselju zdrknil v najčistejše privatizilstvo. Spričo te vrste sklepanja in razpravljanja so tudi posamezniki izgubili svojo družbeno razsežnost. Zdaj je bilo namreč očitno, da se njihovo ravnanje ni opiralo na prizadevanja in sugestije širšega kroga kulturnih delavcev, pač pa je izviralo lahko le iz njih samih, kar seveda v zadnji konsekvenci pomeni, da se je porajalo iz njihove nekakšne apriorne narave, ki v tem primeru ne more biti drugačna kot bolj ali manj problematična. »Zlo« se je torej spremenilo v nekaj čisto subjektivnega, in ker je nekaj čisto subjektivnega, postane lahko tudi predmet čiste manipulacije. Zdaj so tudi tisti redki in izolirani posamezniki postavljeni v stanje pogojnosti.

Iz povedanega sledi dvojje. Po eni strani je pred nami model magičnega ravnanja po logiki *pars pro toto*, se pravi takšnega delovanja, ki raste iz prepričanja, da sem konkretni družbeni problem razrešil že, ko sem ga reducirал na čisto subjektiviteto. Na drugi strani pa je zdaj posplošeno tisto stanje odloga, pogojnosti, začasnosti in ki je na eni strani lahko vir najrazličnejših ekscesivnih pojavov, na drugi strani pa vir upanja in bodočnosti za tiste, ki se vključujejo v pravkar opisani tip delovanja.

Družbena razsežnost, ki je bila z redukcijo na posameznika in na čisto subjektiviteto razdrobljena in deloma celo ukinjena, se torej spovrača, vendar zdaj tako, da se nam razkriva posebna družbeno eksistencialna problematika, ki je prisotna v dogodkih in ravnanju, o katerih je v tem članku govora. Če so namreč naša dosedanja razmišljanja točna, potem je očitno, da so bila naravna in upravičena prizadevanja nekaterih kulturnih delavcev za možnost rednega revijalnega delovanja v resnici vse preveč enostranska, apodiktično zaprta, napetosti med posameznimi interesi pa so razreševala tako, da so nekatere izmed teh posameznih interesov izolirala in jim onemogočila komuniciranje. S tem pa je bilo zanemarjeno tisto dejstvo, ki nam pravi, da se enakopravnost

posameznih interesov in da se resnična vrednost individualno izraženih potreb kakor tudi resnični pomen in resnične vrednote lahko izpričajo in konstituirajo šele v svobodnih komunikacijah, ki se sproščajo sredi dinamičnega, neobremenjenega socialnega prostora in ki tak prostor sploh šele ustvarjajo.

Vsa ta problematika, ki prihaja do nas ravno skozi nekatera kulturna prizadevanja, pa spet enkrat resno prizadeva iluzijo o čistem kulturništvu in o čistih, večnih kulturnih vrednotah, ki naj bi bivale mimo in izven socialnega komuniciranja. Očitno je namreč, da temelji ta iluzija na prepričanju, češ da so kulturne vrednote nekaj, kar biva samo po sebi in samo zase kot mrtve inertne stvari in ki jih z muko odkrivajo le v ta namen posebej posvečeni, izvežbani in nadarjeni posamezniki kot iskalci biserov v temnih globinah neprosojnega sveta. Takšna vizija pa zahteva stalno prisotnost izjemnih posameznikov in pojavljanje vrednot ima tedaj značaj precej očitnega dekretiranja in apodiktičnega razsojanja, ne pa več značaj spontanega početja. Ravno v tej strukturi je vir tistega odnosa, ki se skriva v predstavi o posebnih, tj. »tako prominentnih kulturnih delavcih«, in ki se je uveljavil tudi v ravnanju nekaterih predstavnikov Društva slovenskih književnikov oziroma v tisti svojevrstni dialektiki splošnega in posameznega, ki smo jo opisali.

Docela naravno je, da je v opisani strukturi spet oživela misel o nekakšni centralni in reprezentativni reviji, kar pomeni, da so spet udarila na dan prizadevanja, ki jih je revija s svojim delom že zdavnaj prerasla in se jim tudi zavestno odrekla. Se več. Ista struktura je morala sprožiti tudi potrebo po formalizaciji posebnega statusa, kar se kaže v dejstvu, da se je pojavila trditev, češ da se bodo sodelavci delili na stalne in priložnostne, pri čemer bo status stalnega sodelavca takorekoč uradno podeljeval ustanovitelj oziroma nosilec ustaviteljskih pravic. Oživiljanje anahronistične predstave o centralnosti in reprezentativnosti ter privid posebej »imenovanih« stalnih sodelavcev pa že sama po sebi upravičeno vzbujata domnevo, da ni mogoče govoriti o kontinuiteti in o uveljavljanju novega, pač pa prej o regeneraciji že premaganih in zastarelih prvin, in prav zato prevladuje vtis, da gre za neustrezno prekinitev organske rasti, ne pa za sproščanje novega in tvorno razreševanje protislovij. Tista notranja shizma, ki se ji je bilo treba izogniti, se je torej v določeni meri vendarle uresničila.

Čisto kulturništvu, ki se je v vsem tem uveljavilo, je tako razodelo vso svojo neustreznost in zato problemov, pred katerimi smo se zdaj znašli, ni mogoče zožiti na razpravljanje o tem, kdo bo in kdo ne bo »prevzel« te ali one revije, pa tudi dolžnosti in pravic ustanoviteljev ni mogoče obravnavati izven opisanega konteksta. Stojimo najbrž pred novim prestrukturiranjem našega kulturnega prostora in urejanje pravnega statusa revij se bo hočes nočes opredeljevalo predvsem do vprašanja dela, sodelovanja in komuniciranja. Zato tudi ne bi imela nobenega smisla kritika, ki bi se ukvarjala v glavnem le z uveljavljenim načinom podeljevanja »prominentnosti«; možna in smotrna je samo takšna kritika, ki se osredotoči na prvine in strukture, ki onemogočajo ali pa ovirajo svobodno sodelovanje, saj bo le odstranitev takšnih sestavin in struktur zagotovila nedotakljivost dela, omogočila vsestransko in resnično družbeno verifikacijo posameznih interesov in le v takem primeru bo tudi možno, da bo posameznik pri svojem delovanju prevzemal nase samo tisto mero tveganja, ki jo kot človek sploh lahko prevzame in sploh lahko nosi.

Ocene in poročila

POLJSKA RAZISKOVANJA DRUŽBENIH SPREMENB PODEŽELSKIH INDUSTRIALIZIRANIH PODROČIJ

3. Predmet raziskovanj

Raziskovanja, ki jih usklajuje Odbor za raziskovanje industrializiranih pokrajin pri Poljski Akademiji znanosti, vodi letos preko 60 ljudi iz skupno 20 visokih šol, raziskovalnih centrov ali ustanov. Lokalne sekcije Odbora so ustanovili pri akademskih centrih, ki sodelujejo pri raziskavah. Take sekcije imamo v Varšavi, Poznaniu, Lodžu, Krakovu in Wrocławu, njihov namen pa je vpeljati in koordinirati tista raziskovanja na industrializiranih področjih, ki so najbližja tem centrom. Skupno raziskuje skoraj 70 problemov, največje število med njimi (30) pa raziskujejo varšavski centri. Naslednje največje število raziskovanih problemov je na področju Plocka (29) in Puławya (14). Nekatere probleme raziskujejo na dveh ali celo več področjih.

Celotna raziskovanja obsegajo nekaj skupin problemov:

Prva skupina obsega probleme, ki se nanašajo na demografske odnose kakor tudi na *delovno silo in delo*. V začetnem stadiju raziskovanj so posebno važna tista, ki imajo za cilj določiti višek delovne sile, kakor tudi raziskovanja o osebju, ki se je pred kratkim nastanilo v proizvodnih ustanovah, raziskovanja o adaptacijskem procesu delovne sile, ki prihaja z dežele, o razvojni smeri družbene in delovne strukture prebivalstva na področjih, ki se industrializirajo, zlasti na deželi, zaradi tega pa tudi o razvoju delovnih odnosov v poljedelskih in mestnih področjih.

Druga skupina obsega probleme, ki se nanašajo na kmetijsko proizvodnjo. Tukaj

imamo opravka predvsem s problemom sprememb v nivoju in razvojni smeri kmetijske proizvodnje in s proučevanjem vrste vzrokov in učinkov omenjenih sprememb. Med velikim številom problemov naj omenimo naslednje: investicije v kmetijstvu; vzorna kmetijska posestva; vpliv sistema s pogodbenim odkupom na nivo in razvojno smer v kmetijski proizvodnji; razvoj proizvodnih in družbenih odnosov med poljedelskimi zadrugami in kmečkimi posestvi, itd.

Tretja skupina obsega raziskovanja o dohodkih in izdatkih kakor tudi o življenjskem standardu prebivalstva na industrializiranih področjih.

Četrta skupina se nanaša na spremembe v kmečkih družinskih in posestniških odnosih. Področje kmečkih družinskih in posestniških odnosov — ki predstavlja specifično družbeno-ekonomsko in kulturno kategorijo, polno predsodkov, ki pa je istočasno tudi podvrženo posledicam industrializacije in kulturnim vplivom mestnih središč — je prizorišče nasprotij in konfliktov med tradicionalnim in modernim načinom življenja in dela. Na področjih z naglim razvojem postajajo ta nasprotja vse večja, kar ima za posledico postopno spreminjanje odnosov v kmečki družini in na posestvu. Bistvo teh sprememb obstaja v postopnem razvoju racionalnih faktorjev v delu in življenju družine in v postopnem prehodu posestnika od navadnega kmeta v kmeta-specialista.

Raziskovanje se je zato razširilo na proučevanje novih odnosov med kmečkimi posestvi in poljedelskimi ustanovami in organizacijami, novih oblik in metod dela na kmetijah, sprememb v delovanju posameznih članov kmečke družine, sprememb v moralnih zakonih in običajih, sprememb v odnosu do vloge kmetije in družine, sprememb v odnosu do družbenih pojavov današnjega sveta, itd. Vse te spremembe

se posebno ostro kažejo v odnosih med starejšo in mlajšo generacijo, ki je iz razumljivih razlogov bolj konservativna v svojih pogledih, in mladino, ki ima številne stike z nekmečkim življenjem in precejšnje možnosti zaposlitve v nekmečkih poklicih, mladino, ki ne sprejme, ali pa sprejme le proti svoji volji, način življenja in dela svoji staršev. Nasprotje med dvema generacijama je v tem primeru nasprotje med dvema zgodovinskima obdobjema.

Peto skupino tvorijo problemi, ki se nanašajo na *družbene in kulturne spremembe* na raziskovanih področjih. Najrazličnejši stiki kmečkega prebivalstva z mesti, velika razširjenost radia, televizije, časopisov in knjig na deželi, pa tudi močan razvoj komunikacijskega sistema povzročajo daljnosežne spremembe v kulturnem nivoju kmečkega prebivalstva. Temu se pridružuje medsebojni vpliv med vsebino tradicionalne kmečke kulture in kulturnimi vrednotami, ki jih je ustvarilo mestno okolje. Podobno kot v primeru kmečkih družinskih in posestniških odnosov sta tudi v tem primeru nasprotni strani mlada in starejša generacija.

Raziskovanja obsegajo torej proces družbenih in kulturnih sprememb v tistih mestih, ki so središča industrializirajočih področij. Doslej mala mesta — Plock, na primer, je imel še do pred kratkim stalno okoli 35 000 prebivalcev — se začinjajo razvijati zelo naglo. V naslednjih 10 letih se bo prebivalstvo Plocka povečalo na 100 000, kar bo gotovo spremenilo podobo mesta. Številni raziskovalci v okviru Odbora proučujejo delovanje kulturnih ustanov in razvoj kulturnih potreb različnih družbenih skupin v mestu.

Spremembe v družbenem in kulturnem življenju raziskovanih področij so tesno povezane s *šesto* skupino problemov, ki se nanašajo na *simptome družbene dezorganizacije*. Koncentracija ekonomskih stimulansov in naglo menjavanje dogodkov v industrializiranih področjih, povzroča nagel razvoj novih ali pa preobrazbo že obstoječih družbenih skupin in struktur. Dinamične procese vedno spremljajo nenamerne in nepredvidene deformacije. Jasno je namreč, da je takšen porast prebivalstva, kot je na primer v Plocku ali nekaterih drugih mestih, kjer se vršijo raziskovanja, in sicer za več kot 100 % v obdobju desetlet, nujno povezan s procesi, ki uhajajo kontroli in normam družbenega reda, ki se je utrdil v desetletjih mirnega življenja. Številni pojavi te vrste

privlačijo pozornost raziskovalcev zaradi tega, ker poznavanje teh dejstev bogati znanje in teorijo o družbenem razvoju v pogojih nagle industrializacije, pa tudi zato, ker znanstvena analiza teh pojavov lahko postane sredstvo za omejevanje njihovih nasprotujočih si družbenih vplivov na praktično življenje.

Sedma skupina problemov se nanaša na *regionalne razvojne oblike* mestnih in kmečkih področij ter vmesnih področij med mestom in vasi. Proučevanju teh problemov sledi formulacija postavk, ki se nanašajo na potrebe danega področja v pogledu stanovanjskih vprašanj, komunikacijskih olajšav, uslug, itd. So pa še druga raziskovanja, ki posegajo izven torišča zgoraj omenjenih skupin problemov in včasih nudijo podatke za posamezne študije. Med njimi bi lahko omenili raziskovanja, ki temeljijo na informacijah iz delovnih knjig kmečkih gospodarjev in podatkih tako imenovane Puławyjske vprašalne pole, ki se je v glavnem nanašala na agrarno strukturo ter družbene in delovne odnose med prebivalstvom, pa tudi raziskovanja, ki se poslužujejo osebnih zapisov, zlasti avtobiografij predstavnikov prebivalstva industrializiranih področij.

Do sedaj je bilo morda najuspešnejše raziskovanje problemov, ki se nanašajo na delovno silo in kmetijsko proizvodnjo. Proučevanje delovne sile je največ vredno kot tehtno raziskovanje, ki prikazuje sedanje stanje o višku delovne sile na danem področju in daje podatke, ki jih je mogoče praktično izkoristiti v lokalni politiki zaposlovanja. To velja posebno za področje Plocka in Puławyja. Ostala raziskovanja proučujejo, kot je bilo že omenjeno, začetne stadije procesov, ki se razvijajo na industrializiranih področjih, in je zaradi tega njihova vrednost za takojšnjo praktično uporabo precej omenjena. Vendar je večina raziskovanj takšnih, ki bodo obogatila teoretično znanje o razvojnih procesih na industrializiranih področjih in istočasno omogočila kolikor mogoče široko uporabo — sedaj in v prihodnosti — rezultatov v korist ekonomske in družbene politike, ki jo vodi državna oblast na raziskovanih področjih. Kot primer lahko navedemo avtorjevo raziskovanje o tako imenovanem dvopoklicnem kmečkem prebivalstvu (delavci-kmetje ali delni kmetje).

Raziskovanje se je vršilo na področju Plocka na vzorcu 505 oseb, na področju Puławyja na vzorcu 489 oseb in na podeželju na vzorcu 1489 oseb. Namen razisko-

vanja je bil proučiti mnenje kmečkega prebivalstva o vzrokih za razvoj kmetij na osnovi deljenega časa in o vztrajnem obstajanju te kategorije družbene in delovne strukture med kmečkim prebivalstvom.

Avtor se je pri raziskovanju poslužil podatkov, ki so jih zbrale predhodne raziskave in skupine, zlasti podatkov iz tako imenovane Velike kmečke vprašalne pole, ki so jo razdelili na področju Plocka (Kmetijski sociološki raziskovalni center pri Varšavskem inštitutu za kmetijsko gospodarstvo) in na področju Puławya (Poljska Akademija znanosti, Center za industrializirana področja). Podatki iz teh vprašalnih pol dajejo popolnoma jasno sliko o kmečkih družinah in posestvih na obeh področjih. Ta nepravda fotografija družbeno-ekonomskih odnosov na deželi je pozneje služila raziskovalni ekipi, ki se je ukvarjala s proučevanjem pogledov na delavce-kmete. Ti pogledi naj bi služili kot osnova za lažje razumevanje razvojnega procesa skupine delavcev-kmetov in vse bolj odločujočih pogledov kmečkega prebivalstva na ta proces.

Poleg tega se je raziskovalec posluževal tudi podatkov o proučevanju rezerv delovne sile in odhajanju kmečkega prebivalstva na delo v mesta in, čeprav v manjši meri, tudi podatkov iz del drugih raziskovalnih ekip.

Omenjeno raziskovalno delo daje objektivno sliko o dvopoklicni skupini kmečkega prebivalstva in o javnem mnenju o problemih, ki se nanašajo na to skupino, na primer: a) proizvodnost kmetij, ki jih vodijo ljudje z dvema zaposlitvama; b) obseg problema dvopoklicnega prebivalstva; c) mnenje o razvoju kmetij, kjer delajo delni kmetje, in d) mnenja o vprašanju: ali dvigniti produktivno sposobnost zanemarjene kmetije ali pa se zaposliti izven nje.

Izhajajoč iz poznavanja objektivne situacije dvopoklicnega prebivalstva in javnega mnenja o njem je avtor kot zaključek svojega dela lahko dal konkretne predloge, kako zaveziti spontani razvoj dvopoklicnega prebivalstva in ga usmeriti v kanale planskega delovanja. To raziskovalno delo ustreza tako zahtevi, da povezuje teoretično znanje o družbenem raz-

voju s praktičnimi zahtevami organizatorjev družbenega življenja na industrializiranih področjih, kakor tudi zahtevi o kompleksnosti raziskovanja.

4. Popularizacija rezultatov raziskovanj

Odbor ima svojo lastno založniško dejavnost. Približno vsaka dva meseca izda eno številko »Brošure o raziskovanju na industrializiranih področjih«, z informativnimi članki, kjer so zbrane različne količine podrobnosti. Pogosto so med njimi informacije o napredovanju raziskovanj in od časa do časa komentarji. Brošura je igrala posebno pomembno vlogo v začetnem stadiju raziskav, kjer je informirala posamezne raziskovalce o delu, ki so se ga lotili posamezni znanstveni centri.

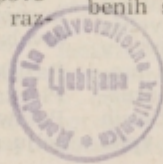
Letos bo izšla prva knjiga razprav, kjer bodo zbrane razprave in problemski članki o raziskovanjih na industrializiranih področjih. V prihodnosti bo ta publikacija verjetno izhajala četrtletno ali vsaka dva meseca.

Odbor torej izdaja svoja dela v obliki knjige. Do sedaj je izšlo že sedem knjig, nadaljnje tri pa so v tisku.

Druga oblika popularizacije rezultatov raziskovanj pa je njihovo objavlanje v raznih znanstvenih, poljudnoznanstvenih in drugih revijah.

Rezultati raziskovanj se lahko popularizirajo tudi v obliki predavanj ali posvetovanj, ki se prirejejo v znanstvenih centrih in na raziskovanih področjih. Dobre rezultate so na primer dala skupna posvetovanja raziskovalcev in predstavnikov državne oblasti, ki so odgovorni za razvoj na področjih, kjer se vršijo raziskovanja. Razumljivo je namreč, da je izmenjava gledišč, recimo, o razvojni smeri javnih in stanovanjskih zgradb, ali o organizaciji šol in kulturnih ustanov na raziskovanih področjih lahko koristna za ljudi, ki so pri tem praktično zainteresirani, in za teoretike. Člani Odbora za raziskovanje industrializiranih področij na splošno menijo, da bo njihova dejavnost koristna tako s praktičnega kot teoretičnega gledišča njihovi deželi posebno, morda pa tudi drugim deželam, kjer se vršijo isti procesi družbenih sprememb.

Prevedel Jože Plešej



KAZALO LETNIKA 1964

PROZA

<i>Brecelj Barbara</i> : Slavnostni odhod . . .	288
Njegova vita nova . . .	292
Igra o pogrebu . . .	599
<i>Cigale Marija</i> : Pogovor v prazni sobi	196
<i>Debič Dane</i> : Balada o modri svetlobi	383
<i>Hofman Branko</i> : Mož brez obraza . .	1182
<i>Kamenik Ignac</i> : Poslednje srečanje	97
<i>Kavčič Vladimir</i> : Korak navzgor . .	129
Prijateljsko prepričevanje . . .	304
Tišina . . .	413
Na službenem obisku . . .	664
Tavanje . . .	732
Velika odločitev za majhno stvar	990
Od tu dalje . . .	1049
<i>Kmecl Matjaž</i> : Za naš skupni socializem . . .	830
<i>Kranjec Miško</i> : Prókletí pès . . .	1
Vse za devize . . .	402
<i>Lesar Ladislav</i> : Lilijana . . .	342
<i>Partljič Tone</i> : Ribe na plitvini . .	1092
<i>Petan Zarko</i> : Smrt . . .	80
Prepovedane parole . . .	128 270,
Najmanjši človek na svetu . . .	237
<i>Suhodolčan Leopold</i> : Slovenska plošča	29
Norec iz mesta D. . . .	1207
<i>Varl Vita</i> : Samota . . .	89
Svet, ki v njem živim . . .	211
Dve polovici življenja . . .	986
<i>Vuga Saša</i> : Bernardek . . .	642

PESMI

<i>Capuder Andrej</i> : Zgodba neke ljubezni, Labod, Iz geografije življenja	605
Darilo, Misel, Svet in jaz . . .	974

<i>Cundrič Valentin</i> : Zarotitev . . .	1074
<i>Filipič France</i> : Ob usodni uri, Sanje v ujetništvu, Otožni pes, Srečanje z grmom, Namišljena veličina, Moja revolucija . . .	191
<i>Fritz Ervin</i> : Pesem, Sonet . . .	83
<i>Hvalica Doro</i> : Izpoved, Zorenje, Jutro lepega dne, Nedokončano, Sence, Balada . . .	287
<i>Kalan Ludvika</i> : Luščine bledega zlata, Moj čudni brat . . .	88
<i>Konjar Viktor</i> : Monologi . . .	752
<i>Lakovič Franc</i> : Temna paleta, Biser-na školjka . . .	604
<i>Mevlja Dušan</i> : Prosektor, Lev, Molk	1227
<i>Miškot Rudi</i> : Pepel v vetru . . .	273
Sončnica in zmaj . . .	608
Sence v ločju . . .	1085
<i>Olaj Jože</i> : Svetlo zelena pesem, Marec, Spoznanje, Pričakovanje I, Pričakovanje II, II. jesen . . .	84
Na svojem grobu . . .	1088
<i>Palir Rado</i> : Večeri, Meditacija, Scherzo, Pred večerom, Spominjala se boš . . .	410
<i>Pisk Bojan</i> : Pesmi . . .	158
<i>Salamun Tomaž</i> : Gobice . . .	970
<i>Vurnik France</i> : V kaplji časa . . .	1169
<i>Zagoričnik Franci</i> : Sveder . . .	977
Vedra katedrala . . .	1201
<i>Zagorski Cvetko</i> : Iz »Istrskega dnevnika« . . .	1080

PREVEDENA PROZA

Egipt v pripovedi svojih najboljših sodobnih piscev (prevedel Jože Plešej) . . .	485
--	-----

<i>Huxley Aldous</i> : Krasni novi svet (prevedel Boris Verbič)	220
<i>Sušić Derviš</i> : Danilo v Beogradu (prevedel E. F.)	1229
PREVEDENE PESMI	
Iz alžirske poezije (prevedel Miroslav Košuta)	686
<i>Prévert Jacques</i> : Pesmi (prevedel Andrej Capuder)	474
ČLANKI IN ESEJI	
<i>Arko Marko</i> : Slovar	540
<i>Bauman Silva, Čahuk Geza, Kavčič Bogdan, Švab Mitja</i> : Ocena statu- tov osnovnih in srednjih šol v SRS	796
<i>Bavcon dr. Ljubo</i> : Socialne, psiholo- ške in zdravstvene značilnosti de- linkventnih in nedelinkventnih alkoholikov	56
<i>Bernik Stane, Murko Matija</i> : Trubar- jeva cesta — »predmestje« v osrč- ju ljubljanskega mestnega orga- nizma	941
<i>Blatnik Vinko</i> : Odnos med zakonom vrednosti in planiranjem	1119
<i>Debenjak Božidar</i> : K vprašanju o alienaciji	396
„Misli o situaciji intelektualca“	571
K vprašanju o alienaciji (2)	635
K vprašanju o alienaciji (3)	755
Socializem in neke dimenzije alie- nacije v nauku Karla Marxa	1025
<i>Derganc Jože</i> : Nekaj odprtih proble- mov delavskega samoupravljanja	297
Kako delavci pojmujejo vsebino samoupravljanja	696
<i>Dokler Janez</i> : Kriterij aktivnosti in kritika na delu	240
Izkušnja akcije	561
<i>Fritz Ervin</i> : Paradoks o zgodovinski drami	460
Agitka in estetski nivo	1019
<i>Glonar Ivo</i> : O statistiki življenjskih stroškov	517
Življenjski stroški	865
<i>Grosman-Dokler Meta</i> : Problem vred- notenja v sodobni angleški lite- rarni teoriji in kritiki	17
Vprašanje dveh kultur	369
<i>Hrišar Tine</i> : O razvrednotenju samo- upravljanja	354
Iz dokumentacije Inštituta za socio- logijo in filozofijo v Ljubljani	550, 712
<i>Jančar Tažo</i> : Misli ob »prispevku k proučevanju nacionalnega vpraša- nja“	508
<i>Kavčič Bogdan</i> : Človek v statutih de- lovnih organizacij	156
<i>Kavčič Bogdan, Kroflič Marjan</i> : Družbeni položaj likovnega umet- nika	897
<i>Kavčič Vladimir</i> : Zavestno potvarja- nje dejstev?	105
O položaju slovenskih revij	1151
<i>Kirn Andrej</i> : »Samoupravne pravice študentov« minus enakopravno odločanje	556
<i>Kmecl Matjaž</i> : Peter Božič — Izven	437
<i>Konjar Viktor</i> : Na hudi dan si zme- rom sam	445
V čigavem imenu?	512
Navidezna ali dejanska protislovja	589
<i>Kralj Lado</i> : Puljski zapiski	852
<i>Kreft Ivan</i> : Se o samoupravnih pra- vicah študentov	351
Kriterij aktivnosti in kritika na delu (pojasnilo)	473
Materialne osnove osnovnega šolstva in možnosti za prehod na celo- dnevno bivanje otrok v šoli	772
<i>Mihevc Edo</i> : Regionalni načrt sloven- ske obale	207
<i>Milič Jolka</i> : Veter, popotni veter, pti- cam skrivnost ukradi	1162
<i>Mlinar Zdravko</i> : Družbena struktura ko- mune in problem oblasti	69
Sociološki aspekti alienacije v mestu in na vasi	528
Socialna kontrola v procesu urba- nizacije	764, 1010
<i>Paternu Boris</i> : Krakarjev »Cvet pe- lina«	9

Menartovi Semafori mladosti in Bela pravljica	283
Minattijeva lirika	613
<i>Pirjevec Dušan</i> : O »Sodobnosti« in ob njeni usodi	1270
<i>Pirnat Janez</i> : Slovenska oblika impres- sionizma v delu Ivana Gro- harja	177, 330
Ne gre za to, ampak	500
Mi smo za — mi smo proti	597
Cene, ocene in razvrednotenja	936
<i>Saksida Stane</i> : Prva polovica leta 1964	574, 1029
<i>Ščepanović Ratko</i> : Ricardova analiza vrednosti	1136
<i>Sömen Branko</i> : Intelektualistična kriza v jugoslovanski kinemato- grafiji	857
<i>Ulčar Marjan</i> : Nekateri aspekti delo- vanja Zveze komunistov na ljub- ljanski univerzi	721

PREVEDENI ČLANKI IN ESEJI

<i>Ferly Edmond</i> : Antilska poezija vče- raj in danes (prevedel Jože Plešej)	702
<i>Grossman Jan</i> : O krizi v literaturi (prevedla Ada Muha)	1260
<i>Lukić Radomir</i> : O konfliktih intere- sov v socialistični družbi (prevedel Jože Plešej)	1245
<i>Panofsky Erwin</i> : Zgodovina umetno- sti kot humanistična veda (preve- del Jože Plešej)	954
<i>Tannenbaum Arnold in Stanley Sea- shore</i> : Novi koncepti raziskovanja vloge posameznika v organizacijah (prevedel M. J.)	1236

OCENE IN POROČILA

A. S.: Sociološki pregled	1021
<i>Ferly Edmond</i> : »Vikar« Rolfa Hoch- hutha v »Athénée — théâtre vi- vant«: pogumno delo (prevedel Jože Plešej)	268
<i>Fritz Ervin</i> : Eugene O'Neill: Strast pod bresti	120

B. Hofman, Zvezde na jutranjem nebu	243
<i>Groo Jolanta</i> : Nekaj besed o pravem ljudskem gledališču (prevedla Marjana Cigut)	245
<i>Hahn Otto</i> : Pop-art in happenings	1167
<i>Krofljč Marjan</i> : Zapis ob mednarodni raziskavi na področju semantike	250
<i>Lafourcade Erique</i> : Novejša čilska literatura (prevedel Jože Plešej)	122
<i>Lucio Mendieta y Nuñez</i> : Sociolo- gija razvoja (prevedla Jolanta Kvas)	124, 161
<i>Pirković Ivo</i> : Freisinški urbarji	263
Poljska raziskovanja družbenih spre- memb podeželskih industrializira- nih področij	1221, 1278
<i>Rioseco Arturo Torres</i> : Latinskoame- riški roman (prevedel Jože Plešej)	885
Gaučevska literatura (prevedel Jo- že Plešej)	889
<i>Ukmar Kristijan</i> : Dane Škerl, 2. sim- fonija monotematica	125
<i>Watson Bruce A.</i> : Kritična elita (pre- vedel F. Zupan)	266
<i>Zadravec France</i> : Književni teoretik Ernst Fischer	359

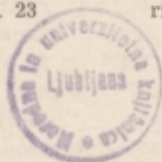
BRUŠENO OGLEDALO

Čarobna kreda, piše S., riše P. (ri- sanka)	183
Gelée royale	368
J. D.: Proti simplifikaciji	893
<i>Rudolf Branko</i> : Ogledalo, ki pači	271

LIKOVNA PRILOGA

<i>Butina Milan</i> : Stol (olje), 1959; Tihožitje z rdečim vrčem (lep- ljenka), 1963; Hruške (gvaš), 1960; Tihožitje (gvaš), 1963 Pr. 20—21	
<i>Cetin Mire</i> : Portret v oranžnem, Portret v rumenem	Pr. 15
<i>Didek Zoran</i> : Tihožitje, Kmečka nevesta, Kmečko dekle, Glava Pr. 13	
<i>Lenasi Janez</i> : Srečanje (mavec), 1961; Objem (mavec), 1958; Pla-	

- stika na kiparskem simpoziju, 1959, St. Margarethen — Avstrija; Plastika na kiparskem simpoziju, 1961, Kürchhen — Nemčija; Spomenik E. Rusjanu v Novi Gorici (beton), 1961; Detajl spomenika E. Rusjanu Pr. 16—17
- Pirnat Janez*: Studija za plastiko v Novi Gorici, 1963; Drugi slog, 1964; Noša (skica), 1964; Noša II (skica), 1964 Pr. 18—19
- Planinc Stefan*: Prasvet, 1963 Pr. 14
- Pohlen Jože*: Sedeča figura; Ženska figura Pr. 15
- Slana France*: Kovačija, 1963 Pr. 14
- Smrdu Frančišek*: Relief matere z otrokom; Bakhantka; Žena z lutnjo; Mali ženski akt Pr. 23
- Stupica Marlenka*: Ilustracije Colodijevega Ostržka Pr. 24
- Subic Ive*: Slovo, 1963 Pr. 14
- Trubarjeva cesta (f. S. Bernik) Pr. 22
- Zelenko Karel*: Zajtrk, 1963 Pr. 14
- Z razstave DSLU: Janez Bernik: Pismo II; Peter Černe: Skulptura XV; Andrijana Haraž: Okno; Marjan Keršič: Dekle izpod Himalaje; Tone Lapajne: Avtoportret; Vladimir Makuc: Vol; Bogdan Meško: Ščit I; Miloš Požar: Kompozicija; France Rotar: Mrtva ptica; Albin Rogel: Beli zidovi; Janez Sedej: Cesta; Anton Sigulin: Žanjica — terakota; Marjan Tršar: Elementi vresja — pred zidovjem; Aladar Zahariaš: Školjke Pr. 22



PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Stane Šaksida, Vita Varl in France Zupan. — Lektor: Samo Savnik.

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat.

vsem sodelavcem, bralcem
in naročnikom revije problemi
želimo srečno novo leto 1965

VABIMO BRALCE IN SODELAVCE, DA NAM SPOROČIJO SVOJE MISLJENJE ALI UGOVORE O VSEH OBJAVLJENIH ČLANKIH IN LITERARNIH PRISPEVKIH, S KATERIMI SE NE STRINJAJO. PRAV TAKO VABIMO K SODELOVANJU V REVJI VSE BRALCE IN SODELAVCE, KI ČUTIJO POTREBO, DA BI RAZPRAVLJALI O PROBLEMATIKI, KI SE JIM ZDI VREDNA RAZPRAVE, NE GLEDE NA TO, ALI SE JE POJAVILA V OBJAVLJENIH ČLANKIH IN LITERARNIH PRISPEVKIH ALI NE. UREDNIŠTVO JE MNENJA, DA SO VREDNI OBJAVE VSI TISTI ČLANKI IN LITERARNI PRISPEVKI, KI SO – ZARADI AKTUALNE VSEBINE IN KLJUB PROBLEMATIČNOSTI STALIŠČ – SPOSOBNI VZBUDITI ŽIVO, PRIZADETO IN ODGOVORNO RAZPRAVO. ZA SODELOVANJE SE VNAPREJ ZAHVALJUJEMO.

VSE NAROČNIKE IN BRALCE PROSIMO, NAJ NAM OPROSTE ZAMUDO V IZHAJANJU REVJIJE. NASTALA JE IZ OBJEKTIVNIH RAZLOGOV. V TEM LETU JO BOMO SKUŠALI ODPRAVITI.

UREDNIŠTVO



